

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติ
ในการวิพากษ์วิจารณ์
โดยใช้กระบวนการกรอง ระยะที่ 2 และ 3

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ลำยอง สำเร็จดี และคณะ

2546

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยเรื่องนี้สำเร็จได้ด้วยความร่วมมือจากชาวบ้านชุมชนวัดจันท์ท์ตะวันตก คณบดีและนักเรียนโรงเรียนวัดจันท์ท์ตะวันตก มีตัวภาพที่ 73 คณะกรรมการชุมชนวัดจันท์ท์ตะวันตก และผู้บริหารการศึกษาในท้องถิ่น ทุกหน่วยงานที่ให้ข้อมูล และร่วมกิจกรรมวิจัยด้วยความเสียสละและเต็มใจ ผู้วิจัยขอบคุณอย่างยิ่ง

ขอบคุณ ดร.ลีลาภรณ์ บัวสาย รองศาสตราจารย์ ดร.อมรวิชช์ นาครทรรพ รองศาสตราจารย์ ดร.อาชญญา วัฒนอุบล คุณเบญจมาศ ตีรเทพยวนิชย์ คุณดวงแก้ว จันท์สรวงแก้ว คุณสุพัตรา เวืองนุพนิกุล ที่ได้ให้คำปรึกษาและคำแนะนำต่างๆ ในภารดำเนินงานตลอดเวลาในการทำวิจัย

ขอบคุณทีมงานวิจัย คณะกรรมการจัดทำแผนการสอน คณะกรรมการการศึกษา และจัดทำเอกสารเสริมหลักสูตร คณะกรรมการสร้างหลักสูตรเสริมระบบคิด นักเรียน ครู แม่บ้าน ผู้ปักธง และความร่วมมือในการทดลองใช้กิจกรรมอย่างดีเยี่ยม

ขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ และนักวิชาการทุกท่านที่กล่าวถึงในบรรณานุกรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสตราจารย์ ดร.โภวิท วรพิพัฒน์ ผู้สร้างทฤษฎี “คิดเป็น” (Khit-pen) รองศาสตราจารย์ ดร.ทิศนา แคมมานี ผู้เป็นต้นแบบเรื่อง “กระบวนการกลุ่ม” รองศาสตราจารย์ทวีศักดิ์ วัลลิโภดม และรองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนा แก้วเทพ ผู้เป็นพลังผลักดันจนเกิดโครงการวิจัยเรื่องนี้

ถ่ายของ สำเร็จดี

2546

จำลอง สำเร็จดี : การคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกรุ่น ระยะที่ 2 และ 3 (Development of Attitude to criticize information by group discussion on information analysis Phase 2 and phase 3)

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเรื่อง “การคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกรุ่น ระยะที่ 2 และ 3” ดำเนินการระหว่างเดือนเมษายน 2544 ถึง เดือนกันยายน 2545 มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างรูปแบบในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้ 1) กระบวนการกรุ่น 2) ศึกษาและดับความเปลี่ยนด้านความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของกลุ่ม ๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้น และปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical thinking) 3) ศึกษากระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อเสริมสร้างทักษะและความสามารถด้านการคิดอย่างมีวิจารณญาณให้แก่นักเรียน กลุ่มเป้าหมาย 5 กลุ่ม คือ ครู นักเรียน ผู้ปกครอง แม่บ้าน และผู้ใช้แรงงาน ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เป็นการวิจัยร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ศึกษาในพื้นที่ชุมชนวัดจันทร์ ตะวันตก ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก มีกิจกรรมวิจัย 6 กิจกรรม คือ 1) การศึกษาดูงาน 2) การอบรมประชุมสัมมนาทางวิชาการ 3) การให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย 4) กระบวนการคัดสรรวิธีเพื่อฝึกคิด 5) กระบวนการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณ 6) กระบวนการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด ผลการวิจัยปรากฏดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายมีพฤติกรรมในการรับข้อมูลข่าวสารจากสื่อบุคคลทั้งภายในและภายนอกชุมชน แต่จะเชื่อบุคคลในชุมชนมากกว่า ระดับการคิดอย่างมีวิจารณญาณก่อนการทดลองใช้รูปแบบกิจกรรมทั้ง 6 แบบ อยู่ในระดับค่อนข้างต่ำถึงปานกลางทุกกลุ่ม ยกเว้นกลุ่มครูซึ่งอยู่ในระดับดี หลังจากการทดลองใช้รูปแบบ กิจกรรมพัฒนาระบบคิดอย่างมีวิจารณญาณตามทฤษฎี “คิดเป็น” พบร่วมดับความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของกลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น สองผลกระทบต่อชุมชนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว 2 ประการ คือ 1) กลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารกันอย่างต่อเนื่อง 2) เกิดจากฐานการเรียนรู้และเกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในชุมชนที่ได้รับความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน

2. ผลจากการใช้กระบวนการกรุ่นพัฒนาระบบคิดให้กับชุมชน พบร่วมกระบวนการกรุ่นในชุมชน วัดจันทร์ตะวันตกเกิดขึ้นภายใต้ปัจจัยเงื่อนไข 7 ประการ คือ 1) โอกาสและเวทีที่เป็นแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน 2) กระบวนการเรียนรู้และกระบวนการตัดสินใจร่วมกัน 3) ลักษณะของความเป็นผู้นำและภาวะผู้นำ 4) เครื่องมือ / วิธีการติดต่อสื่อสาร 5) ความรู้สึกนึกคิดของประชาชนในเรื่องระบบคิดแบบพัฒนาตนเองและการมีส่วนร่วม 6) กิจกรรมที่ทำงานร่วมกันโดยใช้กระบวนการกรุ่น 7) ความสามัคคีและความร่วมมือกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ปัจจัยเงื่อนไขทั้ง 7 ประการส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนรูปทางความคิด (Transformation Think) เปลี่ยนแปลงวิธีคิด เกิดการตั้งค昱ามและแสดงความคิดเห็นที่หลากหลายกลุ่มลึก ผ่านกระบวนการกรุ่นของพนิจบนพื้นฐานของข้อมูล 3 ด้าน ตามทฤษฎี “คิดเป็น” จนได้ข้อสรุปของกระบวนการคิดและการตัดสินใจอันสามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ถูกต้องเหมาะสม

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(1)
กิตติกรรมประกาศ	(2)
สารบัญ	(3)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง	1
นิยามศัพท์เฉพาะ	8
วัตถุประสงค์เชิงการพัฒนา	13
วัตถุประสงค์การวิจัย	14
ค่าถณาหลักในการวิจัย	14
ขอบเขตการวิจัย	15
ระเบียบวิธีการวิจัย	16
แนวทางการดำเนินงาน	16
ขั้นตอนและวิธีการศึกษา	17
การเก็บข้อมูล	18
การวิเคราะห์ข้อมูล	19
ขั้นตอนการดำเนินงานและการประเมินผลโครงการพัฒนา	20
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	20
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	22
แนวคิดด้านการพัฒนา	22
แนวคิดทฤษฎีการพัฒนากระบวนการสหลักษณะ	37
ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน	57
แนวคิดด้านบทบาทของชุมชนกับการพัฒนา	70
แนวคิดเกี่ยวกับผู้รับข่าวสาร	88
แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับทัศนคติ	90
แนวคิดเรื่องการประเมินโครงการ	95

หน้า

แนวคิดเรื่องระบบการสื่อสารเพื่อชุมชน	101
ผลงานวิจัยเกี่ยวกับสื่อบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล	106
แนวคิดเรื่องกลไกทางสมองกับการพัฒนาความคิดของมนุษย์	111
การฝึกทักษะการคิดและลักษณะการคิด	111
คุณค่าของกระบวนการคิด	114
กระบวนการคิดเป็นเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมที่ยั่งยืน	127
กรอบแนวคิดทฤษฎี	131
บทที่ 3 สภาวะพื้นฐานของชุมชน	134
ลักษณะพื้นฐานของจังหวัดพิษณุโลก	134
ลักษณะพื้นฐานของเทศบาลนครพิษณุโลก	143
ลักษณะพื้นฐานของชุมชนวัดจันทร์ตระวันตก	151
ลักษณะพื้นฐานของวัดจันทร์ตระวันตก	168
ลักษณะพื้นฐานของโรงเรียนวัดจันทร์ตระวันตก	171
พฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสาร	180
ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับระบบคิด	186
กระบวนการยกตัวอย่างชุมชนในการดำเนินงานโครงการ	191
ผลจากการจัดเสนาภารต์ผู้นำชุมชนและคณะกรรมการ	195
บทที่ 4 การจัดกิจกรรมเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจกลั่นกรอง	206
กระบวนการจัดทำแผนปฏิบัติการ	210
ผลของการจัดทำแผนปฏิบัติการ	214
ฐานแบบและขั้นตอนการจัดกิจกรรมเพิ่มความรู้ความสามารถ	
ในการพินิจกลั่นกรอง	221
กิจกรรมที่ 1 โครงการศึกษาดูงาน	222
กิจกรรมที่ 2 โครงการอบรมประชุมสัมมนาทางวิชาการ	228
กิจกรรมที่ 3 โครงการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย	232
กิจกรรมที่ 4 กระบวนการคัดสรรเรื่องเพื่อฝึกคิด	243
กิจกรรมที่ 5 กระบวนการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณ	245

หน้า

ระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ	252
กิจกรรมที่ 6 กระบวนการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด	260
ผลการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด	265
วิธีการใช้กระบวนการกรอกลุ่มพัฒนาระบบคิดให้กับชุมชน	268
ผลของการใช้กระบวนการกรอกลุ่มจัดฐานแบบกิจกรรมเพื่อพินิจกลั่นกรองข้อมูล ข่าวสารร่วมกัน	273
ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องและมีปฏิสัมพันธ์กับพฤติกรรมในการพินิจ กลั่นกรองข้อมูลข่าวสาร	274
ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนทั้งระยะสั้นและระยะยาว	276
กระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่าง สถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน	277
บทที่ 5 บทสรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	279
สรุปผลการวิจัย	279
อภิปรายผลการวิจัย	280
สรุปบทเรียนจากโครงการ	284
ปัจจัยที่ทำให้โครงการอยู่ต่อไปได้	286
ข้อเสนอแนะในการวิจัยระยะต่อไป	290
บรรณานุกรม	291

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง

ผลการวิจัยระยะที่ 1 (กันยายน 2541 – มีนาคม 2542) ชี้ชัดเกี่ยวกับพฤติกรรมการอ่านของคนในชุมชนที่ลดลง เพราะปัจจัยแวดล้อมที่เป็นอุปสรรคหลายประการและแรงพัฒนาจากสื่อประเภทต่าง ๆ คนจึงหันไปสนใจรับข้อมูลข่าวสารจากการบอกเล่าของคนใกล้ชิด และจากสื่อมวลชนเพิ่มขึ้น เมื่อมีเวลาว่างก็จะจับกลุ่มกันวิพากษ์วิจารณ์ข่าวสารข้อมูลที่ได้รับจากแหล่งต่าง ๆ โดยมีได้มุ่งหวังให้เกิดประโยชน์อย่างจริงจังแต่ประการใด นอกจากนี้ยังพบว่าสมาชิกในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ดีต่อสื่อสารกันตลอดเวลา เพื่อถ่ายเทแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารการเรียนรู้ ทัศนคติ และปรัชญาหรือเกี่ยวกับปัญหาของชุมชน มีการพบปะเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันครั้งละมาก ๆ หรือทั่วทั้งชุมชน โดยมีรูปแบบและวิธีการศึกษาในกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต รวมทั้งประเพณีและวัฒนธรรม ตามค่านิยมทางศาสนา คนในชุมชนรู้จักกันเป็นอย่างดีและมีคืนส่วนใหญ่ที่รู้จักรوبرคลุ่มไปถึงพ่อแม่พี่น้องเครือญาติ การปฏิสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องเช่นนี้ เป็นปัจจัยเสริมให้เกิดการเรียนรู้และเกิดความร่วมมือร่วมใจระหว่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเห็นยังแพร่กระจายในการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพต่าง ๆ กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มครู กลุ่มผู้ปกครอง เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้สร้างความเป็นปึกแผ่นและจิตวิญญาณของชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

แต่เนื่องจากเงื่อนไขสำคัญที่สกัดกั้นกระบวนการเรียนรู้และการรับข้อมูลข่าวสารของชุมชนถูกโครงสร้างของรัฐบาลกดไม่ให้เติบโต ไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้พัฒนาความคิด จิตวิญญาณ ไม่มีส่วนร่วมในการคิดจัดการเลือกสรรและตัดสินใจหากเป็นการทำที่รัฐกำหนดมาแบบสำเร็จรูปปั้นในปัจจุบันฐานการเรียนรู้ ค่านิยมของการพัฒนาแบบใหม่ ค่านิยมตะวันตกซึ่งให้การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องแก่สมาชิกในชุมชนโดยผ่านสื่อมวลชน และวิถีชีวิตแบบเมืองเปลี่ยนฐาน การศึกษาและเนื้อหาที่มีผลกระทบโดยตรงต่อระบบครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานของชุมชน และสังคมโดยรวม เพราะสื่อมวลชนเป็นปัจจัยที่มีผลให้ปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารในชุมชนโดยผ่านสื่อมวลชน และวิถีชีวิตแบบเมืองเปลี่ยนฐานการศึกษาและเนื้อหาที่มีผลกระทบโดยตรงต่อระบบครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานของชุมชนและสังคมโดยรวม เพราะสื่อมวลชนเป็นปัจจัยที่มี

ผลให้ปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารในชุมชนลดลง ขาดการปรึกษาหารือ ลดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน โดยหันไปเรียนรู้จากทางสื่อมวลชนและอื่น ๆ แทน

การเผยแพร่พิพิธภัณฑ์ของสื่อมวลชน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนเปิดมากขึ้นและมีส่วนทำให้ชุมชนชนบท ชุมชนชาวเมืองกล้ายลามเป็นสังคมเมืองเร็วขึ้น เช่นเดียวกับชุมชนวัดจันทร์ ตะวันตกที่มีลักษณะกำกังระหว่างชุมชนชนบทกับชุมชนเมือง คนในชุมชนต้องปรับตัวท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง เนื่องจากการพัฒนาที่หลากหลายทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาและข่าวสารข้อมูลที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว คนในชุมชนจำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์กับผู้คนที่มีความคิด ความเชื่อ ความนิยม และการประพฤติที่แตกต่างจากการออกไป ความเจริญวิ่งเข้ามาทุกทิศทางชาวบ้านมองความเจริญอยู่ข้างหน้าแต่รึเปล่าถึง คนส่วนหนึ่งมุ่งสูสิ้งที่ทำให้ทะเยอทะยานมากขึ้น เกิดการแสวงหาเกิดการบริโภคที่เกินพอดี เพราะหลงเชื่อและตกเป็นเหยื่อข้อมูลข่าวสารเพราะมิได้คัดกรองและมิได้หยุดคิด ไตร่ตรอง

หากประชาชนในชุมชนที่มีความตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ได้รับการพัฒนาฝีกິດ อบรมให้มีทักษะในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารอย่างถูกต้องเหมาะสมและรู้จักใช้กระบวนการกรอง ใน การแก้ปัญหาโดยการคิดพิจารณาคัดกรองข่าวสารอย่างมีวิจารณญาณ ก็จะเป็นการพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิเคราะห์ (Critical thinking) อันจะเกิดประโยชน์อย่างยิ่งทั้งแก่ตนเองครอบครัว ชุมชนและสังคมส่วนรวม

แนวคิดทฤษฎีของนักวิจัย นักคิด นักการศึกษาจำนวนไม่น้อยที่มองเห็นตรงกันว่า การสื่อสารแบบใหม่เป็นยाचាតิสำคัญสำหรับการพัฒนาแบบกระจายอำนาจ (decentralization) ภูมิใจ แก้วเทพ (2543) สรุปบทบาทของการสื่อสารว่า หากหัวใจตั้งแต่เพิ่มอำนาจให้แก่ประชาชนในการที่จะคิดอย่างอิสระ ตัดสินใจและดำเนินงาน พัฒนาได้อย่างอิสระ ช่วยเสริมความเสมอภาคในชุมชนและเป็นตัวประสานแนวคิดทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ที่จะนำมาใช้ในงานพัฒนาไม่ว่าการสื่อสารประเภทใด จะแสดงบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวกด้านข่าวสารทุกประเภท จากทุกแหล่งข่าวให้แก่ชุมชน (Facilitator role) นอกจากนี้ยังเห็นว่าพัฒนาการของแนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนาควรหันมาให้ความสำคัญกับการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการวิจัยที่มีลักษณะเสมอภาคระหว่างนักวิจัยและผู้ถูกวิจัย ทั้งยังเป็นการวิจัยที่ให้คำตอบเรื่อง “กระบวนการ” (process) พร้อมกับได้คำตอบในเรื่องผลลัพธ์ (product) อีกด้วยหนึ่ง และได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของการสื่อสารเพื่อพัฒนาว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการสื่อสาร หรือความล้มเหลวของการพัฒนาเลยที่เดียว

วิจารณ์ พานิช (2540) ผู้อำนวยการกองทุนสนับสนุนการวิจัยกล่าวถึงความสำคัญของข้อมูลข่าวสารว่า “ข้อมูลข่าวสารเป็นเครื่องมือให้อำนาจ (Empower) อนาคตการศึกษาจะล้มเหลวหรือไม่อยู่ที่ครูและผู้บริหารการศึกษา”

วีระ ชีรภัทร (2543) เตือนสติผู้รับข่าวสารข้อมูลว่า “การรับข้อมูลข่าวสารอย่าเพิ่งพาก่อนนี่ ต้องพยายามศึกษาให้เข้าใจ ศึกษาให้ละเอียดก่อนการตัดสินใจ อย่าคิดแต่จะตามคนอื่น และอย่าปักใจเชื่อคนอื่นจนกว่าจะคิดอย่างรอบคอบและได้ข้อมูลประกอบอย่างเพียงพอ” อนุช อาภาภิรม (2543) ได้ให้ “บทเรียนบางประการว่าด้วยการสร้าง “การรู้” จากข่าวสาร” โดยเปิดประเด็นว่าการสื่อสารนั้นมีทั้งจากปากต่อกัน จากสื่อมวลชนและจากมวลชนถึงมวลชน มีจำนวนไม่น้อยที่เป็นข่าวปลอมขัดขวางการรับข่าวจริง ปรากฏการณ์นี้ทำให้ผู้คนเกิดความรู้สึกว่าถูกทับถมด้วยข่าวสารแต่ใช้ประโยชน์จากข่าวสารไม่ได้เต็มที่คาด การประมวล จำแนก คัดกรองข่าวสารสามารถสร้าง “การรู้” หรือ “ความรู้” ได้

พระธรรมปีก (ป.อ.ปยุตโต 2543) ได้อ้างแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่เน้นเรื่องศรัทธาและความเชื่อที่จะต้องเป็นข้อมูลข่าวสาร นักบวชโภคข่าวชอบเสพข่าวเพื่อสนองความอยากรู้อย่างเห็น ตื่นเต้น เพลิดเพลินตื่นไปตามข่าว เชื่อข่าวเป็นเรื่องที่มีรัศชาติ ช่วยให้เกิดความสนุกสนานเป็นผู้ถูกกระทำโดยข่าวสารข้อมูล แล้วก็ถอยเป็นผู้รับเคราะห์ไป

อุทัย ดุลยเกษม (2540) ได้ให้แนวคิดเรื่องการพัฒนาพื้นฟู เพื่อความเข้มแข็งของชุมชนไม่เพียงผลการวิจัยแต่ต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการที่ใช้ด้วยว่าสนองตอบต่อผลที่คาดหวังจะให้เกิดหรือไม่ หากชุมชนอ่อนแอบรabe อีก ก็อ่อนแอตามไปด้วย รวมทั้งระบบการสื่อสารเนื่องจากขาดการตรวจสอบ ควบคุมโดยประชาชนที่มีคุณภาพ ดังนั้นการพื้นฟูความเข้มแข็งของชุมชนภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสม โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือแต่จะต้องทำหน้าที่พัฒนาทั้งปัจเจกบุคคล ชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้อย่างบูรณาการและต่อเนื่อง และผลของการพัฒนาทั้ง 3 ระดับนั้น ก็จะต้องมีผลตอบสนองกับมาพัฒนาบุคคลชุมชน และสิ่งแวดล้อมเองด้วยเช่นกัน การศึกษาดังกล่าวจึงจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งอย่างแท้จริง กระบวนการศึกษาได้ทำหน้าที่พัฒนาสติปัญญา บุคคลด้วย

บุญรักษ์ บุญญาเขตมาลา (2542) ได้แสดงความกล้าหาญต่อสื่อมวลชนทุกแขนงให้ทราบนักในความเปลี่ยนแปลงของโลกและเห็นว่าหลายกรณีสื่อมวลชนที่มีความต้องการของธุรกิจที่มีเงินทุนหมุนเวียนสูง ไม่ใช่สื่ออิสระที่มุ่งเป็นตัวแทนของผู้บริโภคอย่างแท้จริง ปัจจุบันสังคมจึงจำใจรับข่าวสารจากผู้ผลิตที่เริ่มนวนการและมีมุ่งมองแคบแบบทางเดียว (one – dimensional) ต่อต้านสติปัญญา (anti – intellectual) สื่อมวลชนที่ดีเป็นเหมือนกระจกที่สะท้อน

ภาพความจริงในสังคมให้คนเห็นอย่างชัดเจนและทำหน้าที่เหมือนคบไฟให้แสงสว่าง จุดประกายความคิด สร้างกระเสสรสำนึกให้คนในชาติพัฒนาตนเองและพร้อมที่จะก้าวไปข้างหน้าอย่างมีศักดิ์ศรีและรู้เท่าทัน

เอกสารที่ ๘ ถลาง (2538) ได้แสดงความวิตกห่วงใยในปัจจุบันประชาชนเกิดความสับสน เพราะคนอยู่สองโลกคือโลกแห่งความเป็นจริงกับโลกเทคโนโลยีที่มีข้อมูลข่าวสารเผยแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว ทำให้ปรับตัวยาก และสังเกตได้ว่าคนในปัจจุบันรู้เรื่องทันสมัยทุกอย่างทุกด้านทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และภาษาต่างประเทศ แต่เราลับไปรู้จักของใกล้ตัวและไม่รู้จักตัวเองผู้ที่จะช่วยแก้ปัญหานี้ได้ก็คือครู จึงควรให้ความสำคัญเรื่องการอบรมและพัฒนาครู เพราะครูเป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนามนุษย์ สร้างพลังคน ดังนั้นในเวทีแห่งการแข่งขันครุต้องสร้างคนให้มีสมองดี มีความรู้ดี และรับข้อมูลข่าวสารดี ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับ อุทัย ดุลยเกشم (2540) ที่เห็นว่า หากบุคลากรทางการศึกษาในโรงเรียน ในชุมชน รวมทั้งภาคอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของชุมชนร่วมกัน และเมื่อปัจจุบันได้รับการพัฒนา ยอมเป็นพื้นฐานให้ชุมชนมีสมาชิกที่มีคุณภาพส่งผลให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง เพิ่มพูนความรู้ความสามารถ ทักษะทั้งในด้านการคิดและการปฏิบัติในด้านต่าง ๆ มาจากชั้นรวมไปถึงปัญหาและจริยธรรม กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้นี้ก่อให้เกิดการสั่งสมและพัฒนาองค์กร ความรู้หรือภูมิปัญญาของชุมชนที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งยั่งยืน

ลิปปันท์ เกตุทัต (2538) กล่าวถึงชีวิตที่สุขว่า “คือชีวิตที่ต้องรู้ด้วยสติปัญญาจากเป็นสุขสมองไฟรู้และไดร์ต่อง เรียนรู้เกี่ยวกับสังคมและธรรมชาติ เรียนรู้เกี่ยวกับตัวเอง สุขภาพอนามัยและเรียนรู้ความรู้ต่าง ๆ ในโลก” ความคิดนี้สอดคล้องกับ สัญญา สัญญาวิภัต์ (2540) ที่บอกว่า “คนที่คิดอะไรด้านเดียว รู้อะไรด้านเดียว ย่อมไม่สมบูรณ์ โลกปัจจุบันต้องการคนรู้ 3 มิติ คือ รู้ด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัวเรา เพื่อให้ตระหนักรถึงปัญญา รู้เพื่อเข้าใจตนเองและสังคม ทำให้เกิดความรับผิดชอบ และมิติที่สาม คือ ความรู้ด้านมนุษยศาสตร์เพื่อให้คนมีคุณธรรม รูปแบบการพัฒนาคนจึงควรให้ความรู้ที่ครอบคลุมทั้ง 3 ด้าน”

อารี วัลย์เสรี (2538) มองว่าสังคมจะดีขึ้นถ้าได้ฝึกให้คนคิดและรู้จักกฎธนิย์ในการคิด จึงควรอบรมครูให้รู้จักทำหน้าที่เป็น “Guide Line” ประเวศ อะสี (2538) กล่าวถึงวิกฤตของมนุษย์ในปัจจุบันว่าเป็นวิกฤตทางปัญญา คนปรับตัวไม่ได้เพราะว่าคิดไม่เป็น “และขาดวิจารณญาณ” เช่นเดียวกับ วิจิตร ศรีสกัน (2538) ที่เชื่อว่าการพัฒนาครูการอบรมครูให้มียุทธวิธีในการสอน และรับข้อมูลข่าวสารอย่างพินิจพิเคราะห์นั้นเป็นเรื่องจำเป็นมาก ส่วน วิชัย ตันติ (2538) ให้ความสำคัญกับการศึกษาชุมชนและมีความเห็นว่าชุมชนไม่พัฒนาไม่ยั่งยืนถ้าสมาชิกในชุมชนไม่

พัฒนา ดังนั้นแต่ละคนต้องพัฒนาศักยภาพของตนเองก่อนพัฒนาวิสัยทัศน์ของตนจึงจะสามารถพัฒนาชุมชนได้

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารและความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิในด้านการศึกษาและจิตวิทยา พบร่วมหลายท่านมีความเห็นสอดคล้อง หนุนรับซึ่งกันและกันในเรื่องการพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์โดยใช้กระบวนการกรากลุ่ม เช่น ศรีสุรangs ทินะกุล (2541) และ มีร่วัฒน์นาคະบุตร (2542) บอกตรงกันว่าการคิดและการวิพากษ์วิจารณ์เป็นทักษะทางสมองที่ฝึกฝนและพัฒนาได้ และสามารถนำไปแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ ในส่วนที่เกี่ยวกับทัศนคติ นราพร เล็กสุขุม (2530) กล่าวไว้ว่า “ทัศนคติเกิดจากการเรียนรู้หรือประสบการณ์ของบุคคล มีเชิงสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ดังนั้นถ้าสถานการณ์หรือเหตุการณ์เปลี่ยนไป ทัศนคติยอมเปลี่ยนไปด้วย”

เจตนา นาควัชระ (2526) ยกย่องการวิจารณ์ว่า เป็นทางนำไปสู่ความจริงและสัจธรรม เพราะความคิดขัดแย้งมักก่อให้เกิดความคิดใหม่ ๆ เจ้อ สะเตเกิน (2518) เชื่อมั่นว่าการวิพากษ์วิจารณ์เป็นการสร้างปัญญา และส่งเสริมความก้าวหน้า Liberman และ Foster (1968) มีความเห็นว่าปฏิกรรมศาสตร์สอนจากการวิจารณ์ช่วยให้รายละเอียดเกี่ยวกับสังคม ศีลธรรมและค่านิยมที่ปรากฏอยู่ สุชา ศาสตรี (2524) เห็นว่าการวิจารณ์ในลักษณะของการแสดงความคิดเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ นักภาษาและวรรณกรรมอาวุโส กุหลาบ มัลลิกามาส (2521) ได้ให้ข้อสังเกตว่า ได้มีการศึกษาอบรมให้คนไทยตระหนักรู้ในคุณค่าของการวิจารณ์มานานแล้ว เพราะการวิจารณ์ช่วยส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันของคนไทยโดยตลอด

แนวคิดสำคัญของ ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ที่ได้ย้ำให้เห็นถึงเส้นทางสร้างสรรค์ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยดอนหนึ่งว่า “กิจกรรมการวิจัยเป็นกิจกรรมทางปัญญาที่ต้องเริ่มต้นด้วยความไม่เชื่อ การถกเถียงโต้แย้งและข้อคิดเห็นบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน เคราะห์ความคิดเห็นของกันและกันสร้างความสัมพันธ์ในแนวทาง วัฒนธรรมในแนวดิงเป็นวัฒนธรรมข้ามชาติและครอบจักรวาล เป็นคุณลักษณะที่ขาดไม่ได้”

นอกจากนี้ เมธีวิจัยอาวุโสของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย วงศ.ดร.ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ได้กล่าวสนับสนุนการสร้างรูปแบบกิจกรรม เพื่อพัฒนาทัศนคติในการรับข้อมูลข่าวสารของกลุ่มคนในชุมชนว่า “การสร้าง การปลูกฝังทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลข่าวสารที่ได้รับจากสื่อประเภทใดก็ตามจะเป็นจุดหมายปลายทางที่ทำให้กลุ่มคนที่ได้รับการพัฒนามีทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ที่ถูกต้องเหมาะสมทั้งยังสามารถบอกเล่า โน้มนำ ซักจุ่งคนใกล้ชิด คนในครอบครัว คนในชุมชนนอกกลุ่มของคนให้ปรับเปลี่ยนทัศนคติได้ โดยค่อย ๆ เรียนรู้ ค่อย ๆ พัฒนาจากข้างใน จนเกิดวัฒนธรรมในการคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์บนพื้นฐานของความเท่าเทียม เป็นการสร้าง

ความสามารถในการวิเคราะห์ (Critical ability) ซึ่งได้คุณค่าของการคิดที่มีคุณภาพ อันนำไปสู่การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องและมีคุณภาพ เป็นการสร้างชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ รู้เท่าทันกล่าวของข้อ มูลข่าวสารในสังคมเปิดอย่างปัจจุบันจึงจำเป็นมาก เพราะเป็นการสร้างเครื่องกรองสารพิชเชื่อ ข่าวประชาชนให้รอดพ้นจากการเป็นเหยื่อ"

พรชุลี อาชราบำรุง (2543) "ได้กำหนดกรอบคิดวิจารณญาณ (A Framework for Critical Thinking)" ไว้อย่างชัดเจนว่าการคิดและการเรียนรู้สัมพันธ์ซึ่งกันและกันเป็นการเรียนรู้ชีวิต จึงจำเป็นต้องทำให้วิธีการคิดของตนดีขึ้นเรื่อย ๆ และตระหนักว่าจะนำกระบวนการทางปัญญาเพื่อนำมาใช้ในการคิดนั้นมีลักษณะอย่างไร เพื่อเพิ่มพูนความรู้ทั้งในด้านกว้างและด้านลึก สามารถพัฒนาได้ด้วยการฝึก ปฏิบัติขยายความคิดโดยการสังเกต พิจารณาตัดสิน เรียนรู้ที่จะต้อง แบ่ง นำเสนอความคิดและประเมินการใช้เหตุผลของผู้อื่น

McCarthy (1992 ข้างใน พรชุลี อาชราบำรุง 2543) มีความเห็นว่าการคิดอย่างมีวิจารณญาณทำให้คุณมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานทุกด้านและยังเตือนให้ตระหนักว่า "ผลของ การคิดแบบไม่เพียงพอ ไม่ตีพอยและการไม่คิดเป็นสิ่งที่ส่งผลเสียอย่างยิ่งและทำให้อนาคตเสียหายได้ การคิดวิจารณญาณช่วยให้ท่านมีศรัทธาในตนเอง มีอำนาจและสามารถควบคุมชีวิตของตนเองได้"

Toffer (1980) กล่าวถึงยุคที่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารอย่างรวดเร็ว สิ่งแวดล้อม ทางปัญญาต่างพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้คนเราจำเป็นต้องคิดพิจารณาเรื่องของเหตุผล โดยใช้ หลักการต่าง ๆ มากขึ้น Chinn (1991) เห็นว่าสิ่งแวดล้อมทางเทคโนโลยีและข้อมูลข่าวสารกำลัง เปลี่ยนแปลงชีวิตของคนเรา ครุจึงจำเป็นต้องมีทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณ เพื่อพัฒนาระบบ การสอนที่ใช้เทคโนโลยีร่วมสมัย ส่วน Paul (1990) ได้ระบุข้อบ่งชี้ถึงองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อ การคิดของคนเราว่า คนเรานั้นมีแนวโน้มคิดเหมือนคนรอบข้าง คิดเหมือนกลุ่มเพื่อนที่ตนเองเป็น สมาชิกอยู่ คิดเหมือนเพื่อจะได้รับผลตอบแทนและคิดเหมือนผู้ที่ให้ผลประโยชน์ต่อตน

นอกจากนี้ยังมีนักวิจัยอีกหลายคนมีผลการวิจัยออกมายในเชิงสนับสนุนการพัฒนา โดยใช้กระบวนการรกลุ่มและเชื่อว่ากลุ่มมีอิทธิพลสูงเพรำเมื่อให้การเรียนรู้แก่กลุ่มการเรียนรู้จะ เกิดขึ้นในระดับปัจจุบันคคล แต่ปัจจุบันคคลกลับถ่ายโยงความรู้นั้นให้แก่บุคคลหรือกลุ่มได้อีก ทอดหนึ่ง เช่น Lifton (1966) พบว่า "กลุ่มจะก่อให้เกิดผลดีเมื่อยูไนฟ์ลอดภัยที่สามารถแสดง ความคิดเห็นได้เต็มที่และมีสมาชิกที่พร้อมจะยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่าง" Back (1951) และ Kelman (1963) มีความเห็นตรงกันในเรื่อง "การยอมกลมกลืนพฤติกรรมใหม่จะเกิดขึ้นเมื่อพฤติ กรรมนั้นเป็นที่สังเกตได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม การสร้างเอกลักษณ์อันมีพื้นฐานมาจากความ สัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน และการเปลี่ยนแปลงภาษาในจิตใจ เมื่อค่านิยมนั้นตรงตามทัศนคติของตน"

ผลการวิจัยด้านสื่อมวลชน กาญจนฯ แก้วเทพ และคณะ (2543) ได้สรุปผลการวิจัยจากชิ้นงานที่มีคุณค่าไว้เป็นจำนวนมากใน “สื่อเพื่อชุมชนและประมวลองค์ความรู้” โดยแยกตามประเภทของสื่อ เช่น สื่อบุคคลที่เป็นบุคคลภายนอก มีงานวิจัยในช่วง พ.ศ. 2520 ถึง 2540 จำนวน 9 เรื่อง มีข้อนำเสนอสังเกตว่างานทั้งหมดมีเป้าหมายอยู่ในภาคเกษตรสื่อบุคคลภายนอกส่วนใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ และใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณ ส่วนประเด็นที่เป็นสื่อบุคคลที่เป็นคนในภายใต้ชุมชนในช่วงดังกล่าวมีงานวิจัย จำนวน 16 เรื่อง ใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณ เปลี่ยนเฉพาะสื่อแต่ไม่ได้เปลี่ยนการวิจัยและศึกษาในประเด็นบทบาท คุณลักษณะการเปิดรับข่าวสารและการแสวงหาข่าวสาร นอกจากรายการที่มีการศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีพากษ์วิจารณ์อีก จำนวน 5 เรื่อง เป็นการศึกษาโดยใช้ทฤษฎีหลักสำนักโดยใช้วิธีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

แนวคิดสำคัญของผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหลาย ล้วนมีความคิดเห็นสอดคล้องร้อยรับและตอกย้ำให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนาพลังปัญญาด้วยการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณให้แก่ประชาชน และโลกปัจจุบันอยู่เป็นอยุคการแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสารเปลี่ยนจากอยุค “โลกกว้างทางแคบ” เป็น “โลกแคบทางกว้าง” คนทั่วทุกมุมโลก ไม่เว้นแม้ในชนบทที่ห่างไกลก็มีโอกาสพบข้อมูลข่าวสารได้อย่างทั่วถึง เพราะความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ข่าวสารจึงท่วมทับผู้คนอยู่ตลอดเวลา จนยากจะแยกแยะว่าข่าวสารใดเป็นเท็จ ข่าวสารใดเป็นจริง ข้อมูลข่าวสารได้เป็นกลาง โดยเฉพาะผู้ต้องการศึกษาที่อยู่ในชุมชนหรือในชนบท ตลอดจนคนที่ขาดวิญญาณอาจถูกการโฆษณาชวนเชื่อโน้มนำให้หลงผิดได้ง่าย อันอาจนำไปสู่ความเสียหายนานาประการ เช่น เดียวกับชาวชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก เทศบาลนครพิษณุโลกมีอาชญากรรมครอบคลุมกว้างขวางขึ้น ข้อมูลข่าวสารที่โน้มทับมาทั่วทุกทิศทางในยุคนี้ไปได้ ชาวบ้านจำนวนมากไม่รู้ ไม่ตระหนักรึถูกหลอก ข้อมูลข่าวสาร และหลงผิดคือว่าทุกเรื่องของข่าวสารที่ผ่านมาเชื่อถือได้ ผลที่ตามมา ก็คือเชื่อถือข่าวสาร ไม่รู้เท่าทันกลวงของข้อมูลข่าวสาร เช่น เชื่อในคำโฆษณาสินค้าที่ลวนมุ่งประเด็นเด่น ๆ และนำเสนอเฉพาะด้านดีเพียงด้านเดียว โดยมิได้เฉลี่ยวใจ พลิกดูอีกด้านหนึ่งซึ่งเป็นด้านลบ ก็เกิดค่านิยมผิด ๆ ใน การเลียนแบบการบริโภคจนเกินความพอดีจะมีหนี้สินท่วมท้น เพราะทนต่อความยั่วยุ เข้ายกขอนคำโฆษณาไม่ไหว ประกอบกับปัจจุบันมีวัฒนธรรมใหม่ ๆ จากซีกโลกตะวันตกที่นำเข้ามาในชุมชน ก็ยิ่งทำให้ชาวบ้านเกิดความสับสนเหมือนคนอยู่บ่อนสองโลก คือ โลกแห่งความเป็นจริงกับโลกของข้อมูลข่าวสาร

ด้วยตระหนักรู้ในความเปลี่ยนแปลงของโลก ความเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคข้อมูล ข่าวสารที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อคนในชุมชนเมือง ซึ่งตอกย้ำในภาวะสับสนยากในการปรับตัวให้สอดคล้องกับโลกยุคปัจจุบัน จึงเห็นความจำเป็นในการสร้างรูปแบบกิจกรรม เพื่อพัฒนาทัศนคติ

ในการรับข้อมูลข่าวสารของคนในชุมชนว่า การสร้าง การปลูกฝังทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลข่าวสารของคนในชุมชนว่า การสร้าง การปลูกฝัง ทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลข่าวสารที่ประชาชนได้รับจากสื่อประเภทใดก็ตาม จะเป็นจุดหมายปลายทางที่ทำให้กลุ่มคนที่ได้รับการพัฒนามีทัศนคติที่ดีในการวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ทั้งยังสามารถออกเล่า ในเมืองน้ำ ซึ่งจุดนี้คงจะเป็นจุดที่สำคัญมากในการพัฒนาความสามารถในการคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์ บนพื้นฐานของความเท่าเทียม เป็นการสร้างความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical ability) ซึ่งได้คุณค่าของการคิดที่มีคุณภาพ อันนำไปสู่การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสมและมีคุณภาพ เป็นการสร้างชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ รู้เท่าทันกล่าวของข้อมูลข่าวสารในสังคมเปิดอย่างปัจจุบัน จึงจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการสร้างเครื่องกรองสารพิษ เพื่อช่วยประชาชนให้รอดพ้นจากการตกเป็นเหยื่อของข้อมูลข่าวสารในยุคนี้และยุคต่อๆ ไปได้

นิยามศัพท์เฉพาะ

การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึก อารมณ์ ทักษะหรือความชำนาญโดยพฤติกรรมด้านต่าง ๆ ที่เปลี่ยนไปนั้นต้องเป็นพฤติกรรมที่มีลักษณะค่อนข้างถาวรและเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการได้รับประสบการณ์หรือการฝึกฝน

ทัศนคติ หมายถึง ความเข้าใจ ความเห็น ความรู้สึกและท่าทีของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วมุ่งหมายจะแสดงลักษณะนั้นออกมาให้ปรากฏแก่ผู้อื่นความโน้มเอียงที่ได้จากการเรียนรู้จะตอบสนองต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในทางที่ชอบหรือไม่ชอบอย่างคงเส้นคงวา ทัศนคติเป็นสิ่งที่ไม่สามารถวัดได้โดยตรง เพราะเป็นความคิดเห็น ความรู้สึกของบุคคลมิอาจเห็นเป็นอื่นได้ ได้กล่าว หรือสัมผัสได้ ทัศนคติเป็นภาวะเชิงสันนิษฐาน (Hypothetical constructs) เราไม่สามารถสังเกตทัศนคติ ได้โดยตรงแต่ผลของมันที่ออกมายังรูปของพฤติกรรมสามารถสังเกตและวัดได้จากพฤติกรรมของบุคคลที่แสดงออก การวัดทัศนคติจึงเป็นการวัดทางอ้อมโดยที่ต้องมาจากการตอบสนองรวมทั้งระดับความเข้มข้นของความรู้สึกที่ตอบสนอง วิธีที่ใช้เพื่อวัดทัศนคติของบุคคลคือวิธีที่ให้บุคคลตอบแบบสอบถามซึ่งประกอบด้วยข้อความที่เกี่ยวกับทัศนคติแต่ละเรื่อง การวัดทัศนคติจะถูกต้องสมบูรณ์เพียงไวนั้นขึ้นอยู่กับการเขียนข้อความที่ชัดเจนสมบูรณ์ เป็นเรื่องปัจจุบัน หลีกเลี่ยงข้อความที่ไม่สามารถแสดงความคิดเห็นได้ และไม่ใช่คำที่ใช้เฉพาะเจาะจงเกินไป

การวิพากษ์วิจารณ์ หมายถึง การวิจารณ์ติชม แสดงความคิดเห็น ตรวจตรา ไคร่ควรณ ศีบคัน ศึกษา ทำความเข้าใจในเนื้อหาของเรื่องราวข่าวสารอย่างละเอียด อธิบายให้ ความกระจ่าง เพื่อตีความ หาความหมายที่แท้จริง แล้วพิจารณาเพื่อวิเคราะห์และประเมินค่าได้

ข้อมูลข่าวสาร หมายถึง คำบอกเล่า คำบอกกล่าว คำเล่าลือ หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้น ใหม่ หรือเป็นที่น่าสนใจ ข้อมูลที่เขียนหรือเผยแพร่ผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ รวมทั้งข้อเท็จจริงและ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนและในสังคม

การโฆษณาชวนเชื่อ หมายถึง ความพยายามในการจัดกราทำทัศนคติของกลุ่มผู้ฟัง ผู้อ่าน มีการสื่อสารที่มีเจตนาซักซานเป็นการกระตุ้น (activation) การดัดแปลง (shaping) ทัศนคติที่ซ่อนเง้นอยู่ (latent attitude) ให้เปลี่ยนมาเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกชัดแจ้ง กระบวนการ กระตุ้นนี้มี 5 ขั้นตอน คือ เร้าความสนใจ ให้ข่าวสารความคิดใหม่ ๆ เลือกข่าวสารหรือความคิดบาง ประการ ก่อให้เกิดการกระทำที่สมพนธ์กับทัศนะโดยเฉพาะ และทำให้กลุ่มผู้ฟัง ผู้อ่าน ໄ梧ต่อ ความรู้สึก (audience Sensilization)

การคัดกรองข้อมูลข่าวสาร หมายถึง การเลือกการกรองหรือการแยกแยะข้อมูลข่าว สารที่รวม ๆ กันอยู่ ให้เห็นรายละเอียด ตรวจสอบความคิดต่าง ๆ อย่างระมัดระวัง พินิจพิจารณา สถานการณ์จากมิติที่หลากหลาย เพื่อให้เข้าใจในข้อมูลข่าวสารอย่างลุ่มลึกและครอบคลุม ผ่าน กระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณด้วยการอภิปรายความคิดเห็นในวิถีทางที่เป็นระบบระเบียบ โดยใช้กระบวนการกรอกลุ่ม

การคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) หมายถึง กระบวนการทางปัญญา อย่างมีระบบระเบียบ มุ่งสูญเสียประสิทธิภาพ แลลงมือปฏิบัติจริงที่ใช้ตรวจสอบการคิดของตนเอง และ การคิดของผู้อื่นอย่างระมัดระวัง เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจที่ดีขึ้นและชัดเจนขึ้น การคิดวิจารณ ญาณ หมายความถึง ความสามารถและทัศนคติในการคิดชุดหนึ่ง ซึ่งมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้ (Chatfee 1994)

1. คิดอย่างจริงจังเกี่ยวกับการใช้สติปัญญา ความรู้และทักษะ เพื่อตั้งคำถามสำรวจ และจัดการกับตนเอง ผู้อื่น และสถานการณ์ในชีวิต

2. สำรวจเหตุการณ์อย่างระมัดระวัง โดยการถามคำถามและพยายามหาคำตอบที่ เกี่ยวข้องกับคำถามเหล่านั้น

3. คิดเพื่อตน โดยสำรวจตรวจสอบความคิดต่าง ๆ อย่างระมัดระวัง และนำมาสรุปข้อ สรุปจากการจะคิดให้รอบคอบ

4. การพิจารณาสถานการณ์จากมิติที่หลากหลายเพื่อพัฒนาความเข้าใจอย่างลึกซึ้งและครอบคลุม

5. การอภิปรายความคิดในวิถีทางที่มีระบบระเบียบ เพื่อแลกเปลี่ยนและสำรวจความคิดกับผู้อื่น

องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการคิด หมายถึง องค์ประกอบ 4 ประการ ที่มีอิทธิพลต่อการคิดดังต่อไปนี้ (Paul 1990)

1. ผู้คนคิดเหมือนกับผู้คนซึ่งอยู่รอบข้าง

2. ผู้คนมักคิดในลักษณะที่ตนเองคิดเฉพาะได้รับสิ่งตอบแทนในทางบวก

3. ผู้คนคิดเหมือนกับคนที่ตนเองเป็นสมาชิกและเชื่อตามที่กลุ่มเชื่อ

4. ผลประโยชน์ของบุคคลมีอิทธิพลต่อการคิด หรือการที่อยู่ในกลุ่มนั้น ทำให้บุคคลคนนั้นคิดในลักษณะเฉพาะบางอย่าง

เหตุการณ์ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง การแลกเปลี่ยนที่เป็นเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มต่าง ๆ เป็นการสื่อสารรายวันซึ่งเป็นหัวใจของการปฏิบัติงาน มีการตัดสินใจร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่มเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมโดยมีจุดเน้นในการ “อภิปราย” ด้วยการตกลงกันว่าอะไรเป็นประเด็นหลัก เป็นจุดศูนย์กลางของปัญหาทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณสัมพันธ์กับการนั่นที่สามารถแบ่งแยกปัญหาหลักจากปัญหารองและทำให้ปัญหาต่าง ๆ ที่ขัดเจนขึ้น โดยมีจุดเน้นดังต่อไปนี้

กิจกรรมพัฒนาการคิดวิจารณญาณ เป็นกิจกรรมที่มีลักษณะของการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกัน (Dialogue) และแสดงให้ความร่วมมือจากหลายฝ่าย (Collaboration) และก่อให้เกิดการตัดสินใจโดยกลุ่ม (Group decision making) การรับข้อมูลข่าวสารเป็นไปอย่างกระตือรือร้น (Active) และมักมีปฏิกริยาแบบป้อนกลับ (Feedback) ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

การรับข้อมูลข่าวสารแบบมีส่วนร่วม คือ การมีส่วนร่วม และการเข้าถึง (Accessibility) ด้วยการเปิดอภิปราย ชี้แจงให้ข้อมูลและตัดสินใจเลือกส่วนการมีส่วนร่วมนั้น คือ การกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเองด้วยการอบรมฝึกฝนเพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึกปัญหา วิธีวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน เป็นการยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบต่อชุมชน เวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของทุกคนในกลุ่มทุกกลุ่ม

สื่อบุคคลที่เป็นบุคคลภายนอก หมายถึง เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ นักพัฒนาขององค์การพัฒนาเอกชน นักการตลาด พ่อค้าเวร์ (Sale man) ธุรกิจเอกชนนักการเมือง ห้องถิน

สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ครู พระสงฆ์ ผู้สูงอายุ พ่อค้า แม่ค้า ในชุมชน ศิลปินพื้นบ้าน ช่างฝีมือ

ตลาดเสรีทางความคิด (Platform) คือกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน มีกลไกในการเร่งกระบวนการpubประ แสดงความคิดเห็นในการรับข้อมูลข่าวสาร มีการรับฟังข้อเสนอแนะ และกระบวนการการตัดสินใจ (Speeding up)

กระบวนการกลุ่ม หมายถึง กลุ่มบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ ที่รวมตัวเข้าด้วยกันเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์เกิดเป็นระบบทางสังคมอยู่ในระบบทั้งหมด การพัฒนาโดยใช้กระบวนการกลุ่ม กำหนดกรอบ 5 ประการ ดังนี้คือ พัฒนาความพร้อมการสร้างสมัพนธนาภาพ การวิเคราะห์สมัพนธนาภาพ การอธิบายปัญหาอย่างถูกต้อง และการอธิบายเกณฑ์การประเมินผล ความเปลี่ยนแปลง

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการศึกษาของชุมชนที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการหลายแบบทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิด ไตรตรอง การแลกเปลี่ยน เป็นต้น กระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายแบบนี้มีความยืดหยุ่น แต่ไม่แยกออกจากวิถีชีวิตจริงของบุคคลและชุมชน เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้มีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic) ในกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตนี้จะเกิดกระบวนการพัฒนาสิ่งที่ถ่ายทอดไปด้วย เนื่องจากเป็นการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์และการศึกษาจากการปฏิบัติทำให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ ๆ ทุกด้านอย่างต่อเนื่องที่ถูกออกแบบมาเพื่อสนับสนุนความต้องการของชุมชนแต่ละแห่ง

เครื่องชี้วัดผลการดำเนินงาน

การดำเนินงานตามโครงการเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบรรลุเป้าหมายได้พิจารณาจากเครื่องชี้วัด (Indicator) ดังนี้

1. โครงสร้างความสัมพันธ์ การดำเนินงานก่อให้เกิดเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์จากแบบแนวเดิมมาเป็นแนวราบทว่า โรงเรียนกับชุมชน ครูกับผู้ปกครองและชาวบ้าน โรงเรียนชุมชนและภาคอื่น ๆ เครื่องชี้วัดโครงสร้างแบบแนวราบคือ เกิดความสัมพันธ์แบบไม่มีลำดับชั้นหรือมีแต่อำนาจไม่แตกต่างกันมาก มีการตัดสินใจเกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของทั้งหมดและเข้าใจในผลของการตัดสินใจ ทุกส่วนมีการร่วมคิดร่วมเสนอความเห็นอย่างเสมอภาค ผู้นำมีการหมุนเวียนไม่ผูกขาดและมีบทบาทในเชิงประสานงานมากกว่าเป็นผู้ชี้นำ

2. การเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ และทัศนคติต้านการวิพากษ์วิจารณ์ ในการรับข้อมูลข่าวสารของบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนของโรงเรียนและชุมชน ในประเด็นต่อไปนี้คือ รู้เป้าหมายของการจัดกระบวนการกลุ่มเพื่อพัฒนาทัศนคติในการรับข้อมูลข่าวสารในชุมชน ความสำคัญของกระบวนการการเรียนรู้เพื่อชีวิต ความสำคัญของการร่วมมือระหว่างโรงเรียน-ชุมชน และภาคีอื่น ๆ

3. ความสามารถในการจัดการ เครื่องซึ่ดหรือการดำเนินงานที่มีภาระงานแพนที่ซัดเจน มีระบบการประชุม การติดตามผล และการประเมินผลที่ต่อเนื่อง มีกระบวนการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ฯลฯ ใน การดำเนินงาน ไม่ใช่การซึ่นนำ สั่งการ ควบคุม ผู้นำหรือกลุ่มผู้นำมีภาระหนุน เดียนไม่มีการติดยึดที่ตัวบุคคล ทรัพยากรในการดำเนินงานเพิ่มขึ้น เช่น ทุน บุคคล ความรู้ รวมทั้ง สามารถแก้ปัญหาและอุปสรรคของการบริหารจัดการได้

4. การมีส่วนร่วม

4.1 ด้านปริมาณ มีชาวบ้านและภาคีอื่น ๆ ทั้งในชุมชน และนอกชุมชน เข้าร่วม ด้วยมากขึ้น หลักหลาຍขึ้นทั้งในส่วนบุคคลและกลุ่ม

4.2 ด้านคุณภาพ ชาวบ้านมีส่วนร่วมคิด ร่วมเสนอแนะ ร่วมตัดสินใจ ร่วมการเลือกสรร ร่วมดำเนินการ บนพื้นฐานของความเข้าใจในวัตถุประสงค์ บทบาทการมีส่วนร่วมขยาย จำกัด้านการรับข่าวสาร โดยเฉพาะไปสู่การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในปัจจัยอื่น ๆ ด้วย

5. กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต – ชุมชน เครื่องซึ่ดคือความเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวทางของการพัฒนาความสามารถในการรับข้อมูลข่าวสารอย่างมีวิจารณญาณ การพัฒนาทักษะ ความสามารถและทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ที่ถูกต้องเหมาะสม เพื่อตอบสนองต่อกลุ่มบุคคล ความเข้มแข็งของชุมชนและเป็นเงื่อนไขให้เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาท่องถิน เครื่องซึ่ดคือ ฐานการเรียนรู้ขยายจากโรงเรียนสู่ชุมชน ขยายจากครูสู่บุคคลอื่น ๆ ในชุมชน ขยายจากกลุ่มต่าง ๆ สู่ ปัจเจกบุคคลและส่งผลกระทบต่อกลุ่มบุคคลอื่น ๆ ในชุมชน นอกชุมชน กระบวนการเรียนรู้ที่ศึกษาจากชีวิตจริงของจริงในชุมชน โดยให้โอกาสการเรียนรู้ด้วยการคิดเอง หาคำตอบเอง ผู้เรียนมีความรู้มีความเข้าใจในวิถีชีวิตของชุมชนขึ้น มีความรู้ที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตของตนเองได้โดยตรง นอกจากนี้ครูและผู้ที่เกี่ยวข้องด้านการให้การศึกษา มีความรู้เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท่องถินด้านต่าง ๆ

6. ศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชน เครื่องซึ่ดคือ ชุมชนมีความสามารถเพิ่มขึ้นจากการเดิมในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น แก้ปัญหาได้เร็วขึ้น มีวิธีในการแก้ปัญหาเพิ่มขึ้น เกิดโครงสร้างของความร่วมมือแบบแนวราบขึ้นในความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ของชุมชน เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลากหลายขึ้นในชุมชน เพื่อลดการพึ่งพิงจากภายนอกให้น้อยลง การบริโภคเปลี่ยน

แปลงไปดูจากเงินคอม หนึ่สิน การพนัน ยาเสพติด อบายมุข การบริโภคอุปโภคทรัพยากรห้องถิน มีก่อคู่ผู้นำตามธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น ไม่ช้าอยู่ที่คนกลุ่มเดียว มีความสัมพันธ์เชิงสังคมมากขึ้น ดูจากการณ์ข้อขัดแย้งน้อยลง ความร่วมมือในกิจกรรมที่ไม่มีรายได้เพิ่มขึ้นและปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชนมีเพิ่มมากขึ้น ดูจากกิจกรรมและการเข้าร่วมกิจกรรมของคนชุมชน

ดัชนีวัดความสำเร็จของโครงการ

ดัชนีที่ใช้วัดความสำเร็จของโครงการจะดำเนินการวัดเมื่อสิ้นสุดโครงการ

1. กลุ่มเป้าหมายได้รับความรู้และมีทักษะอันพึงประสงค์เพิ่มขึ้นในด้านทักษะการคิด เชิงวิเคราะห์ ทักษะในการสื่อสาร ทักษะในการทำงานร่วมกับผู้อื่น ทักษะในการแสวงหาความรู้
2. กลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้น ในด้านการคิดเชิงวิเคราะห์โดยใช้กิจกรรม และเกิดทักษะอันพึงประสงค์ ได้แก่ การมีความรับผิดชอบ มินิสิyr์การทำงาน มีความคิดสร้างสรรค์ กล้าคิด กล้าแสดงออก กล้าแสดงความคิดเห็น และกล้าวิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล มีความสามารถในการถ่ายโอง ความสามารถในเชิงวิจารณ์ที่ได้รับการจัดกิจกรรมไปใช้ในวิถีอื่น ๆ ของชีวิตได้
3. ผู้บริหารโรงเรียน ผู้นำชุมชนให้การสนับสนุนการดำเนินงานดีขึ้น
4. กลุ่มแกนนำในชุมชน และอาสาสมัครประจำชุมชน ทำหน้าที่รับรองคสส่งเสริมเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ต่อไปได้ หลังจากโครงการสิ้นสุดแล้ว และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้นอย่างถาวรได้
5. การเพิ่มความสามารถในการจัดการของชุมชน ในด้านการเรียนรู้ด้วยตนเอง การแลกเปลี่ยนความรู้จากชุมชนอื่น บทบาทของหน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรศาสนา องค์กรธุรกิจ บทบาทของมหาวิทยาลัย สถาบันการศึกษา และนักวิชาการ
6. องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งขึ้น ได้แก่ มีกลุ่มหลักหลายที่รวมตัวกันอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง รักເຂົ້າອາຫາດต่อกัน การมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์ร่วมกัน และประโยชน์ส่วนรวม มีการจัดการที่ดี มีการใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างมีคุณค่า และมีประสิทธิภาพ มีการเรียนรู้เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายและติดต่อสื่อสารกันหลักหลายรูปแบบ มีการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

วัตถุประสงค์ของการพัฒนา

เป็นการวิจัยเพื่อพื้นความสามารถของชุมชนในเรื่องการวิพากษ์วิจารณ์ และเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มต่าง ๆ ในฐานะเป็นกลไกเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยกระบวนการ

การกลุ่มคัดกรองข้อมูลข่าวสาร พัฒนาทักษณ์ใน การวิพากษ์วิจารณ์ ด้วยการทำ นร่วมกัน ระหว่างสถาบันการศึกษา กับชุมชน สร้างกระบวนการ การวิพากษ์วิจารณ์โดยใช้ พลังแห่งปัญญา คร่าวๆ ไตร่ตรอง หยุดคิด คิดต่อ และ มีปฏิกริยาตอบโต้ ประสบการณ์ที่ได้รับ และ เมื่อพบ เป็น ประสบการณ์ที่ต่าง กัน ในบริบทที่แตกต่าง ก็อยู่ที่ ปรับ ความเปลี่ยนแปลง ทุกด้าน เกิด ความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ (Critical ability) และ สามารถถ่ายโยงความสามารถ ในเชิง วิจารณ์ที่ได้รับจากการจัดรูปแบบ พัฒนาไปใช้ในสิ่งอื่น ๆ ของชีวิต ได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสร้างรูปแบบ พัฒนาระบบคิดในการคัดกรองข้อมูลข่าวสาร เพื่อพัฒนาทักษณ์ ใน การวิพากษ์วิจารณ์ ของ คน ใน ชุมชน โดย กระบวนการ กลุ่ม
2. เพื่อศึกษา ระดับ การเปลี่ยนแปลง ด้าน ความสามารถ ใน การคิดเชิงวิเคราะห์ ของ กลุ่มต่าง ๆ ผลกระทบ ที่เกิดขึ้น และ ปัจจัย เนื่อง ที่เกี่ยวข้อง กับ กระบวนการ สร้าง ความสามารถ ใน การคิดเชิงวิเคราะห์
3. เพื่อศึกษา กระบวนการ และ ผล ที่เกิดขึ้น จาก การทำงานร่วมกัน ระหว่าง โรงเรียน กับ กลุ่มต่าง ๆ ใน ชุมชน ใน การคัดกรอง ข้อมูล ข่าวสาร เพื่อ เสริมสร้าง ทักษะ และ ความสามารถ ด้าน การคิดเชิงวิเคราะห์ ให้แก่นักเรียน

คำถามหลักในการวิจัย

1. การสร้างกระบวนการ กลุ่ม ต้อง ทำ อะไร บ้าง ทำอย่างไร โดย ใคร บ้าง และ จะ จัด กิจกรรม อะไร อย่างไร ที่จะ ช่วย ยกระดับ การคิดอย่าง มีวิจารณญาณ ให้ แก่ กลุ่มต่าง ๆ ได้
2. ลักษณะ ของการคัดกรอง ข่าวสาร และ ลักษณะ ของการแสดง ความคิดเห็น มี ลักษณะ อย่างไร อย่างไร คือ รูปแบบ ที่ทำให้ คน ใน ชุมชน ได้ สติ ได้มี การ ไตร่ตรอง ร่วมกัน มาก ขึ้น
3. กระบวนการ เรียนรู้ เพื่อเปลี่ยนแปลง พฤติกรรม ใน การ รับ ข้อมูล ข่าวสาร และ พัฒนา ทักษณ์ ใน การวิพากษ์วิจารณ์ เป็นอย่างไร มีวิธีการ จัด ระบบ คิด ให้ ชุมชน อย่างไร มี ปัจจัย เนื่อง ที่ หรือ องค์ประกอบ อะไร บ้าง ที่ช่วย ให้ คน เปลี่ยนแปลง พฤติกรรม และ ทักษณ์ ใน การ รับ ข้อมูล ข่าวสาร อย่าง มีวิจารณญาณ และ เปลี่ยนแปลง อย่างไร เพียง ใด

4. ภาษาได้สภาวะการและเงื่อนไขอย่างไรที่เอื้ออำนวยให้กลุ่มต่าง ๆ คิดได้ดีที่สุด เพราะเหตุใดมีปัจจัยเงื่อนไขหรือองค์ประกอบใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อการคิด และมีผลต่อการคิดของคนในชุมชน องค์ประกอบเหล่านี้มีอิทธิพลอย่างไร และใครบ้างที่เป็นเครือข่ายสนับสนุนคนในชุมชนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์

5. โรงเรียนจะมีส่วนร่วมในกระบวนการคัดกรองข้อมูลข่าวสารได้อย่างไร ครุภารมีบทบาทอย่างไร ในการทำหน้าที่เป็นตัวจัดการสำคัญในการระดับเวทีความคิด ครุมีความรู้และทักษะในการคัดกรองข่าวสารและการคิดวิจารณญาณอย่างไร เพียงใด ครุและกลุ่มต่าง ๆ สามารถเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเองและของคนอื่น ๆ ได้หรือไม่ อย่างไร เพียงใด

6. มิติวัดหรือวิบัตประเมินผลอย่างไรที่แสดงให้เห็นถึงเครื่องมือวัด (indicator) ผลการดำเนินงานและความสำเร็จของโครงการที่บอกได้ว่าประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะ และความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ดีขึ้น

ขอบเขตการวิจัย

กลุ่มเป้าหมายที่จะพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์และคัดกรองข้อมูลข่าวสารโดยใช้กระบวนการกรุ่นคั่งนี้ ได้แก่ กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก จำแนกกลุ่มเป้าหมายออกเป็น 5 กลุ่ม คือ กลุ่มครู กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มนักเรียน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้ใช้แรงงาน ส่วนสื่อบุคคลนั้นเลือกศึกษาสื่อบุคคลภายนอกชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน พ่อค้าร่ำ (Saleman) นักการเมืองห้องถิน สื่อบุคคลภายนอกชุมชน ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้สูงอายุ กลุ่มครู ศิลปินพื้นบ้าน ช่างฝีมือ พ่อค้า แม่ค้าของชุมชน ผู้นำชุมชน

วิธีการวิจัย

โครงการนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research) ในส่วนที่เป็น action research มุ่งเน้นการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาฐานแบบ (model development) โดยการ design ฐานแบบกิจกรรมการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติและความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ (critical thinking) ให้แก่กลุ่มเป้าหมายดำเนินการปฏิบัติการทดลองว่าใช้ได้หรือไม่ เพื่อสร้างเป็นฐานแบบการทำงานที่สามารถนำไปปรับใช้พื้นที่อื่น ๆ ได้ และในส่วนของ “งานพัฒนา” ที่มีลักษณะของ “การมีส่วนร่วม” (participatory) เน้นการสร้าง

กลไกในการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัยเพื่อขับเคลื่อนงานวิจัยด้านชุมชนในวงกว้างนับตั้งแต่การระบุปัญหา การวิเคราะห์ปัญหา กระบวนการตัดสินใจในการดำเนินงาน การติดตามผล การใช้ประโยชน์ การประเมินผล จนถึงสุดการวิจัย ทั้งนี้เน้นการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่มคือ กลุ่มคนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง กลุ่มคนที่เป็นกลไกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง

การวิจัยเรื่องนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยการสัมภาษณ์เจาะลึก (In – depth interview) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant observation) และการสนทนากลุ่ม (Focus group interview)

ระเบียบวิธีวิจัย

1. ตัวอย่าง ใช้ตัวอย่างจากประชากรชุมชนวัดจันทร์ จำนวน 5 กลุ่ม ตามที่ระบุไว้ในขอบเขตของการวิจัย ในการเลือกตัวอย่างใช้วิธีสุ่มแบบง่าย (Purposive sampling)
2. เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ประกอบด้วยคำถามกว้าง ๆ เป็นคำถามแบบปลายเปิด คำถามที่ปรากฏในเครื่องมือในการเก็บข้อมูลจะครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ ตามที่ระบุไว้ในกรอบการศึกษาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย
3. การเก็บข้อมูล ใช้การเก็บข้อมูลหลายวิธีผสมกัน (Multimethods of data collection) อันได้แก่ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่ม สภาภาคพื้นที่ และกระบวนการกลุ่ม
4. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ โดยการจัดทำข้อมูลให้เป็นระเบียบเป็นเรื่อง ๆ (Categories) ให้ความหมาย (Meaning) อธิบายความ (Elucidation) และเรียบเรียงพร้อมนำวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

แนวทางการดำเนินงาน

การดำเนินงานของโครงการนี้ ได้แบ่งการวิจัยออกเป็น 3 ระยะ ที่มีความเกี่ยวพันกัน ดังนี้

ระยะที่ 1 เป็นการวิจัยเชิงประมุนสภาวะพื้นฐานของชุมชน

ระยะเวลา : 6 เดือน (กันยายน 2541 – มีนาคม 2542)

เป้าหมาย : เป็นการวิจัยระยะเริ่มต้นก่อนเริ่มการพัฒนา เน้นการสำรวจ
สภาพชุมชนเพื่อนำมาวิเคราะห์สถานการณ์ ประเมินความต้องการของ
ชุมชน ก่อนที่จะสังเคราะห์ประเด็นพัฒนาและวางแผนโครงการพัฒนาระดับ
ปฏิบัติ

ระยะเวลา : 6 เดือน (เมษายน 2544 – กันยายน 2544)

ระยะที่ 2 เป็นการวิจัยเชิงพัฒนา

เป้าหมาย : เป็นการวิจัยที่ดำเนินการต่อเนื่องจากระยะแรก เป็นการศึกษา
กระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เป็นการพัฒนา
ระดับปฏิบัติ

ระยะเวลา : 6 เดือน (ตุลาคม 2544 – มีนาคม 2545)

ระยะที่ 3 การประเมินผลการพัฒนา

เป้าหมาย : เป็นการวิจัยที่เกิดขึ้นหลังจากการพัฒนาผ่านพื้นไปแล้วระยะ
หนึ่ง เป็นการเจาะลึกถึงกระบวนการทำงาน และติดตาม
ประเมินผลเพื่อให้ได้ข้อมูลสำคัญ 以便เป็นประโยชน์ต่อการ
ปรับปรุงภาคปฏิบัติ

ระยะเวลา : 6 เดือน (เมษายน 2545 – กันยายน 2545)

ขั้นตอนและวิธีการศึกษา

ขั้นตอนของการดำเนินการโครงการวิจัย มีดังนี้

1. **ขั้นเตรียมตัวเข้าสนาม** ประเมินร่วมกับคณะกรรมการชุมชน คณะกรรมการ
บริหารโรงเรียน แนะนำตัว แนะนำโครงการ สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน และเลือกผู้ให้ข้อมูล
สำคัญ (Key Informant)

2. **ขั้นปฏิบัติการภาคสนาม** มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

2.1 **การสังเกตแบบมีส่วนร่วม** มีกรอบที่ใช้ในการสังเกต 6 ประเภท คือ สังเกต
การณ์กระทำ (acts) แบบแผนการกระทำ (activities) ความหมาย (meanings) ความสัมพันธ์
(relationship) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน (participation) และสภาพสังคม (setting)

2.2 **การสัมภาษณ์** ใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal interview)
ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์โดยเปิดกว้าง มีลักษณะยืดหยุ่น แบ่งออกเป็นการสัมภาษณ์แบบมีจุดความ

สนใจเฉพาะ (Focus interview) หรือการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indepth interview) การตะล่อมกล่อมเกล้า (Probe) และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key information interview)

2.3 การใช้ข้อมูลเอกสาร ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับร่องรอยตามปกติธรรมชาติ ข้อมูลสถิติ บันทึกต่าง ๆ และข้อมูลที่อาจสังเกตเห็นโดยง่าย มีทั้งเอกสารชั้นต้น และเอกสารชั้นรองที่ตรวจสอบแล้วว่าถูกต้องและสามารถนำไปใช้ได้

2.4 การรวบรวมข้อมูล ตลอดเวลาที่ปฏิบัติการภาคสนาม มีการจดบันทึกภาคสนาม (Fieldnotes) เป็นการบันทึกสิ่งที่สังเกตได้ และประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ และนิบทวิเคราะห์เบื้องต้นทุกครั้ง เพื่อตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูล

2.5 การใช้อุปกรณ์ช่วยรวบรวมข้อมูล ใช้อุปกรณ์ด้านไซต์ศึกษา ได้แก่ กล้องถ่ายรูปหรือถ่ายสไลด์ แบบบันทึกเสียงขนาดเล็ก เป็นต้น

3. ขั้นตรวจสอบข้อมูล ใช้วิธีตรวจสอบข้อมูลแบบสามเหลี่า (Triangulation) และตรวจสอบกับผู้มีส่วนได้เสีย (Steak Volder)

4. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ คือ การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic Induction) การวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis) และการวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล (constant Comparison) ให้ความหมาย (Meaning) และเรียบเรียงแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

5. ขั้นนำเสนอผลการวิจัย แบ่งการนำเสนอออกเป็น 5 บท ดังนี้ บทที่ 1 เป็นบทนำที่ช่วยให้เข้าใจภาพรวมของโครงการ บทที่ 2 เป็นบทสำรวจงานวิจัยต่ำรากที่ความที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เห็นที่มาของกรอบแนวคิดทฤษฎีในการวิจัย บทที่ 3-4 เป็นรายงานผลการศึกษา บทที่ 5 เป็นบทสรุป ภาระรายผล ข้อเสนอแนะ ส่วนในภาคผนวกจะประกอบ 1) ข้อมูลด้านพฤติกรรมการรับข้อมูล ข่าวสาร 2) เอกสารเสริมหลักสูตร 3) ตัวอย่างแผนการสอนเสริมระบบคิด 4) ภาพกิจกรรมในการศึกษารับรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูล

1. ศึกษาสภาพเดิมของชุมชนที่เป็นอยู่ด้านพุทธิกรรม ในการรับข้อมูลข่าวสาร ระดับการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ระดับการคัดกรองข้อมูลข่าวสารและระดับการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical thinking) ของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนศึกษาสาเหตุปัจจัย เงื่อนไขตัวแปรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และมีปฏิสัมพันธ์ต่อระบบคิดและระบบการเรียนรู้ของชุมชน

2. ทดลองปฏิบัติการใช้รูปแบบกิจกรรม เพื่อพัฒนาทักษะคติในการวิพากษ์-วิจารณ์ ของกลุ่มเป้าหมาย หารูปแบบหรือวิธีการในการพัฒนารูปแบบ (Model development) ให้ตรงตามความต้องการของผู้ใช้ประโยชน์

3. ศึกษาและดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถของกลุ่มต่าง ๆ ในการคิดเชิงวิเคราะห์ที่เกิดผลกระทบต่อกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชน ในด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารวิพากษ์-วิจารณ์ และความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (critical ability)

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ในประเด็นต่อไปนี้

1. ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง และมีปฏิสัมพันธ์กับพฤติกรรม ในการรับข้อมูลข่าวสาร ของชุมชน กระบวนการและขั้นตอนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ด้านการคัดกรองข้อมูลข่าวสารกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน

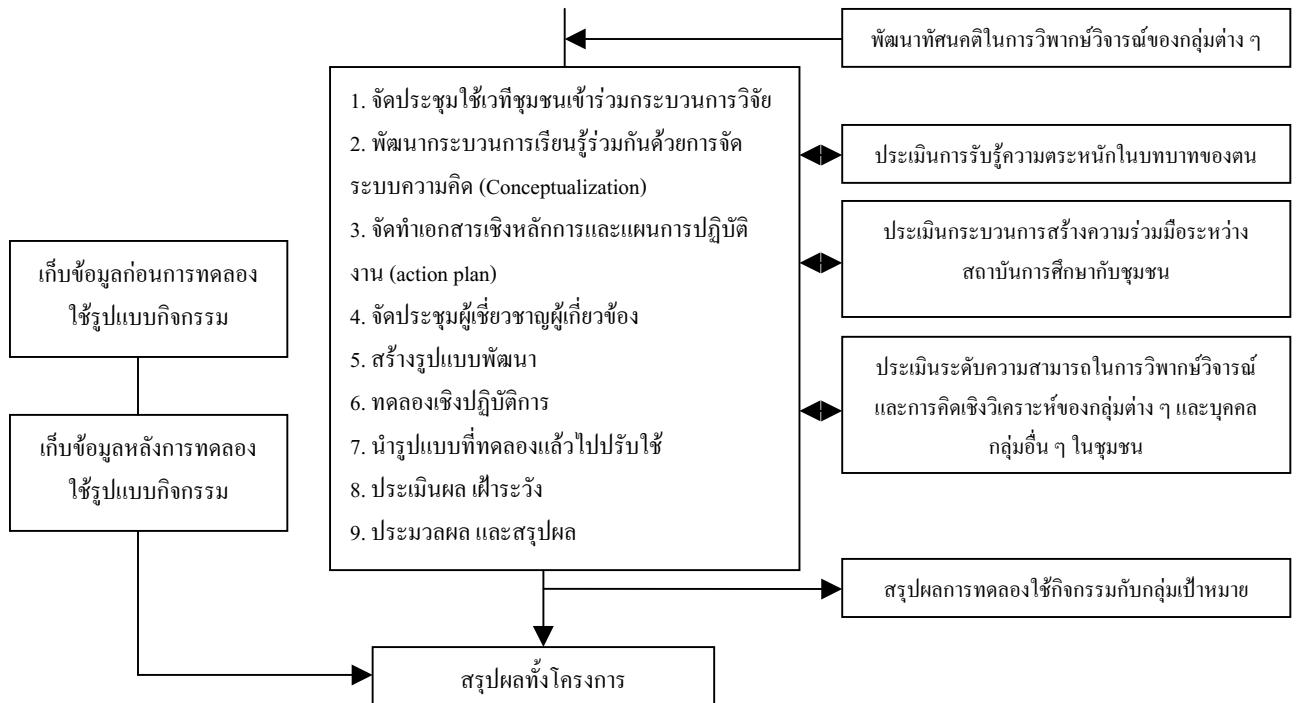
2. วิธีการใช้กระบวนการกรอกลุ่มพัฒนาระบบคิดให้กับชุมชน และผลของการใช้กระบวนการใช้รูปแบบกิจกรรมพัฒนาเพื่อพินิจกลั่นรองข้อมูลข่าวสารร่วมกัน

3. ระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ของกลุ่มต่าง ๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว และปัจจัยเงื่อนไขในบริบทชุมชนที่เกี่ยวข้อง กับการสร้างความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์

4. กระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน เพื่อเสริมสร้างทักษะความรู้ความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ให้แก่นักเรียน

5. กระบวนการเก็บข้อมูล กระบวนการทำงานของทีมวิจัยกระบวนการวิจัยและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทุกระยะ

ขั้นตอนการดำเนินงานและการประเมินผลโครงการพัฒนา

ผลที่คาดว่าจะได้รับ (Output)

1. สร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้ โดยใช้รูปแบบการพัฒนาระบบคิดเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ด้านความรู้ทักษะ และความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical ability) ในกลุ่มต่าง ๆ และเกิดผลกระทบต่อคนกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชน ทั้งในด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารการวิพากษ์วิจารณ์ และการคิดเชิงวิเคราะห์

2. สร้างนวัตกรรม (Innovation) ด้านการจัดระบบคิดเพื่อเพิ่มพูนคุณภาพชีวิต อันจะนำไปสู่สังคมที่ส่งบสุข ทำให้คนในชุมชนมีความเฉลี่ยวลาด มีความคิดอ่านที่กว้างขวางลึกซึ้งมากขึ้น รับรู้สิ่งรอบตัวอย่างมีวิจารณญาณ สามารถอ่านโดยความสามารถในเชิงวิจารณ์ที่ได้รับจากกิจกรรมพัฒนาระบบคิดไปใช้ในสิ่งอื่น ๆ ของชีวิตได้

3. ช่วยสร้างนักวิจัยในท้องถิ่น สร้างสนามปฏิบัติการด้านการวิจัยชุมชนให้แก่นักศึกษาของสถาบันราชภัฏ และสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาอื่น ๆ ในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก สามารถสร้างกรอบสภาพวิจัยให้เกิดขึ้นในภูมิภาค

4. ได้รูปแบบการพัฒนาแนวใหม่ โดยใช้กระบวนการกรอกซุ่ม เกิดตลาดเสวีทางความคิด (Platform) แบบให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมและแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ ได้รวบรวมความคิดเห็นของประชาชน (Gathering people's opinions) ในด้านต่าง ๆ ได้แหล่งทรัพยากรที่สามารถนำมาแก้ปัญหาได้

5. ได้องค์ความรู้ใหม่ และเกิดกระบวนการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่เป็นประโยชน์กับคนในท้องถิ่น เกิดองค์กรในชุมชนที่จัดการงานงานต่อไปเป็นการต่อยอดจากฐานเดิมที่ชุมชนมีอยู่ ทำให้ชุมชนแก้ปัญหาเป็น เติบโตและแข็งแรงขึ้น

6. ประชาชนในชุมชนมีความเชื่ออาทิตย์ต่องัน มีการรวมตัวกัน มีการเรียนรู้ การจัดการ การแก้ปัญหาร่วมกัน และการร่วมมือช่วยเหลือ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และประโยชน์สุขร่วมกัน

7. ได้รายงานการวิจัย เอกสารตำรา คู่มือการฝึกอบรม รูปแบบกิจการพัฒนา ระบบคิด เพื่อพัฒนาทัศนคติ บทความภาษาไทยและภาษาอังกฤษลงในสารวิชาการในประเทศและต่างประเทศจำนวนหนึ่ง

8. มีส่วนร่วมในการปรับติดตามการศึกษาของรัฐคืนสู่ท้องถิ่นบนพื้นฐานแนวความคิดแบบชุมชน นำรูปแบบกิจกรรมไปปรับใช้ขยายผลให้แก่ชุมชน และสถาบันการศึกษา ทำให้แนวทางพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่เรียกร้องต้องการของประชาชนมากขึ้น

9. เกิดกระบวนการบริหารแบบเกื้อกูล (Sustainable fair minded management) ที่เป็นการเกื้อกูลจนเจื่อดำรงภารกิจกับบนพื้นฐานมิตรภาพ และความเท่าเทียมได้ริเริ่มการพัฒนาเชิงรุกที่มุ่งสร้างสรรค์และนำพาคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่ชุมชน ช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และชุมชนแห่งการเรียนรู้กันทุกฝ่าย ทั้งการคิด การกระทำ เพื่อยกระดับความรู้ จิตสำนึก และทักษะต่าง ๆ ให้กับชุมชนแบบยั่งยืน

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทฤษฎีด้านการพัฒนา

ปรัชญาด้านการพัฒนาของประเทศไทย ได้เปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด โดยในช่วงแรก ก่อนที่ประเทศไทยมีแผนพัฒนาฯ แห่งชาติ เป็นการพัฒนาที่วางแผนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ทั้งในภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม ต่อมาเมื่อเริ่มมีแผนพัฒนาฯ แห่งชาติแล้ว ทิศทางของการพัฒนาจึงเปลี่ยนแปลงเป็นการพัฒนาที่เน้นรัฐเป็นศูนย์กลางและมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจแต่เพียงประการเดียว แล้วจึงค่อย ๆ มีการปรับเปลี่ยนมาเป็นการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับ “คน” ในฐานะจุดมุ่งหมายสูงสุดของการพัฒนามากยิ่งขึ้น

ตลอดระยะเวลาอันยาวนานของการพัฒนาประเทศ ผลที่ได้รับจากการพัฒนาที่สำคัญประการหนึ่ง ได้แก่ ความสำเร็จของรัฐในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้สังคมไทยก้าวเข้าสู่ความทันสมัย ทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐาน ค่านิยม และโครงสร้างสังคมต่าง ๆ ในขณะเดียวกันก็พบว่าอัตราการถูกทำลายลงของทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่าไม้ คุณภาพของดินและน้ำได้ลดลงอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศที่อาศัยอยู่ในภาคเกษตรกรรมต้องตอกย้ำในภาระยากจน มีปัญหาหนี้สิน และประสบปัญหามากมายทั้งด้านการขาดแคลนปัจจัยขั้นพื้นฐาน ในการดำรงชีวิต ปัญหาสุขภาพจิตเลื่อมโกร姆 และปัญหาสังคมอื่น ๆ จึงเกิดคำถามในเชิงนโยบาย มากน้อยว่า แผนการพัฒนาฯ และทิศทางการพัฒนาประเทศไทยผ่านมาถูกต้องและเหมาะสมหรือไม่ อย่างไร เพราะยิ่งพัฒนา ก็ยิ่งพบว่า ช่องว่างระหว่างคนร่ำรวยและคนยากจนยิ่งขยายห่างมากยิ่งขึ้นตามลำดับ ในขณะเดียวกันคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบทและในเมืองก็ทวีความเหลื่อมล้ำกันมากยิ่งขึ้น (พัชรินทร์ สิรสนธ 2543)

นิยามความหมายของการพัฒนา

ได้มีผู้ให้คำจำกัดความของการพัฒนาไว้-many พอสต์ได้ดังนี้

- การพัฒนาสังคม หมายถึง กิจกรรม และขบวนการที่ทำให้สังคมดีขึ้น เจริญขึ้น ก้าวหน้าขึ้น (สมพร เทพสิทธิ 2536)

- การพัฒนาสังคม หมายถึง การปรับปรุงภาวะความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นในด้านการศึกษา สาธารณสุข สวัสดิการสังคม รวมถึงการปรับปรุงและเสริมสร้างที่อยู่อาศัยและอาชีพของประชาชนให้ดีขึ้น (จรูญ สุภาพ 2519)
- การพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสังคมจากรูปแบบหนึ่งไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง จากขั้นต่ำไปสูงขึ้นสูง จากสถานการณ์ที่ไม่มีคุณภาพไปสู่สถานการณ์ที่มีคุณภาพ จากสภาพที่ปราศจากมนุษยธรรมไปสู่สภาพที่มีมนุษยธรรม การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า “พลิกฟ้าพลิกแผ่นดิน” (บริชา เบี่ยม พงศ์สาร์ 2522)
- การพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ ที่เป็นไปตามทิศทางที่พึงควรณา และด้วยอัตราการเปลี่ยนแปลงที่พอจะกำหนดกฎเกณฑ์ได้ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดำเนินถึงโครงสร้างทางสังคม โดยมีมนุษย์เป็นเป้าหมายของการพัฒนา (สุนทรี คอมิน 2526)

ความสำคัญของการพัฒนา

การพัฒนาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของคนในสังคม และการพัฒนาซึ่งนับว่าสำคัญที่สุดก็คือการพัฒนาคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในฐานะที่เป็นกลุ่มหรือสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคม การพัฒนาจึงมีความสำคัญ ดังพอสกุปได้ดังนี้ (อุทัย หิรัญโน 2522)

- เป็นกระบวนการที่พัฒนาคนให้เป็นบุคคลที่มีความศักยภาพสูงขึ้น สามารถใช้สติปัญญาในการตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง และปัญหาที่เกี่ยวข้องกับส่วนรวมได้
- พัฒนาคนให้เป็นผู้ซึ่งมีทักษะ สามารถดำเนินกิจกรรมของสังคมได้โดยสมบูรณ์
- พัฒนาให้บุคคลสามารถอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคมได้อย่างปกติสุข เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมต่อไป

รูปแบบ วิธีการ และองค์ประกอบของการพัฒนาสังคม

การพัฒนาสังคมสามารถทำได้หลากหลายรูปแบบและวิธีการ เช่น การสังคมสงเคราะห์ในระดับปัจเจกบุคคล การพัฒนาชุมชนชนบท การจัดระบบชุมชนใหม่ และการกระทำกับระบบตลอดจนโครงสร้างชุมชน แต่อย่างไรก็ตาม หัวใจสำคัญของการพัฒนาอยู่ที่การรักษา “ดุลยภาพของการพัฒนา” กล่าวคือ ต้องเป็นการพัฒนาระบบต่าง ๆ ในสังคมอย่างเท่า

เที่ยมกัน โดยใช้ความรู้ทางวิชาการอย่างถูกต้อง ครอบคลุม และหลากหลายในลักษณะของสหสาขาวิชาให้สอดคล้องกับเงื่อนไข pragmatics และกฎเกณฑ์ของสังคม และที่สำคัญที่สุด ก่อนเริ่มกระบวนการพัฒนาสังคมทุกครั้ง จะต้องมีการดำเนินการเพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงทางสังคมในเบื้องต้น (พชรินทร์ สิรสนธ 2543)

องค์ประกอบของการพัฒนาที่สำคัญมีอยู่ 3 ประการ พอกสรุปได้ คือ นโยบายของรัฐ ใน การพัฒนาเป้าหมายในการพัฒนา และบประมาณเพื่อสนับสนุนการพัฒนา อนึ่งองค์ประกอบทั้งหมดที่ได้กล่าวมานั้น ควรวางแผนที่ดีและมีประสิทธิภาพในการพัฒนา เพื่อประโยชน์สุข ของประชาชนส่วนใหญ่ของสังคม นักทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย (Development potential diffusion theory) มีแนวความคิดว่าการพัฒนาให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ วางไว้ นักพัฒนาควรคำนึงถึงปัจจัยในการพัฒนาที่สำคัญ ดังพอกสรุปได้ดี (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2540)

- ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resources)
- มนุษย์ ซึ่งได้รับผลของการพัฒนา (Development outcomes)
- องค์กรทางสังคม (Social organization) เช่น กลุ่ม องค์กรต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน
- ภาวะผู้นำ (Leadership) ในสังคม
- การติดต่อ (Contact) เพื่อรับข้อมูลข่าวสาร ทั้งจากภายในและภายนอกสังคม
- ความรู้ (Education) และการฝึกอบรม (Training)

แผนการพัฒนาแห่งชาติ

จากการบทหวานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแห่งชาติของประเทศไทย พบร่วม โดยทั่วไปสามารถจำแนกแผนพัฒนาของประเทศไทยออกเป็น 3 ช่วงสำคัญ ๆ ดังพอกสรุปได้ดังนี้ (พชรินทร์ สิรสนธ 2543)

ช่วงแรกของการพัฒนา

หมายความถึง ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2398 เป็นช่วงที่ประเทศไทยอยู่ภายใต้การปกครอง ระบบสมบูรณ์แบบสิทธิราช เป็นยุคที่ประเทศไทยมีความอุดมสมบูรณ์มากด้านทรัพยากรธรรมชาติ

ในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจยังเป็นแบบยังชีพ ไม่มีระบบการผลิตที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้า หรือส่งออกแข่งขันในระบบตลาด แต่เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้ากับสินค้าเป็นสำคัญ

ช่วงที่สองของการพัฒนา

นายถึง ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2398 - 2508 เป็นช่วงที่ประเทศไทยเริ่มต้นทำการค้ากับต่างประเทศอย่างเป็นระบบหรือเป็นทางการเป็นครั้งแรก โดยในปี พ.ศ. 2398 ไทยได้ทำสัญญาบำรุงเพื่อทำการค้าขายกับต่างประเทศ โดยรัฐเข้ามาบูรณาการมากขึ้นในการควบคุมและจัดองค์กรทางการค้า เพื่อตอบสนองความต้องการของต่างชาติ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2493 รัฐได้ก่อตั้งสถาบันเศรษฐกิจแห่งชาติ เพื่อทำการศึกษาและวางแผนการพัฒนาประเทศ ภายใต้คำแนะนำของธนาคารโลก และสรุปเป็นรายงานส่งในปี พ.ศ. 2501

ช่วงที่สามของการพัฒนา

ได้แก่ ช่วงปี พ.ศ. 2504 ถึงปัจจุบัน เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยได้จัดทำแผนพัฒนาประเทศขึ้น โดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติอย่างเป็นรูปธรรมฉบับแรกเริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นแผนระยะ 6 ปี แต่แผนพัฒนาฯ แห่งชาติ 3 แผนแรกมุ่งเน้นเพียงการพัฒนาและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ดังมีรายละเอียดพอสรุปได้ดังนี้

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก (พ.ศ. 2504 – 2509)

แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้มุ่งเน้นเพียงการเติบโตทางเศรษฐกิจและการผลิตสินค้าเพื่อทดแทนการนำเข้า (Import substitution) เน้นการลงทุนก่อสร้างด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ถนน เสื่อコン ไฟฟ้า และมุ่งกระตุ้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจในภาคธุรกิจเอกชนเป็นหลัก ในแผนฯ นี้ มีการก่อตั้งสำนักงานส่งเสริมการลงทุนให้เอกชน (BOI) โดยรัฐไม่เข้าไปแข่งขันแต่ให้ความคุ้มครองและให้สิทธิพิเศษ ผลจากการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว ปรากฏว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว คือ มีค่าใช้จ่ายรวมของประเทศ (GDP) เติบโตถึงร้อยละ 8.1 และมีรายได้จากการเกษตรเพิ่มขึ้นร้อยละ 6.3 ด้านการก่อสร้างเพิ่มขึ้นร้อยละ 11.3 และมีภาวะเงินเฟ้อเพียงร้อยละ 1.3 ในขณะที่รายได้ประชากรต่อหัวเพิ่มจาก 2,137 บาทต่อคนต่อปี (พ.ศ. 2504) เป็น 3,063

บทต่อตอนต่อปี (พ.ศ. 2509) หรือหมายความว่าคนไทยมีรายได้สูงขึ้นถึงร้อยละ 50 ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว แต่จุดด้อยของแผนฯ นี้ ก็คือ การตั้ง BOI เพื่อส่งเสริมและคุ้มครองธุรกิจ ทำให้ธุรกิจไทยกลายเป็นอุตสาหกรรมทารก (Infant industry) คือ “ไม่เติบโตเนื่องจากถูก “อุ้ม” โดยรัฐผ่านระบบผูกขาด และการได้รับสิทธิพิเศษ ทำให้ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์”

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510 – 2514)

มีการเพิ่มมิติของ “สังคม” เข้าไปในแผนฯ ฉบับนี้ด้วย แต่รายละเอียดในแผนฯ ส่วนใหญ่ยังคงเป็นโครงการต่อเนื่องมาจากแผนฯ ฉบับแรก คือเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) เช่น ถนน และสาธารณูปโภคต่าง ๆ (เพิ่มกำลังการผลิตพลังงานไฟฟ้าเป็น 1,169 เมกะวัตต์ ในปี พ.ศ. 2514, สร้างถนนเพิ่มขึ้นจาก 8,498 กิโลเมตรเป็น 11,761 กิโลเมตร และเนื้อที่ชลประทานเพิ่มขึ้นเป็น 13.3 ล้านไร่ในปีเดียว) ซึ่งการดำเนินการตามแผนฯ ดังกล่าวได้นำไปสู่การเปิดชนบทไทยเข้าสู่ยุคการเกษตรเพื่อการค้า (Cash cropping) เช่น อ้อย ข้าวโพด มันสำปะหลัง สับปะรด นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมให้เกษตรเข้ามาลงทุนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ GDP สูงขึ้นคืออยู่ที่ร้อยละ 7.8 โดยมีรายได้ต่อหัวของประชากรเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 100 จากแผนพัฒนาฯ ฉบับแรก ซึ่งเคยเท่ากับ 4,104 บาท (พ.ศ. 2514)

ในช่วงแผนฯ ฉบับนี้ ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของประชาคมโลกจากการเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ค่าเงินдолลาร์ตกต่ำ อเมริกันถอนฐานทัพออกจากเวียดนาม และตัดงบประมาณช่วยเหลือประเทศไทย ผลเสียที่ได้รับจากแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้คือ เกิดความผันผวนทางการเมืองภายในประเทศ ผลกระทบต่อเศรษฐกิจและการเกษตรเพื่อการค้าเกิดภาวะเงินเฟ้อ และเกิดธุรกิจการขายที่ดินเพื่อเก็บกำไร ข้อดีของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้คือการเริ่มน�建างแผนพัฒนากำลังคน และกระจายการพัฒนาสู่ชนบทมากยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาเศรษฐกิจส่วนใหญ่ ยังดำเนินไปเพื่อมุ่งเน้นการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 – 2519)

เป็นการใช้ประโยชน์จากโครงสร้างพื้นฐานที่ได้ดำเนินการเอาไว้ในแผนพัฒนาฯ ทั้ง 2 ฉบับที่ผ่านมา มีการเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนมากยิ่งขึ้น เช่น โครงการด้านการ

ศึกษา สาธารณสุข และมีการกำหนดนโยบายประชาราฐเป็นครั้งแรกในแผนฯ ฉบับนี้ แต่โดยทั่วไป ยังเน้นการส่งออก มีการตั้งศูนย์บริการส่งออก คณะกรรมการส่งออก ปรับโครงสร้างภาษีศุลกากร และให้เงินกู้ดออกเบี้ยต่ำกับผู้ทำอุตสาหกรรมส่งออก นอกจากนี้รัฐยังรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ โดยการควบคุมเงินเพื่อ เน้นการกระจายบริการทางสังคมของสู่ภูมิภาค

ผลที่ได้จากการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ได้แก่ GDP อยู่ที่ร้อยละ 6.5 ภาวะเงินเฟ้ออยู่ที่ร้อยละ 10.8 การส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมลดลง สืบเนื่องมาจากภาวะวิกฤตน้ำมัน (Oil shock) จากน้ำมันที่มีราคาสูง ค่าเงินдолลาร์ตกต่ำ และเศรษฐกิจของประเทศไทยโลกผันผวน อุตสาหกรรมการส่งออกประเภทเตือผ้าเครื่องนุ่งห่มเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงกว่าการส่งออกข้าว และอัตราการเพิ่มของประชากรลดลงเหลือเพียงร้อยละ 2.6 เท่านั้น

ดังนั้น เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ถึงแม้ว่าประเทศไทยในชนบทบางส่วนจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนาด้านการศึกษาและการสาธารณสุข แต่สภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ที่เสื่อมโทรมและลดปริมาณลงอย่างมาก ในขณะเดียวกันซึ่งก่อให้ระหว่างคนรวยกับคนจนเกิดกันมากยิ่งขึ้น

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 – 2524)

มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาสังคม มีการขยายสาขาวิชาการผลิตทางการเกษตร เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชน แผนฯ ฉบับนี้ นับเป็นแผนแรกที่รัฐเริ่มให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาสังคม เนื่องจากในช่วงนี้ เป็นยุคที่ประชาชนมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองค่อนข้างสูง แผนฯ นี้ จึงถูกปรับเปลี่ยนชื่อแผนใหม่โดยเพิ่มคำว่า “สังคม” เรียกว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ได้แก่ การเริ่มกำหนดแนวทางในการขยายและกระจายบริการทางสังคมไปสู่ภูมิภาคเป็นครั้งแรก มีโครงสร้างงานในชนบท (ก.ส.ช.) เพื่อบรรเทาภาระงานตามฤดูกาล มีการปรับปรุงระบบบริหารการพัฒนาชนบทของชาติใหม่ หรือที่รู้จักกันในนามของ “ระบบ กชช.” ซึ่งประกอบด้วยองค์กรในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับชาติ จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน และองค์ประสานงาน มีการประกาศใช้แผนงานพัฒนาชนบทพื้นที่ยากจน (พ.ศ. 2525) เพื่อแก้ปัญหาความช้ำข้อน และสร้างความร่วมมือในการพัฒนาชนบทระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับประชาชน

นอกจากราชการที่มีแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ยังเน้นด้านการพัฒนาฟุตбольการชิงแชมป์โลกเพิ่มมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามพบว่า กลวิธีในการพัฒนายังคงมุ่งปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกสร้าง

ความท่า夷มด้านเศรษฐกิจ ขยายการผลิตสาขางาชตและ การป้องกันเงินเพื่อ และเมื่อสิ้นสุด แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ผลที่ได้จากการพัฒนาคือ GDP อุปทิร้อยละ 7.4 ภาวะเงินฟื้อร้อยละ 11.6 ประเทศตอกอยู่ในภาวะขาดดุลทางการค้าระหว่างประเทศ ขาดดุลทางการคลัง เกิดซึ่งว่างในการ กระจายรายได้มากยิ่งขึ้น โดยพบว่ารายได้ต่อหัวของเกษตรกรเท่ากับ 11,464 บาท/คน/ปี ซึ่งน้อย กว่าผู้ประกอบอาชีพอุตสาหกรรมถึง 5 เท่า

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวทางที่กำหนดไว้อย่างสวยหูของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ เกิดผลในทางปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ในการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ส่วนใหญ่ของ ประเทศซึ่งอาศัยอยู่ในชนบทน้อยมาก โดยพบว่า เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ด้วยแนวทางการพัฒนา ประเทศแบบ “Top – down development approach” หรือการพัฒนาที่แน่น และทิศทางถูก กำหนดจากเบื้องบนซึ่งรัฐใช้สมมผสานกับการพัฒนาแบบ “ให้เปล่า” และการเน้นเพียงความเดียว โครงการตามที่ต้องการ ไม่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้ส่ง ผลให้ประเทศต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมหาศาล เกิดความเหลื่อมล้ำ ทางรายได้มากขึ้น ในขณะเดียวกัน เสตีรภาพทางเศรษฐกิจและฐานะทางการเงินของประเทศตอก อยู่ในภาวะเสื่อมโกร姆เป็นอย่างมาก

การพัฒนาการศึกษาอาจประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณ แต่ในเชิงคุณภาพนับว่า ล้าหลัง ถึงแม้ว่าจะจัดสรรงบประมาณประมีนเพื่อดำเนินโครงการเป็นจำนวนมากกว่า 12,500 หมู่บ้าน (เฉลี่ย 1 หมู่บ้านต่อ 8 โครงการ) แต่โครงการต่าง ๆ ก็ขาดความต่อเนื่องและขาดการติด ตามผลและประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ อิทธิพลจากปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงราคาน้ำมันความผัน แปรของตลาดการเงินระหว่างประเทศ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (พ.ศ. 2523 – 2525) ส่งผลให้ เศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศตกต่ำลง และประเทศต้องตอกเป็นหนี้จากการทำสัญญาเงินกู้ผูกพัน ไว้กับต่างชาติถึง 6,167.9 ล้านเหรียญสหัสวรรษ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529)

มุ่งเน้นการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาห กรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมการส่องออก นอกจากนี้ได้เริ่มเกิดแนวคิดด้านการพัฒนาที่ เน้นการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน โดยมุ่งเน้นส่วนร่วมภายใต้ระบบของคณะกรรมการพัฒนา ชนบทแห่งชาติ (กชช.) จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ อยู่ที่มีการวางแผนเชิงรุกมากขึ้น เช่น มี

โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกที่ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา และมีโครงการพัฒนาเมืองหลัก โครงการแปลงรัฐวิสาหกิจและลดบทบาทของรัฐเพื่อให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศไทย (กรอ.) ใน พ.ศ. 2524 ในรูปของการทำงานแบบร่วมมือกันในระหว่างสาขา (Inter sectoral) เน้นด้านการท่องเที่ยว และลดการทำสัญญาเงินกู้ผูกพันลง คือ เหลือเพียง 6,104.4 ล้านเหรียญ สามารถผลิตพลังงานในประเทศได้เพิ่มมากขึ้น จากแหล่งพลังงานที่หลากหลาย เช่น แหล่งพลังงานจากน้ำ ลิกไนท์ ก๊าซธรรมชาติ และน้ำมันดิบ ส่งผลให้สัดส่วนการท่องพำนังงานจากต่างประเทศลดลงจากร้อยละ 90 ของพลังงานเชิงพาณิชย์ (พ.ศ. 2524) เหลือเพียงร้อยละ 58 (พ.ศ. 2529) เป็นผลให้มูลค่าการนำเข้าพลังงานจากต่างประเทศลดลงจาก 61,956 ล้านบาท (พ.ศ. 2524) เหลือเพียง 30,650 ล้านบาท (พ.ศ. 2529)

สำหรับแผนเชิงรับ ได้แก่ โครงการเร่งความเติบโตทางเศรษฐกิจและแบบมีเสถียรภาพ รักษาภัยทางการเงิน การคลัง แก้ปัญหาการขาดดุลการค้า วางแผนจัดการผลิตให้ก้าวข้างหน้ามากขึ้น มีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาชนบทพื้นที่หลัก ขยายและกระจายบริการทางสังคมออกสู่ชนบท จัดโครงการแก้ปัญหาความยากจนของประชากรในชนบทที่ล้าหลังได้ 12,562 หมู่บ้าน เน้นความปลดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน

ผลที่ได้จากการพัฒนาตามแผนฯ ฉบับนี้ คือ GDP เติบโตร้อยละ 5.4 เงินเฟ้อลดลงเหลือร้อยละ 2.8 รายได้ประชาชาติต่อประชากรต่อปีต่อคนเท่ากับ 20,860 บาท ดุลบัญชีเดินสะพัดเกินดุลเป็นครั้งแรกในรอบ 20 ปี (พ.ศ. 2529) จากรายได้ของบริการท่องเที่ยว แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ส่วนใหญ่กระเจิงตัวอยู่เฉพาะในเขตกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง ทำให้การเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตกระเจิงตัวอยู่เฉพาะในเขตเมืองหลวงและเมืองใหญ่ (โรงเรียนอุตสาหกรรมที่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง, ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, ภาคเหนือ, ภาคกลาง และภาคใต้ คิดเป็นร้อยละ 40.4, 31.0, 13.7, 10.1 และ 4.8 ตามลำดับ)

นอกจากนี้ การที่อิทธิพลของเศรษฐกิจโลกตกต่ำ และการเพิ่มขึ้นของการแข่งขัน และการกีดกันทางการค้า ตลอดจนลักษณะรวมครอบโลก (Globalization) ส่งผลให้ยอดเงินกู้ของเกษตรกรเพิ่มขึ้นประมาณปีละ 5,700 ล้านบาท หรือร้อยละ 11.7 ต่อปี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2529 : 7)

มีวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญ
เศรษฐกิจมหภาค เรื่องดูแลการชำระเงิน พัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองมากยิ่งขึ้น จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ คือ แผนการท่องเที่ยวที่เน้นเศรษฐกิจบริการมากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนระบบการวางแผน แบบสาขางานมาเป็นแบบแผนงาน สำหรับแนวทางดำเนินงานที่สำคัญ ได้แก่ การยกระดับคุณภาพปัจจัยพื้นฐาน การปรับปรุงระบบการผลิต การตลาด เน้นคุณภาพและประสิทธิภาพการบริหารทั้งภาครัฐและเอกชน มุ่งกระจายรายได้และความเจริญไปสู่ภูมิภาคและชนบทให้มากขึ้น

ผลจากการพัฒนาพบว่า GDP เติบโตถึงร้อยละ 10.9 ฐานะการเงินการคลังของประเทศดีขึ้น มีสัดส่วนการค้าระหว่างประเทศต่อผลผลิตรวมประชาชาติเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 47.4 เป็นร้อยละ 67.4 ในปีสุดท้ายของแผนฯ รายได้ต่อหัวของประชากรต่อคนต่อปีเพิ่มเป็น 41,000 บาท ในขณะที่สัดส่วนของความยากจน (DSR) ลดลงจากร้อยละ 20.6 เป็นร้อยละ 10.5 (พ.ศ. 2534) เงินคงคลังของประเทศเพิ่มจาก 11,000 ล้านบาท เป็น 184,000 ล้านบาท ในปีท้ายแผนฯ และรายได้จากการส่งออกของประเทศสูงขึ้นเท่ากับร้อยละ 25.7 ของ GDP

แต่อย่างไรก็ตาม การเกิดวิกฤตทางการเมืองในช่วงเวลาดังกล่าว ประกอบกับความไม่สงบในประเทศ ทำให้ต้องปรับเปลี่ยนแผนการพัฒนา และความไม่สอดคล้องระหว่างแผนปฏิบัติการกับวัตถุประสงค์ตัวอย่างเช่น แผนฯ ต้องการยกระดับทักษะฝีมือและความรู้พื้นฐานให้แก่แรงงานที่มีอายุระหว่าง 24 – 45 ปี ทั้ง ๆ ที่ตามความเป็นจริง ประชากรในวัยแรงงานได้ลดจำนวนลง เนื่องจากหลายไปเป็นแรงงานฟรี ในขณะเดียวกันก็มีแรงงานจากต่างประเทศหลักเข้ามามาก ทำให้ไม่สามารถดำเนินการตามแผนฯ ได้

นอกจากนี้ การที่กองทุนต่างประเทศถอนเงินลงทุนออกไปเป็นจำนวนมาก ทั้ง ๆ ที่ประเทศไทยได้รับการให้เป็นประเทศที่น่าลงทุนที่สุดในโลก ในระหว่างปี พ.ศ. 2534 หรือการที่ราคาน้ำมันและสินค้าต่าง ๆ สูงขึ้นอย่างผิดปกติ ล้วนเป็นอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกที่สำคัญ ซึ่งทำให้ผลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากแผนฯ ฉบับนี้ไม่ยั่งยืน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539)

มุ่งเน้นนโยบายเศรษฐกิจ เพื่อนำประเทศไปสู่ความเป็นประเทศอุดหนุนรวมใหม่ จุดเด่นของแผนฯ นี้คือ การให้ความสำคัญกับความสมดุลของการพัฒนามากยิ่งขึ้น กล่าวคือรัฐมีแนวทางให้ประเทศสามารถรักษาอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ให้อยู่ในระดับสูงอย่างมีเสถียร

ภาพ เน้นการกระจายรายได้และกระจายการพัฒนาออกสู่ภูมิภาค เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม

ผลที่ได้จากการดำเนินการตามแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ปรากฏว่า GDP ขยายตัวเฉลี่ย ร้อยละ 8.2 รายได้ประชาชาติต่อหัวเฉลี่ยเท่ากับ 71,000 บาท เด็กในชนบทเข้าเรียนในภาคบังคับ ร้อยละ 97.7 อายุเฉลี่ยของคนไทยสูงขึ้นจาก 63 ปี ใน พ.ศ. 2533 เป็น 67.6 ปี (พ.ศ. 2537) ส่งผลให้ World Bank ประกาศให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่หลุดพ้นจากความยากจน (มีรายได้ต่อปีมากกว่า 1,500\$US หรือเท่ากับ 38,000 บาท/คน/ปี) การลงทุนขนาดใหญ่ในภาคเอกชนเท่ากับ 318,000 ล้านบาท ภาครัฐเท่ากับ 700,000 ล้านบาท มีมูลค่าการส่งออกเท่ากับ 1 ล้านล้านบาท)

อิทธิพลภายนอกประเทศที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ได้แก่ กระแสความนิยมในระบบอุปประชาริปปิตี้ (Democratization) กระบวนการโลกาภิวัตน์ (Globalization) อาณานิคมริเวณศึกษา (Regionalization) และการอพยพจัดตั้งชุมชนใหม่ (Resettlement / Relocationalization) และการเปิดประเทศของจีน

สำหรับปัญหาสำคัญที่พบจากแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ได้แก่ การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม โดยสัดส่วนรายได้ของกลุ่มรายได้สูงร้อยละ 20 แตกต่างจากกลุ่มร้อยละ 20 ต่ำถึง 16 เท่า รายได้ต่อหัวของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือน้อยกว่าคนกรุงเทพฯ ถึง 12 เท่า ประเทศขาดดุลการค้าถึง 3.79 ล้านล้านบาท กล่าวคือ มีมูลค่าการส่งออก 1.389 ล้านบาท แต่นำเข้าถึง 1.768 ล้านล้านบาท ใน 2 เดือนแรกของปี พ.ศ. 2539 และเพียง 2 ปีแรกของการดำเนินการตามแผนฯ ฉบับนี้ ป้าไม้ของชาติถูกทำลายไปถึงปีละ 1 ล้านไร่ (สมนึก นนธิจันทร์ 2539)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544)

เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ แต่เนื่องจากวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ. 2540 จึงมีการปรับแผนฯ ให้สอดคล้องกับภาวะดังกล่าว (กระทรวงสาธารณสุข พ.ศ. 2540 – 2541) จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ คือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เน้นการพัฒนาแบบองค์รวม คือ ไม่แยกส่วนระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจสื่อมวลชนและสังคมออกจากกัน และมีการกำหนดวิสัยทัศน์ในการพัฒนาที่สำคัญกว่าประกอบด้วย

- ทุกคนมีความเสมอภาคในโอกาสที่จะได้รับการพัฒนา
- การพัฒนาเศรษฐกิจ ต้องไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- มีการกระจายอำนาจ และการสนับสนุนให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา

- สังคมไทยเป็นสังคมที่มีเสถียรภาพ เอกภาพ และเดาวรปในสิทธิมนุษยชน

มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมา 3 ฝ่าย เพื่อทำหน้าที่ วางแผนทรัพยากรมมนุษย์และพัฒนาสังคม พัฒนาสมรรถนะทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาชนบท โดยเน้นการชี้แจงแนวทางการดำเนินงานให้ทุกคนที่ได้รับผลกระทบได้รับทราบ และได้มีส่วนร่วมพัฒนาประเทศในทุกมิติและเน้นการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเป็นไทย และการแข่งในระยะยาวสากล โดยยุทธศาสตร์ที่ใช้ประกอบด้วย การเพิ่มศักยภาพของคน การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมการพัฒนาประชาธิรัฐ การสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ และเน้นด้านการมีส่วนการพัฒนาประชาธิรัฐ การสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ และเน้นด้านการบริการและการจัดการ การเพิ่มปริมาณและเตรียมความพร้อมในทุก ๆ ด้านของเด็กปฐมวัย เพื่อเพิ่มคุณภาพการศึกษาในทุกระดับ ยกระดับทักษะฝึกอบรม และความรู้พื้นฐานให้แก่แรงงานในสถานประกอบการ การเพิ่มปริมาณและเตรียมความพร้อมในทุก ๆ ด้านของเด็กปฐมวัย เพื่อเพิ่มคุณภาพการศึกษาในทุกระดับ ยกระดับทักษะฝึกอบรม และความรู้พื้นฐานให้แก่แรงงานในสถานประกอบการ รักษาเสถียรภาพของเศรษฐกิจไทย โดยลดการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดให้อยู่ในระดับร้อยละ 32.4 ของผลิตรวมในปีสุดท้ายของแผนฯ และรักษาอัตราเงินเฟ้อให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้บริโภค

แต่อย่างไรก็ตาม การที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงกลางปี พ.ศ. 2540 ส่งผลให้ประเทศไทยต้องกู้ยืมเงินจาก IMF ตลอดจนแหล่งเงินกู้ต่างชาติอื่น ๆ อีกมากกว่า \$363.4 พันล้านдолลาร์สหรือ และ GDP ได้ลดลงจากร้อยละ 8 ในปี พ.ศ. 2539 เหลือเพียงร้อยละ 1.5 หรือน้อยกว่า (The Economist Intelligence Unit : 1997) เกิดปัญหาว่างาน การล้มละลายของบริษัทธุรกิจเอกชนต่าง ๆ และนำไปสู่การถูกครอบจำกัดทางเศรษฐกิจจากบริษัทชั้นนำ ตลอดสถาบันการเงินระหว่างประเทศต่าง ๆ

ณ จุดนี้เองที่ภาคเกษตรกรรม ได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพที่ยังมีอยู่ ภายใต้สภาพภารณฑีบีบบังคับว่าสามารถโอบอุ้มแรงงานหนุ่มสาวจำนวนมากมาศาลที่ตึกงานและหวนกลับคืนภูมิลำเนาเดิมได้ กระแสการพัฒนาใหม่ในช่วงศตวรรษที่ 20 – 21 จึงเกิดขึ้นมากมายในรูปของ การพัฒนาแบบทางเลือก (Alternative development approach) ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ควบคู่ไปกับการให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ (The indigenous development approach) แม้ว่าครอบแนวความคิดในการพัฒนา กระบวนการประยุกต์ใช้ และหลักฐานสนับสนุนแนวคิดดังกล่าวยังอยู่ในลักษณะของกรณีศึกษา (Case study) หากกว่าการสรุปเป็นเกณฑ์ทั่วไป แต่ยุทธ

ศาสตร์การพัฒนาแบบภูมิปัญญา นับเป็นแนวทางการพัฒนาแบบทางเลือกที่สำคัญประการหนึ่งที่คาดว่าจะมีบทบาทในการกำหนดทิศทางและเสนอรูปแบบในการพัฒนาชนบทในศตวรรษที่ 21

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 – 2549)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานสำคัญที่มีภารกิจหลักรับผิดชอบในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อใช้เป็นกรอบในการพัฒนาประเทศ ได้จัดประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อจัดทำกรอบวิสัยทัศน์แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 จำกัดมีลักษณะสำคัญดังนี้

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ควรเป็นแผนยุทธศาสตร์กว้าง ๆ ที่ชี้นำการพัฒนาประเทศในระยะเวลา 20 – 30 ปีข้างหน้า ที่มีความต่อเนื่องกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 โดยมีกระบวนการทัศน์การมองภาพรวมหรือมีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจน ครอบคลุมจุดมุ่งหมายสำคัญทุกด้าน ทั้งเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการเมืองการปกครองอย่างมีสมดุล นอกจากนี้ต้องมีปรัชญาเบื้องหลังวิสัยทัศน์ที่ต้องสร้างความชัดเจนในเรื่องที่สำคัญ ๆ เพื่อให้สามารถแปลงแผนฯ ไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม อาทิ เศรษฐกิจพอเพียง การมีส่วนร่วมในทุกระดับตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับนานาชาติ จุดเด่นของแผนฯ คือต้องมีความยืดหยุ่น และมีการปรับแผนฯ ทุกปีอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ตอบสนองความต้องการของชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable development) และความอยู่ดีมีสุขของคนไทย โดยเน้นการพัฒนาทุกมิติ (Comprehensive planning)

สำหรับการพัฒนาภาคเหนือตอนล่าง แผนฯ ฉบับนี้ได้กำหนดทิศทางไว้อย่างชัดเจน พอกลุ่มได้ดังนี้

- มุ่งให้ความสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งวัฒนธรรมที่เป็นศูนย์กลางอนุภูมิภาค 6 ประเทศ ลุ่มน้ำโขง และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่เน้นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและมรดกโลก
- เป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งเชื่อมโยงประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน โดยการหลีกเลี่ยงการบุกรุกที่ลายป่าอนุรักษ์ เป็นคลังลินค้าเกษตรแปลงใหญ่ ให้ความสำคัญกับลินค้าพื้นเมือง และมุ่งเน้นการเป็นศูนย์กลางการค้าทางบก และทางน้ำ เพื่อการส่งออกสู่ตลาดโลกในเดือน
- ยกระดับการผลิตไปสู่การเกษตรแบบครบวงจร และการเป็นคลังผลิตอาหารของประเทศไทย

- เพื่อเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจที่มีการพัฒนาที่สมดุลและกระจายทรัพยากรทั่วถึง ทั้งด้านเศรษฐกิจ การค้าชายแดน การแพทย์แผนไทย
- มุ่งสู่เศรษฐกิจการเกษตรอุดสาหกรรมแบบพอเพียงและเชิงธุรกิจ มีการใช้เทคโนโลยี และการกำหนดพื้นที่ที่เหมาะสมในการผลิตทางการเกษตร พื้นฟูแหล่งน้ำขนาดเล็ก และพัฒนามาตรฐานการผลิตควบคู่กับการพัฒนาแหล่งเงินทุนเพื่อการเกษตรเพิ่มมากขึ้น
- พัฒนาระบบการออมทรัพย์ในชุมชน ธนาคารคนจน รวมทั้งการพัฒนาระบบตลาด และเพิ่มนูลค่าผลิต เชื่อมโยงเครือข่ายตลาดกลางเกษตรให้เข้มแข็ง
- ส่งเสริมการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิต และเตรียมสร้างกระบวนการเรียนรู้และมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นศูนย์กลางสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออกสู่อาเซียน
- พัฒนาเศรษฐกิจการค้าเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคควบคู่ไปกับการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้อื้อต่อการค้าการลงทุน
- มุ่งพัฒนาโครงข่ายคมนาคมขนส่งทั้งทางถนน รถไฟ ทางน้ำ และทางอากาศ รวมทั้งระบบโทรคมนาคม ส่งเสริมการพัฒนาอุดสาหกรรมเกษตรแบบรุ่ป พัฒนาแหล่งน้ำกลุ่มน้ำป่าสัก โดยสรุปจะเห็นว่า ทิศทางการพัฒนาประเทศไทยตามที่ปรากฏในแผนพัฒนาฯ ที่ผ่านมาทั้ง 8 ฉบับ ได้มีการปรับเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศไทย ซึ่งอาศัยอยู่ในภาคเกษตรกรรมมากขึ้น โดยในการจัดทำกรอบวิสัยทัศน์ของแผนฯ ฉบับสุดท้าย รัฐได้มุ่งเน้นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่ดำเนินถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางภูมิศาสตร์การพัฒนาที่จำแนกตามภูมิภาค
- แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่รัฐยังคงให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก ได้แก่ การผลิตพืชเชิงเดียวเพื่อการส่งออก การท่องเที่ยวและการลงทุนในโครงการขนาดใหญ่เพื่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อตอบสนองความต้องการด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ และการมุ่งขยายตลาดการค้าออกสู่ประเทศเพื่อนบ้านในอาเซียนมากขึ้น
- นอกจากนี้ยังพบว่า ประเด็นสำคัญที่ถูกละเลยและยังไม่ได้มีการกล่าวไว้ในแผนฯ ฉบับสุดท้ายมีจำนวนมาก ดังพอสรุปได้ดังนี้ (พัชรินทร์ シリสุนทร 2543)

 - ขาดสถาบันที่จะทำหน้าที่กำหนดแนวทางหรือกลไก เพื่อสร้างการเชื่อมโยงที่เป็นรูปธรรมระหว่างระบบการเกษตรแบบพอเพียง ธุรกิจชุมชน กับระบบธุรกิจโลก
 - ขาดกลไกที่จะทำหน้าที่ตรวจสอบระบบการพัฒนาประเทศของรัฐให้เป็นไปสอดคล้องตามแผนฯ
 - ความไม่ชัดเจนในบทบาทขององค์กรประชาชน

- ละเลยการจัดวางโครงสร้างระบบสหกรณ์ที่เป็นอิสระไม่ถูกครอบงำโดยรัฐและระบบราชการ
- ไม่มีการเตรียมดำเนินการด้านกฎหมายลิขสิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาไทย ทั้งด้านการแพทย์ เมล็ดพันธุ์พืช และผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ ๆ เช่น ข้าวหอมมะลิ กล้วยไม้ กล้วยมะม่วง ตลอดจนสมุนไพรพื้นบ้านต่าง ๆ
- ไม่มีมาตรการทั้งทางด้านกฎหมาย ระบบภาษีสิ่งแวดล้อม และกลไกในการควบคุมกำกับดูแล เพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุ และทรัพย์ภารธรรมชาติ โดยการท่องเที่ยว “เชิงอนุรักษ์”

ดังนั้น จึงอาจคาดเดาได้ว่า ผลที่ได้จากการพัฒนาตามกรอบวิสัยทัศน์ดังกล่าว จะนำมามีชีวิตรส្សาญเสียและความเสื่อมโทรมลงของทรัพย์ภารธรรมชาติ ทั้งป่าไม้ ดิน และแหล่งน้ำอีกเป็นจำนวนมาก ปัญหาการกระทบกระแทกกับประเทศเพื่อนบ้าน และความขัดแย้งซึ่งเกิดจาก การแย่งชิงทรัพยากร การท่องเที่ยวที่บุกรุกทำลายโบราณสถานและโบราณวัตถุและภาวะการชะงักงันของกระบวนการสร้างและพัฒนาภูมิปัญญาไทย

สถานการณ์และแนวโน้มการพัฒนาของประเทศไทย

ในช่วงเกือบสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจเฉลี่ยกว่า ร้อยละ 7 ต่อปี มีผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติต่อหัวเพิ่มขึ้นถึง 28 เท่า โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2529 เป็นต้นมา ซึ่งความเจริญด้านเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วนี้ นับว่ามีส่วนสำคัญในการลดภาวะความยากจนของประเทศไทย แม้ว่าสัดส่วนประชากรยากจนลดลง จากร้อยละ 57 ใน พ.ศ. 2505 เหลือร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 แต่ปัญหาการกระจายรายได้และความนั่นคงไปสู่ภาคเกษตรกรรมยังคงเป็นปัญหาที่สำคัญ

การที่ประเทศไทยเป็นปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจอย่างรุนแรงใน พ.ศ. 2540 ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างมาก คือ ทำให้อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เคยเติบโตเฉลี่ยกว่าร้อยละ 7 ก้าวเป็นติดลบถึงร้อยละ 0.4 และ -9.4 ใน พ.ศ. 2540 และ 2541 ตามลำดับ และการที่อัตราดอกเบี้ยเปลี่ยนแปลงลงด้วย ได้ส่งผลกระทบต่อผลผลิตมวลรวมต่อหัวที่ลดลง เช่นกัน ทำให้อัตราสัดส่วนของประชากรที่ยากจนเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 เป็นร้อยละ 13.0 ใน พ.ศ. 2541

อนึ่ง จากการศึกษาพบว่า วิกฤตเศรษฐกิจดังกล่าว เกิดขึ้นจากปัญหาโครงสร้างและปัจจัยพื้นฐานของประเทศไทยที่สั่งสมมาเนินนาน และไม่เคยมีการดำเนินการแก้ไขอย่างจริงจัง ปัจจัย

ที่สำคัญประการหนึ่งสืบเนื่องมาจากการลงทุนที่ไม่ก่อให้เกิดผลตอบแทนที่คุ้มค่า การที่เอกชนได้ก่อหนี้ระยะสั้นเป็นจำนวนมหาศาลในธุรกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งการลงทุนด้านธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ อุตสาหกรรมรถยนต์ ปีโตรเคมี และโรงพยาบาลเอกชน นอกจานนี้ ยังพบว่าสาเหตุที่สำคัญซึ่งทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศไทยล่มสลายมีที่มาจากการผลิตที่อ่อนแอและการพึงพิงต่างชาติเป็นประการสำคัญ การที่รัฐปฏิเสธทางการเงินโดยขาดมาตรฐานในการกำกับดูแล และขาดการตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพ ปัญหาการด้อยประสิทธิภาพด้านการบริหารจัดการของภาครัฐ ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญ ที่นำประเทศไทยไปสู่ภาวะวิกฤตทั้งสิ้น

นอกจากนี้ การที่ประเทศไทยได้ประกาศใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนลอยตัวเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2540 และได้ข้อความช่วยเหลือทางการเงินและวิชาการจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund – IMF) ในวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2540 ในขณะที่ IMF ได้ปรับลดการประมาณการอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของโลก พ.ศ. 2541 เป็นร้อยละ 20.2 จากเดิมที่เคยประมาณการเอาไว้ร้อยละ 3.1 และสำหรับ พ.ศ. 2542 เป็นร้อยละ 2.2 จากเดิมที่เคยประมาณการเอาไว้ร้อยละ 3.7 นำประเทศไทยไปสู่วิกฤตทางการเงินการคลังที่รุนแรง

ด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ตลอดจนอิทธิพลของบรรษัทข้ามชาติ และองค์กรการเงินระหว่างประเทศต่าง ๆ ผนวกกับปัญหาการทุจริตในหมู่ข้าราชการและนักธุรกิจการเมืองไทย สงผลให้วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในกลุ่มประเทศไทยเชี่ยวน ได้แก่ อินโดนีเซีย และมาเลเซีย นำมายังการหดตัวของภาคอุตสาหกรรมอย่างรุนแรง ทำให้เกิดการย้ายงานจากภาคอุตสาหกรรมกลับสู่ภาคเกษตรกรรมมากขึ้น สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติประมาณการณ์ว่า อัตราการขยายตัวของภาคเกษตรกรรมได้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 1.1 ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมลดลงถึงร้อยละ 9.5 ในปี พ.ศ. 2541

จึงกล่าวได้ว่า ในช่วงระยะเวลาเกือบสี่ทศวรรษที่ผ่านมา แม้ว่าเศรษฐกิจของประเทศไทยจะเติบโตขึ้นอย่างมากและรวดเร็วในบางช่วงเวลา แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ช่องว่างระหว่างคนรวยและคนจนกลับขยายกว้างมากยิ่งขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2505 ประชากรกลุ่มที่มีรายได้สูงสุด หนึ่งในห้าประชากรทั้งหมด มีส่วนแบ่งรายได้ร้อยละ 49.8 และส่วนแบ่งนี้ได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 59.5 ในปี พ.ศ. 2535 และร้อยละ 53.9 ในปี พ.ศ. 2541 ในขณะที่ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ประชากรกลุ่มที่มีรายได้ต่ำสุด หนึ่งในห้าของประชากรทั้งหมด มีส่วนแบ่งรายได้ลดลงจากร้อยละ 7.9 ใน พ.ศ. 2505 เป็นร้อยละ 3.8 ใน พ.ศ. 2535 และเพิ่มเป็นร้อยละ 4.8 ใน พ.ศ. 2541 อนึ่ง การกระจายรายได้ที่เพิ่มขึ้นเล็กน้อยในช่วง พ.ศ. 2537 ถึง พ.ศ. 2539 คาดว่าเกิดจากการใช้นโยบายกระจายความเจริญสู่ภูมิภาคมากกว่าเกิดจากความเข้มแข็งของปัจจัยพื้นฐานด้านการผลิตของภาคเกษตรกรรม

ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ. 2540 ได้ก่อให้เกิดปัญหาความยากจนเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยพบว่า สัดส่วนคนจนได้เพิ่มขึ้นร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 เป็นร้อยละ 13.0 ใน พ.ศ. 2541 และเป็นการเพิ่มทั้งชนบท เขตชนบท และในระดับหมู่บ้าน จากการศึกษาของศาสตราจารย์นานัค นานัค คัควนี มหาวิทยาลัย นิเวศท์เวลส์ ออสเตรเลีย และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในเรื่องผลกระทบจากการศึกษาต่อภาวะการณ์มีงานทำ การว่างงาน และรายได้ พบร่วมกันว่า ในระยะแรกวิกฤตเศรษฐกิจไม่ได้ส่งผลกระทบต่อความไม่เท่าเทียมกันด้านรายได้ของประชาชนไทย แต่ในระยะต่อมา ได้ส่งผลกระทบต่อคนจนที่มีการศึกษามากกว่าคนรายที่มีระดับการศึกษาสูง (อ้างอิงใน พัชรินทร์ สิรสมุทร 2543)

แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนากระแสหลัก (Mainstream Development theory and approach)

August Comte (1978 – 1857) นักสังคมวิทยากรล่าว่า ความรู้คือองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการกำหนดรูปแบบของการจัดระเบียบสังคม การเปลี่ยนแปลงขององค์การและสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม ได้แก่ สถาบันทางเศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา ฯลฯ ล้วนวางอยู่บนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงในองค์ความรู้หรือความเชื่อของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้น การที่จะเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขสภาพสังคม จึงต้องแก้ไขที่ความรู้หรือความเชื่อของสมาชิกในสังคมก่อน

Comte เชื่อว่า การที่สังคมเปลี่ยนจากยุคหนึ่งไปสู่ยุคหนึ่งนั้น เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านองค์ความรู้ของมนุษย์ และยุควิทยาศาสตร์ (Scientific of positive era) เป็นยุคที่มนุษย์ประสบความสำเร็จได้มากกว่าทุกยุคที่ผ่านมา (Thompson and Tunstall 1976 : 18) กล่าวคือ เป็นยุคที่มนุษย์ศึกษาปรากฏการณ์ธรรมชาติตัวอย่างความรู้ที่แท้จริง ซึ่งได้มาจาก การค้นคว้าและสังเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์มาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ

ทฤษฎีวัฒนาการ (Evolutionary theory)

การมีความรู้ความเข้าใจในทฤษฎีวัฒนาการนับว่ามีความสำคัญต่อการวางแผนพื้นฐาน แนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนาอื่น ๆ เนื่องจากทฤษฎีทางการพัฒนาสังคมในระยะต่อมาหลายทฤษฎี ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากทฤษฎีวัฒนาการอย่างกว้างขวาง

Charles Darwin เป็นนักวิชาการคนสำคัญที่นำเสนอแนวคิดทฤษฎีวัฒนาการ โดย Darwin ได้ตีพิมพ์หนังสือชื่อ On the Origin Species ในปี พ.ศ. 1859 ซึ่งเรียบเรียงขึ้นจากการสังเกตและเก็บรวบรวมข้อมูลสัตว์ชนิดต่าง ๆ ทั่วโลก Darwin ได้นำเสนอแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษยชาติและสัตว์ สัตว์ในแต่ละมุ่นใหม่ที่ไม่เคยมีการกล่าวถึงมาก่อนชื่อ ทฤษฎีวัฒนาการ (Theory of evolution)

Darwin เชื่อว่า พัฒนาการของมนุษย์เกิดจากกระบวนการคัดสรร (Random process) ซึ่งเป็นการคัดเลือกตามธรรมชาติ (Natural selection) ซึ่งมีพื้นฐานความเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตทุกชนิดต้องการอาหารและปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น อาหาร และที่พักหรือที่อยู่อาศัย แต่เนื่องจากในสภาพความเป็นจริง ธรรมชาติไม่สามารถตอบสนองความต้องการของสิ่งมีชีวิตทุกชนิดได้ เพราะอัตราการเพิ่มขึ้นของสิ่งมีชีวิตกับอัตราการเพิ่มขึ้นของอาหารและทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปโดยไม่สมดุลกัน ดังนั้น สิ่งที่มีชีวิตที่มีการปรับตัวที่ดีหรือเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมเท่านั้นที่สามารถดำรงเผ่าพันธุ์ต่อไปได้ ในขณะที่สิ่งมีชีวิตบางกลุ่มที่ไม่สามารถปรับตัวได้อย่างเหมาะสมก็จะสูญพันธุ์ไป กระบวนการคัดเลือกตามธรรมชาติ จึงเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่เป็นกลไกทางชีววิทยาของการเปลี่ยนแปลง (Biological mechanism of mutation) ที่เกิดขึ้นกับสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

ทฤษฎีวัฒนาการเชิงคลาสสิก (Classic evolutionary theory)

ทฤษฎีวัฒนาการเชิงคลาสสิก นับเป็นทฤษฎีสังคมศาสตร์ทฤษฎีแรกที่พยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยนำแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตมาใช้ในการอธิบาย นักทฤษฎีวัฒนาการเชิงคลาสสิกที่สำคัญมี 2 คน ได้แก่ Edward B. Tylor (1818 – 1889) มีแนวคิดสำคัญพอกสูปได้ดังนี้ (อ้างอิงใน พชรินทร์ สิรสมุทร (2543)

Edward B. Tylor (1832 – 1917) เป็นนักมานุษยวิทยาอาชีพคนแรกที่สนใจพัฒนาการของวัฒนธรรม โดย Tylor มีความเชื่อว่า พฤติกรรมของมนุษย์ สังคม และวัฒนธรรมจะพัฒนาไปตามลำดับขั้นตอน คือ เริ่มจากหยาบคายที่สุด หรือไม่ดีที่สุด ไปจนถึงละเอียดลีกซึ่งที่สุดหรือดีที่สุด ซึ่งเป็นการนำแนวคิดด้านสังคมวัฒนธรรมไปเบรี่ยบเทียบกับวิวัฒนาการทางร่างกายของสิ่งมีชีวิต โดยพัฒนาการขั้นแรกซึ่งถือว่าเป็นขั้นต่ำสุดของสังคม เรียกว่า "Savagery" ขั้นกลาง หรือ "Barbarism" และขั้นสุดท้ายหรือขั้นเจริญที่สุด เรียกว่า "Civilization" โดย Tylor เชื่อว่าหลังจาก

ขันนี้แล้ว สังคมและวัฒนธรรมอาจเสื่อมสลายไปได้ เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ดังนั้นเพื่อความอยู่รอด (Survivals) สังคมและวัฒนธรรมจึงต้องมีการปรับตัวตลอดเวลา

Tylor (1958) สรุปว่า มนุษย์มีวัฒนาการของพุทธิกรรมเหมือน ๆ กัน และผ่านขั้นตอนเดียวกันตามลำดับ เนื่องจากมนุษย์ในทุกสังคมล้วนมีความต้องการและมีความคิดพื้นฐานที่คล้ายกัน ดังนั้นเมื่อต้องเผชิญกับปัญหา มนุษย์จะมีการแก้ไขปัญหาที่เหมือน ๆ กัน ซึ่งพุทธิกรรมพื้นฐานเหล่านี้เองที่ต่อมาได้กลยุทธ์เป็นสถาบันพื้นฐานของมนุษย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในทุกสังคม เช่น สถาบันทางเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองความต้องการด้านอาหาร สถาบันสุขภาพเพื่อการรักษาเยียวยา และสถาบันครอบครัวเพื่อปักป้องดูแลสมาชิกที่ช่วยตัวเองไม่ได้ โดย Tylor เชื่อว่าสิ่งที่แตกต่างกันในแต่ละสังคม เป็นเพียงส่วนปลีกย่อยของวัฒนธรรมซึ่งแต่ละสังคมหยิบยกันได้

Lewis Henry Morgan มีความเชื่อว่าสอดคล้องกับ Tylor ว่าพุทธิกรรมของมนุษย์ในสังคมจะต้องผ่าน 3 ลำดับขั้นตอนคือ จาก Savagery, Barbarism หรือ Barbarianism และ Civilization โดยมนุษย์จะไม่สามารถกระโดดข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งได้ แต่จะค่อย ๆ พัฒนาไปขั้น ๆ ตามขั้นตอนต่อไป

Morgan เสนอลำดับขั้นตอนของวิวัฒนาการทางครอปครัวได้ 6 ขั้นตอน จากการศึกษาความเป็นอยู่ของดินเดียนแดงผู้อิโร้วส์ในสหรัฐอเมริกาว่าประกอบด้วย ขั้นการสมสู่แบบสำส่อนเยี่ยงสัตว์, ขั้นการแยกกลุ่ม, ขั้นการเกิดระบบเครือญาติ, ขั้น Barbarism, ขั้นสังคมแบบชาญเป็นใหญ่ และขั้น Civilization

โดยสรุป นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกทั้งสองคนข้างต้นมีความเชื่อพื้นฐานว่า ทุกสังคมโลกจะเคลื่อนที่ไปตามขั้นตอนที่คล้ายคลึงกัน โดยขั้นตอนต่าง ๆ ที่เหมือนกันนี้ มีรากฐานมาจากความคิดที่เรียกว่าเอกภาพทางจิตที่เหมือนกัน (Psychic unity) ของมนุษย์ นั่นคือการที่มนุษย์ในทุกสังคมมีความสามารถที่คิดอย่างมีเหตุผลเหมือน ๆ กัน จึงทำให้กระบวนการแก้ปัญหาของมนุษย์เป็นไปในรูปแบบและทิศทางเดียวกัน (พัชรินทร์ シリสมุทร 2543)

ความแตกต่างของวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคมที่นักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกเสนอ เกิดจากการเบรี่ยบเทียบอัตราความก้าวหน้าขององค์ความรู้และเทคโนโลยีระหว่างสังคมต่าง ๆ ที่วางแผนพื้นฐานความเชื่อว่า พัฒนาการที่ล้าหน้ากว่าขององค์ความรู้และเทคโนโลยีของสังคมยุโรป ตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 16 ซึ่งถือว่าเป็นยุคแห่งการค้นพบเป็นต้นมา เมื่อเบรี่ยบเทียบกับสังคมตั้งเดิมอื่น ๆ ในช่วงเวลาเดียวกัน คือหลักฐานที่ยืนยันความจริงที่สูงกว่าของโลกตะวันตก ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า

อาชญากรรมของทวีปยุโรปคือยอดสุดของกระบวนการวิวัฒนาการ โดยมีอาชญากรรมของสังคมดังเดิม อื่น ๆ อยู่ในขั้นล่างสุดของมนุษยชาติ สำหรับสังคมที่อยู่ไอลกัน นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกอธิบาย การเป็นอิสระจากกันของวัฒนธรรมแต่ละสังคม ว่าเกิดจากอิทธิพลของการติดต่อสัมพันธ์กับสังคม อื่น หรือการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

ข้อต้อขยของนักคิดทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก ได้แก่ การไม่สนใจในกระบวนการทางประวัติศาสตร์ แต่สนใจเพียงการค้นหากฎเกณฑ์ทั่วไปของพัฒนาการทางวัฒนธรรม นอกจากนี้โครงสร้างทฤษฎีวิวัฒนาการของนักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก เช่น Morgan และ Tylor ก็มีรากฐานมาจากข้อมูลที่ไม่เพียงพอ จึงไม่สามารถนำไปอธิบายความเหมือนและความแตกต่างทางวัฒนธรรม ในแต่ละสังคมได้ เช่น ประเทศไทยสร้างชาติมาประมาณ 700 ปีแล้ว ในขณะที่สหรัฐอเมริกามีอายุไม่เกิน 300 ปี แต่พระสาเหตุได้ไทยจึงยังคงเป็นประเทศด้อยพัฒนาอยู่

จากข้อบกพร่องดังกล่าวข้างต้น ทำให้นักคิดอีกหลายคนพยายามพัฒนาและปรับปรุงวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก เช่น Leslie A. White (1949, 1969) นักวิวัฒนาการรุคใหม่ (Neo – evolutionist) โดยใช้ชื่อว่า “Universal evolutionism” ซึ่งนับเป็น “Specific evolution” ที่มีความเชื่อฟื้นฟูนว่า มนุษย์เป็นผู้ควบคุมสิ่งแวดล้อม แต่แนวคิดของ White เป็นเพียงการนำเสนอแนวความคิดกว้าง ๆ ซึ่งขาดหลักฐานสนับสนุน และเกิดจากการเพิ่มรายละเอียดปลีกย่อยจากแนวคิดของ Tylor และ Morgan

นอกจาก White แล้ว ยังมีนักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกชื่อ Julian Steward (1949) ได้เสนอแนวคิด “Multilinear evolutionism” ซึ่งนับเป็น “General evolution” ซึ่งวางแผนบนพื้นฐานความเชื่อว่า สิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติที่หลากหลายเป็นผู้ควบคุมและเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมที่หลากหลายของมนุษย์ ตลอดจนระดับความเจริญของแต่ละสังคม และการที่มนุษย์ต้องปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ ทำให้เกิดรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและมนุษย์หรือระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (Nature – culture relations) ขึ้น

สังคมที่เจริญแล้วจึงเป็นสังคมที่มนุษย์สามารถปรับตัวให้อยู่ในสภาพแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม แนวคิดดังกล่าวนับว่ามีความสอดคล้องอย่างมากกับแนวคิดของ Charles Darwin (1927) ในเรื่อง “ความอยู่รอดของผู้ที่เหมาะสม” (Survival for the fittest) และเป็นที่มาของทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม (Cultural ecology) ซึ่งเป็นทฤษฎีที่เนื่องกับทฤษฎี “วิวัฒนาการหลายสาย” (Multilineal evolutionism) ของ White ที่เชื่อว่าสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ และเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ โดยมนุษย์เป็นเพียงผู้มีหน้าที่จัดสรรสิ่งแวดล้อม (พัชรินทร์ ลิรสุนทร 2543)

ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization theory)

ระหว่าง ค.ศ. 1950 ถึง 1960 เป็นช่วงระยะเวลาที่ทฤษฎีความทันสมัยมีบทบาทอย่างสำคัญมากต่อกระบวนการเศรษฐกิจด้านการพัฒนาสังคม การที่นักเศรษฐศาสตร์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างกว้างขวางในการกำหนดรูปแบบตลอดจนทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศตะวันตกที่มีการพัฒนาอุดสาหกรรมอยู่ในระดับแนวหน้า ผลงานให้มหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสวีเดนเมริกาซึ่งกล้ายเป็นสัญลักษณ์ของ “โลกเสรี” (Free world) เกิดแนวคิดด้านการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงประการเดียว (Growth – only development approach) การถ่ายทอดแนวคิดดังกล่าวสู่ประเทศด้อยพัฒนาในโลกที่สาม (The Third World) เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทฤษฎีความทันสมัยเข้ามามีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนาและอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศตะวันตก สาระสำคัญของปัจจัยดังกล่าวพอกสรุปได้ดังนี้ (Lord Lugard quoted in Sachs 1992 a : 5 ข้างอิงในพัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

ประการแรก การที่ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายมีโอกาสติดต่อกับประเทศตะวันตกและการที่ประเทศด้อยพัฒนาส่วนใหญ่ได้ตกเป็นประเทศอาณานิคมของประเทศตะวันตกทั้งหลาย (Koczberski 1998 ; Rahnema 1997) ผลงานให้เกิดการแพร่กระจายโลกทัศน์ด้านการพัฒนาที่วางแผนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยมและค่านิยมในเรื่องความเห็นอกว่า ทั้งด้านวัฒนธรรม เชื้อชาติ และอภิภาระด้วยความที่สำคัญ ได้แก่

- ทางเครือข่ายเศรษฐกิจและการค้า ;
- โดยการใช้กำลังทหาร ;
- โดยการเผยแพร่ศาสนา (Kim 1984) ;
- การเผยแพร่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Hay 1970)

แต่อย่างไรก็ตาม การที่ประเทศด้อยพัฒนาทางด้านอุดสาหกรรม นำโครงสร้างสถาบันและรูปแบบของระบบการเมือง การเศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมของตะวันตกมาใช้ผ่านระบบการจัดการศึกษาแผนใหม่ที่มีเนื้อหาและวัสดุประสงค์เพื่อชนชั้นปักรกรอง เพื่อนำประเทศไปสู่ความเป็นสังคมแบบอุดสาหกรรม รวมทั้งการนำค่านิยมตะวันตกบางประการ เช่น ปัจเจกนิยม เหตุผลนิยม วัตถุนิยม และโลภิยานิยมมาปลูกฝังให้แก่ประชาชนในประเทศด้อยพัฒนาอุดสาหกรรม นอกจากจะไม่สอดคล้องกับลักษณะค่านิยมและบุคลิกลักษณะพื้นฐานของประชาชนที่มีค่า

นิยมแบบครอบครัวนิยม ชุมชนนิยม จิตนิยม การเคารพธรรมชาติ และการสมานฉันท์ทางสังคม แล้ว ยังไม่ตอบสนองกับความต้องการความจำเป็นของประชาชนในท้องถิ่น (UNESCO 1982) ซึ่ง เป็นสังคมที่มีความหลากหลายทางเชื้อชาติ และประชาชนส่วนใหญ่ดำรงชีวิตอยู่ในภาคเกษตร กรรม เพราะการปลูกผักค่านิยมและแนวคิดดังกล่าว นอกจากจะนำมาซึ่งความรู้สึกสูญเสีย悽惨 ธรรมและอัตลักษณ์ของชนชาติต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ (Itty 1984 a, Sivaraksa 1986) ยังคงอยู่บน พื้นฐานของการพัฒนาที่อิงอยู่

การที่โลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ของตะวันตกถูกเผยแพร่ออกสู่ประเทศโดยอ้าง กว้างขวาง ตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา สงผลให้แนวคิดเรื่องการควบคุมและอยู่เหนือธรรมชาติ กลายเป็นแนวคิดการพัฒนากรุงเทพฯ ที่นำมาซึ่งความขัดแย้งทางความคิดและการทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมหาศาล กล่าวคือ ในขณะที่ Marx มีความเชื่อมั่นในการเดินทางของ ระบบอุตสาหกรรม การพัฒนาทางเทคโนโลยี และ “ความเป็นนานาเนื้อธรรมชาติ” (Schmidt 1972) Descartes ยกย่องความรู้เชิงปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์กล้ายเป็น “ผู้ปกครองและเจ้านายของ ธรรมชาติ” และ Locke ให้ความสำคัญกับปัจเจกชน การสะสมทรัพย์สมบัติ การพัฒนาเทคโนโลยี และ “การกำราบธรรมชาติ” (Barbour 1980)

พุทธศาสนาในภายเข็น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมญี่ปุ่นกลับให้ความสำคัญกับ องค์ประกอบด้านสุนทรียภาพในการมองธรรมชาติ ดังปรากฏในการแสดงออกของรูปแบบการจัด สวน บทกวีไอกุ และพิธีชงชา (Watanabe 1974) ศาสนาญินดูมองว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องพึง พาพระเจ้าและธรรมชาติ และความจริงแท้เป็นความสัมพันธ์อันต่อเนื่องที่ดำรงอยู่ โดยไม่สามารถ แยกออกจากกัน ฯ เพื่อการวิเคราะห์ได้ (Thomas 1989) และพุทธศาสนามุ่งปลดปล่อยบุคคลให้ หลุดพ้นจากอัตตาและตัณหา มุ่งเน้นความเรียบง่าย และการประยัด (Watanabe 1974)

ประการที่สอง ปรากฏการณ์การเกิดแนวคิดนิยมตะวันตก (pro – western ideology) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดแนวคิดอเมริกันนิยม (Americanisation) ภายหลังการสิ้นสุดลงของ สงครามเย็น ทำให้อเมริกันถูกมองว่าเป็นผู้นำของโลกเสรี (Leadership of the free world) ที่ถูก ผลักดันให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำงานกับกลุ่มประเทศที่ชั่ว ráyoy่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งกลุ่ม ประเทศที่ชั่ว ráyoy ในที่นี้ หมายความถึงประเทศสังคมนิยมทั้งที่ปกครองโดยรัฐบาลคอมมิวนิสต์ ณ ช่วงเวลาหนึ่งที่ภาพของระบบเผด็จการนาซีได้ถูกแทนที่อย่างสมบูรณ์โดยคอมมิวนิสต์

ความสำเร็จของการโฆษณาชวนเชื่อ กระแสการสร้างภาพ และวิธีการพัฒนาที่ สร้างขึ้นโดยประเทศทุนนิยม เศรีชั่งนำโดยอเมริกัน ทำให้ประเทศสังคมนิยมถูกติ่่ค่าในงานของเดียว กับความมีเดียว การกดขี่่มแหงและความด้อยพัฒนา ที่เป็นสาเหตุสำคัญซึ่งบ่อยทำลายระบบอับ

ประชาธิปไตยและการกินดีอยู่ดีของประชาชน นอกเหนือไปจากนี้คือมีวนิสัยังถูกตัดสินว่าเป็นภาพลักษณ์ของความชั่วร้าย ปาเดื่อน และเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้างเสริมอิสรภาพ เสรีภาพ และความสงบสุขของประเทศชาติโลก

จากการทบทวนการพัฒนา (Development discourse) ที่ถูกสร้างขึ้นโดยประเทศพัฒนาอุดมสาหกรรมดังกล่าว ทำให้ประเทศเกษตรกรรมเป็นจำนวนมากในโลก ถูกผลักให้เข้าไปอยู่ในกลุ่มของประเทศโลกที่สาม (The Third World countries) ด้วยพัฒนาและล้าหลัง ซึ่งต้องได้รับความช่วยเหลืออย่างเร่งด่วนทั้งทางด้านการเมือง การศึกษา เทคโนโลยี และด้านเศรษฐกิจจากประเทศที่พัฒนาแล้วทางด้านอุดมสาหกรรม

เพื่อรักษาไว้ซึ่งดุลยภาพและความสงบสุขของประเทศชาติโลก ครอบแนวคิดของการพัฒนา (Development conceptual framework) ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการให้ความสำคัญและ การปลูกฝังค่านิยมด้านทุนเสรีนิยม (Pro – capitalist ideology) จึงได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นทางออกที่ดีที่สุด การพัฒนาในช่วงเวลาดังกล่าว จึงเป็นการสิ่งกลับอย่างรุนแรงของแนวคิดด้านการพัฒนาจากข้าวข้ายสุดหรือคอมมิวนิสต์มาสู่ข้าวสาลูหรือประชาธิปไตยที่มุ่งเน้นระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยม

ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency theory)

Santos (1979 : 66) ได้ให้คำนิยามของการพึ่งพา (Dependency) ว่าหมายความถึงสถานการณ์ที่ระบบเศรษฐกิจของประเทศหนึ่งถูกกำหนดโดยการพัฒนาและการครอบงำทางเศรษฐกิจของอีกประเทศหนึ่ง การพึ่งพาจึงเป็นเงื่อนไขที่เกิดจากโครงสร้างภายในของสังคมที่ถูกกำหนดและให้หมายใหม่

ทฤษฎีการพึ่งพา มีจุดกำเนิดที่สำคัญอยู่ในละตินอเมริกา เนื่องจากกลุ่มประเทศในภูมิภาคดังกล่าวเกิดความตระหนักในอิทธิพลของระบบการค้าและตลาดโลกที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิต และอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ ภายหลังการเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงศตวรรษที่ 1930 ติดตามมาด้วยการเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง การก่อตั้ง The United Nations Economic Commission for Latin America (ECLA) ในชิลีในปี 1948 มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อแสดงให้เห็นถึงรูปแบบและทิศทางของการพัฒนาตามแบบประเทศทุนเสรีนิยม ซึ่งพบว่าไม่เหมาะสมกับกลุ่มประเทศด้อยพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการค้าเสรีที่นำมาสู่ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ค่าแรงงานราคาถูก และการสูญเสียดุลทางการค้าในละตินอเมริกา ในขณะที่ประเทศพัฒนาทาง

อุตสาหกรรมกลับได้รับผลประโยชน์ตอบแทนมากมายในรูปของการเพิ่มขึ้นของรายได้และผลผลิตรวม

นักทฤษฎีการพัฒนาแนวคิดที่สำคัญ พอสต์บุ๊กได้ดังนี้

- กระบวนการทางประวัติศาสตร์ของสังคมต่าง ๆ ที่พัฒนาแล้ว ล้วนเกิดขึ้นจากการที่สังคมหนึ่ง ๆ มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมอื่นไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง กล่าวคือ ไม่มีสังคมที่พัฒนาแล้วสังคมใดที่สามารถพัฒนาได้อย่างโดยเดียว และรูปแบบในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมอาจอยู่ในลักษณะของการทำสังคม การเข้าร่วดเคาระเปลี่ยบและการแย่งชิงทรัพยากรเพื่ออำนาจมาเลี้ยงดูประชากรในชาติของตนเอง
- ค่านิยม ทัศนคติ และเทคโนโลยี เพื่อนำไปสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมคือสิ่งที่สำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนา โดยอาศัยกระบวนการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural diffusion process) เป็นเครื่องมือที่สำคัญ
- ประชาคมโลกจะถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่พัฒนาทางอุตสาหกรรมในระดับสูงหรือกลุ่มประเทศในตะวันตกที่เจริญแล้ว (Centre) กับประเทศด้อยพัฒนาที่ยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ใช้เทคโนโลยีต่ำ (Periphery) และทั้งสองส่วนเชื่อมโยงกันด้วยระบบเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ
- การเชื่อมโยงของสังคมทั้งสองระบบคือปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาไม่สามารถพัฒนาได้ และมีเพียงประเทศพัฒนาแล้วที่ได้รับผลประโยชน์ ส่วนใหญ่ของกระบวนการพัฒนา ในขณะที่ประเทศด้อยพัฒนาถูกผลักให้ไปอยู่ตามแนวชายขอบ ไม่สามารถพึ่งพิงตนเองได้

Andre Gunder Frank (1971 : 11) กล่าวว่า “ระบบทุนนิยมทั้งในระดับโลกและระดับชาติคือปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดภาวะการด้อยพัฒนาในปัจจุบัน” Frank ให้คำจำกัดความของ “ทุนนิยม” ว่าหมายความถึง การแลกเปลี่ยนในระบบโลกที่มีลักษณะครอบคลุม แต่ตั้งแต่เมืองขนาดใหญ่ เช่น ลอนดอน นิวยอร์ก โตเกียว ฯลฯ ไปจนถึงเมืองขนาดเล็ก เช่น บรู塞尔 ลิสบอน ฯลฯ ที่มีความต่างกันอย่างมาก ซึ่ง Frank ระบุว่า “ทุนนิยม” คือ “การที่ประเทศที่มีความสามารถทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีสูง สามารถนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมไปสู่ประเทศที่มีความสามารถทางเศรษฐกิจและนวัตกรรมต่ำ ผ่านการค้า การลงทุน การบริการ ฯลฯ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมของประเทศที่รับผลกระทบอย่างรุนแรง” ที่สำคัญคือ “ทุนนิยม” ไม่ได้เป็นแค่การค้า แต่เป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจที่มีลักษณะเชิงตัวต่อตัว คือ “การที่ประเทศที่มีความสามารถทางเศรษฐกิจและนวัตกรรมต่ำ ต้องยอมรับและต้องการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมจากประเทศที่มีความสามารถทางเศรษฐกิจและนวัตกรรมต่ำ กลับไปใช้ในประเทศตัวเอง ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมของประเทศตัวเองอย่างรุนแรง”

Frank (1971) ได้เสนอแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับบริวาร (Metropolis – satellite relationship) ว่าอยู่ในรูปของการเข้าร่วดเคาระเปลี่ยบจากประเทศที่พัฒนาแล้ว หรือในที่นี้หมายความถึง Metropolis ที่กระทำการค้ากับประเทศด้อยพัฒนา หรือ Satellite โดย

อาศัยการตักดวงศ์ผลประโยชน์และการเอกสารเดาเปรียบทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ประเทศด้อยพัฒนา หรือประเทศบริวารไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นกับประเทศต่าง ๆ ใน latitude เมริกา และประเทศด้อยพัฒนาในโลกที่สาม เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบของความสัมพันธ์แบบ พึ่งพาดังกล่าวอาจเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ ทั้งระดับนานาชาติ ระดับภูมิภาค และในระดับหมู่บ้าน เช่น ในระดับชุมชนอาจเกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อเอกสารเดาเปรียบกันระหว่างเกษตรกรรายใหญ่กับเกษตรกรชั้นไร่ที่ดินทำกิน

Frank เชื่อว่ากลไกสำคัญที่สร้างเงื่อนไขการพึ่งพาดังกล่าวขึ้น เกิดจากชนชั้นปัจจุบันของ เช่น รัฐบาล รัฐมนตรี และนายทุนต่าง ๆ ที่สามารถใช้กลไกของรัฐเพื่อสร้างนโยบายทางเศรษฐกิจ ที่นำไปสู่ภาวะความด้อยพัฒนา (A policy of underdevelopment) ของคนส่วนใหญ่ในชาติ และความอ่อนล้าลงหรือความเสียสมดุลทางอำนาจของศูนย์กลาง (Metropolis) อาจเกิดจากปัจจัย หลักประการ ได้แก่ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และสังคมอันส่งผลให้ประเทศพัฒนาแล้วหันหลังไม่สามารถรักษากลไกแห่งอำนาจของคนหนึ่งของประเทศบริวารเอาไว้ได้ (Satellite) ดังที่ปรากฏใน Brazil, Mexico, Argentina และ India ในวิกฤตเศรษฐกิจช่วงศตวรรษที่ 1930 และช่วงที่เกิด สงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้น

Wallerstein (1979 : 5) เป็นนักทฤษฎีในกลุ่มการพึ่งพาคนสำคัญอีกคนหนึ่ง ที่ให้คำ จำกัดความของการพึ่งพาว่าหมายถึง ระบบการแบ่งงานกันทำงานของส่วนหรืออาณาเขตบริเวณต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของแต่ละส่วน โดยอาศัยกระบวนการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจที่ไม่ เป็นธรรมระหว่าง 3 ส่วนของสังคม ได้แก่ ส่วนของศูนย์กลาง (Core) ส่วนแนวกั้นชน (Semi – periphery) และส่วนชายขอบ (Periphery) โดย Wallerstein เชื่อว่า ส่วนของศูนย์กลาง ซึ่งในที่นี้ หมายความถึง ประเทศหรือสังคมอุดสาหกรรมที่พัฒนาแล้ว ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการตักดวงศ์ ประโยชน์จากประเทศหรือสังคมชายขอบ และนำไปสู่ภาวะการด้อยพัฒนา ความอ่อนแอก และการ พึ่งพาสังคมอื่นของประเทศหรือสังคมชายขอบ ในขณะเดียวกันส่วนศูนย์กลางก็สร้างส่วน แนวกั้นชน (Semi – periphery) ขึ้นเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาของส่วน ชายขอบ แต่สร้างเสริมผลประโยชน์เพื่อเกื้อหนุนส่วนศูนย์กลาง

โดยสรุป จึงกล่าวได้ว่า แนวคิดทฤษฎีการพึ่งพาได้นำเสนอแนวคิดใหม่ ที่ตอบโต้ สำนึกร่วมกัน ให้เกิดความต่อเนื่อง การที่ให้เห็นว่า สาเหตุของความด้อยพัฒนาและความล้าหลังทั้งหลายที่ เกิดขึ้นในประเทศหรือสังคมต่าง ๆ ในโลก ล้วนเกิดจากระบบหรือสังคมทุนนิยม การเปลี่ยนแปลง หน่วยของภาครัฐที่ใหม่จากการแนวคิดเดิมของทฤษฎีความทันสมัยที่สนใจเพียงปัจจุบันและที่ เกิดขึ้นในสังคมประเทศด้อยพัฒนามาเป็นการให้ความสนใจในระบบโลกทั้งระบบในฐานะหน่วย

ของการวิเคราะห์ (The world economy as the principal object of analysis) ของทฤษฎีการพัฒนา ตลอดจนการให้ความสำคัญกับรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในส่วนต่าง ๆ ของระบบเศรษฐกิจโลก จึงนับเป็นจุดเด่นของนักคิดในสำนักทฤษฎีนี้ (พัชรินทร์ สิรสุนทร 2543)

ทฤษฎีโลกาภิวัตน์ (Globalization theory)

ในยุคปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ทฤษฎีโลกาภิวัตน์เป็นทฤษฎีหนึ่งที่ช่วยทำอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ไปสู่ยุคสมัยที่ส่วนตัว “โลก” (Global) ได้มีการใช้กันอย่างกว้างขวางมาเกือบ 400 ปีมาแล้ว แต่คำว่า “โลกาภิวัตน์” (Globalization) นับว่าเป็นคำที่เพิ่งมีการใช้ใน ค.ศ. 1960 (OED 1989 s.v.globalism, globalization, globalize, globalized) และต่อมาได้ถูกใช้อย่างแพร่หลายเมื่อประมาณ 20 ปีมานี้ Robertson (1992 : 8) กล่าวว่า โลกาภิวัตน์ หมายความถึง แบบแผน ของ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในประชาคมโลก

มีผู้ให้คำจำกัดความของคำว่า “โลกาภิวัตน์” ไว้มากมาย เช่น การจะทำให้เป็นระบบโลก การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในโลก เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม คำจำกัดความของคำว่าโลกาภิวัตน์ส่วนใหญ่ มักจะเกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายนานาชาติ เพื่อเพิ่มระดับหรือเร่งเวลาให้เกิดการวางแผนสำหรับการสร้างระบบตลาดสากลหรือตลาดนานาชาติขึ้น ในประชาคมโลก กระบวนการโลกาภิวัตน์ จึงหมายความถึงกระบวนการจัดการทางสังคมวัฒนธรรมที่ถูกครอบงำโดยวัฒนธรรมตะวันตกและสังคมทุนนิยม เพื่อควบคุมมนุษยชาติอันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงประชาคมโลก กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นผลกระทบโดยตรงของการแฝ่ขยายอิทธิพลของวัฒนธรรมยุโรปสู่ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย โดยอาศัยกระบวนการจัดตั้งชุมชนใหม่ (Resettlement) การล่าอาณานิคม (Colonisation) และการครอบงำทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อให้ประชาคมโลกมีวัฒนธรรมเป็นหนึ่งเดียวกันนั่นคือวัฒนธรรมทุนเสรีนิยม

โดยทั่วไปจะเห็นได้ว่า กระบวนการโลกาภิวัตน์มีฐานแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิดทฤษฎีความทันสมัย (Modernisation Theory) กล่าวคือ เป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญอย่างมากต่ออิทธิพลของปัจจัยภายนอก ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และวัฒนธรรมของประเทศตะวันตกที่กระทำต่อประเทศด้อยพัฒนาทางด้านสังคมในลักษณะทางเดียว (One – way) ผ่านการเชื่อมโยงของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (Information

technology) เพื่อการตักแต่งผลประโยชน์กลับคืนสู่ประเทศที่พัฒนาแล้ว ผ่านการเอกสารด้วยสถาบันทางเศรษฐกิจที่ด้อยพัฒนาในโลกที่สาม

ในทัศนะของ Marx กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่นำไปสู่การสร้างเสริมอำนาจให้แก่ชนชั้นนายทุน โดยอาศัยการเชื่อมโยงระบบตลาดต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ในรูปของตลาดแบบไร้พร้อมเดนและการผลิตขนาดใหญ่ เป็นเครื่องมือสำคัญในการนำสังคมต่าง ๆ ไปสู่สังคมอุดมสังคมใหม่ (Marx 1977 : 222-223) ในทัศนะของ Marx กรณีที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ซึ่งไม่ได้ก่อให้เกิดศักยภาพในการผลิตที่มีประสิทธิภาพในสังคมด้อยพัฒนา แต่นำไปสู่กระบวนการสร้างวัฒนธรรมแบบบริโภค นิยม

ตามแนวคิดของนักทฤษฎีโลกาภิวัตน์ทั้งหลายในสังคม ซึ่งอยู่ในระบบอุดมสังคมใหม่ จึงสามารถถูกดึงและดูดซึบจากประเทศพัฒนาอุดมสังคมใหม่ได้ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดของโลก และกระบวนการนี้นำไปสู่การเพิ่งพาข้องบรรดาประเทศด้อยพัฒนาต่าง ๆ ต่อประเทศพัฒนาอุดมสังคมใหม่ โดยอาศัยเครือข่ายนายทุน นักธุรกิจ และนักการเมืองที่ถูกสร้างขึ้นในสังคมด้อยพัฒนาเป็นกลไกในการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายในท้องถิ่นเข้ากับเครือข่ายในระบบโลก

กระบวนการโลกาภิวัตน์ จึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ชุมชน รัฐชาติ และระดับประเทศโลกใน 3 ด้าน ดังนี้

- ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการผลิต และเปลี่ยน การกระจาย และการบริโภคสินค้าและบริการ
- ด้านการเมือง ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการสร้างศูนย์อำนาจทั้งด้านความมั่นคงในภาค รัฐ พลเรือน และกองทัพ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในระดับสถาบันเพื่อควบคุมประชาชนและอาณาบริเวณ
- ด้านวัฒนธรรม ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการผลิต และเปลี่ยน และการแสดงออก ซึ่งสัญลักษณ์ซึ่งเป็นตัวแทนของข้อเท็จจริง ความหมาย ระบบคุณค่า ค่านิยม ความเชื่อ และวัฒนธรรม

ความเชื่อมโยงของกระบวนการโลกาภิวัตน์ จึงเป็นความสมพันธ์ระหว่างองค์กรหรือสถาบันทางสังคมกับอาณาบริเวณหรือสังคมหนึ่ง ๆ โดยความเชื่อมโยงนี้อยู่ในรูปของการแปลงเปลี่ยนที่สำคัญ ๆ ได้แก่

- การแลกเปลี่ยนทางวัตถุ ได้แก่ การค้า การเช่า แรงงาน บริการ และเงินทุน ซึ่งมักอยู่ในความสัมพันธ์ 2 ระดับ คือ ระดับท้องถิ่น ประกอบด้วยความสัมพันธ์ตรงที่เกิดขึ้นในชุมชนและสังคม เพื่อแลกเปลี่ยนแรงงาน ทุน และวัตถุดิบ กับระดับนานาชาติ ผ่านการค้าแบบไร้พรมแดน โดยผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกอาณานิคมบริเวณ
- การแลกเปลี่ยนทางการเมืองในรูปของการให้ความสนับสนุน ความมั่นคง การใช้กำลังอำนาจ และการซ่อนเรล็อ ผ่านองค์กรข้ามชาติต่าง ๆ
- การแลกเปลี่ยนในเชิงสัญลักษณ์ ได้แก่ การสื่อสารโดยใช้ภาษา การประชาสัมพันธ์ การแสดง การสอน พิธีกรรม การสนับสนุนบันเทิง การโฆษณาชวนเชื่อ การโฆษณา การรวมมือ การรวมข้อมูล และการเปลี่ยนแปลงเพื่อจัดทำหัวข้อมูล และนิทรรศการ เป็นต้น

โดยสรุป กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นความสัมพันธ์ที่ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ ในสามระดับหน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ คือ การแลกเปลี่ยนด้านวัตถุในระดับท้องถิ่นหรือชุมชน (Material exchanges localize) การแลกเปลี่ยนด้านการเมืองการปกครองในระดับนานาชาติ (Political exchanges internationalize) และการแลกเปลี่ยนสัญลักษณ์ในระดับโลก (Symbolic exchanges globalize) แต่อย่างไรก็ตาม อัตราของการเกิดขึ้นของกระบวนการโลกาภิวัตน์จะเกิดขึ้นมากที่สุดในบริบทของวัฒนธรรม

แนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือก (Alternative development theory)

การพัฒนาที่มุ่งเน้นเพียงความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแต่เพียงประการเดียว ก่อให้เกิดผลกระทบจากการพัฒนามากมาย ทั้งทางด้านความเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ปัญหาสังคม ความไม่เท่าเทียมกัน ภาวะภัยพิบัติ พาหะน้ำสิ่น และภาวะการด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่สาม ภาวะวิกฤตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งวิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม และวิกฤตทางปัญญา ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในสังคมจากนักวิชาการ องค์กรประชาชีน และนักพัฒนาภาคเอกชน

จากภาวะดังกล่าว ก่อให้เกิดกระแสการพัฒนาแนวทางใหม่ ที่รู้จักกันในนามของ กระแสการพัฒนาทางเลือก (Alternative development approach) ซึ่งให้ความสำคัญกับประชาชีน ความเท่าเทียมกัน ศักยภาพของชุมชน และวัฒนธรรมนิยม ดังพอสรุปแนวคิดทฤษฎีที่สำคัญได้ดังนี้

แนวคิดผู้แสดงทางสังคม (Actor – oriented approach)

เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในช่วงปลายของปี ค.ศ. 1960 และตอนต้นของปี 1970 เป็นแนวคิดที่มุ่งเข้มโงยรูปแบบกระบวนการตัดสินใจ (Decision – making models) กับการวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น Actor – oriented approach เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ในระดับกลุ่มและในระดับบุคคล จุดเด่นของแนวคิดนี้ คือ การตีความชนชั้น (Class) ในลักษณะของการก่อตั้งขึ้นในรูปขององค์กร (Agency) การรวมกันของปัจเจกบุคคล (Encompassing individuals) การร่วมมือร่วมใจกันของนายทุนองค์กรท้องถิ่น พร้อมและองค์กรภาระเมือง และระบบราชการ (Schuuriman 1993)

Actor – oriented approach มีแนวคิดว่า ผู้แสดงทางสังคม (Social actor) หมายถึงประชาชน ซึ่งเป็นสมาชิกในองค์กร หรือสถาบันทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน ที่ทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีบทบาทในการกำหนดทิศทางและอัตราของการพัฒนา เช่นเดียวกับปัจจัย หรือองค์ประกอบภายนอกอื่น ๆ ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ผู้ศึกษา จึงต้องให้ความสนใจทั้งในส่วนของปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

Long (1992) เสนอว่า การศึกษาด้านการวางแผนและการพัฒนาควรหลีกเลี่ยงกรอบแนวคิดที่วางอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาแบบรวมศูนย์ (Top – down development process) แต่ควรเน้นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และผู้แสดงทางสังคมตลอดจนองค์กรท้องถิ่นควรมีบทบาทสำคัญที่สุดในการวางแผน กำหนดทิศทางของโครงการ ตลอดจนยุทธศาสตร์การพัฒนาด้วยตนเอง ด้วยปัจจัยที่ชัดเจน ได้แก่ การพัฒนาในโครงการชุมชนจัดตั้งใหม่ (Resettlement scheme) ทั้งหลาย ที่มักมีกรอบแนวคิดของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตเพียงประการเดียว (Growth only model) แต่ละเลยองค์กรประชาชนและผู้แสดงทางสังคม ซึ่งแนวทางการพัฒนาดังกล่าวคือสาเหตุสำคัญที่ทำให้โครงการชุมชนจัดตั้งใหม่ ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ ตามที่ได้ตั้งเอาไว้ ซึ่งได้แก่การแก้ปัญหาความยากจนและการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน (Cernea 1996 : 12 ; Scudder 1991 ; Long and Long 1992 ; Long and Roberts 1984 : 248 – 255 อ้างอิงใน พัชรินทร์ สิรสุนทร 2543)

แม้แนวคิดของผู้แสดงทางสังคมจะมีลักษณะเด่นคือ การให้ความสำคัญกับประชาชน องค์กรประชาชน และปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม ควบคู่ไปกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ แต่นักทฤษฎีในสำนักความคิดนี้ยังคงได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในส่วนของการละเอียด เดินการเข้มโงยระหว่างแนวคิดทฤษฎีกับการศึกษาในภาคสนาม และการเคลื่อนไหวทาง

สังคม นอกจางานนี้จุดอ่อนด้านความเชื่อมโยงของหน่วยในการวิเคราะห์ระหว่างระดับปัจเจกบุคคล หรือระดับบุคลาคกับระดับโครงสร้างภัยยังเป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งนักคิดในสังคมนี้จักต้องให้ความสำคัญและปรับปรุงต่อไป (Schuurman 1993 ; Long and Long 1992 : 38 ; Slater 1990 ; Sklair 1988 อ้างอิงใน พัชรินทร์ สิรสนธ 2543)

แนวคิดบทบาทหญิง – ชาย (Gender development approach)

เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการลั่นเสียงหรือไม่ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้หญิงใน การพัฒนา ในอดีตนักทฤษฎีบทบาทหญิง – ชาย มีแนวคิดที่สำคัญว่าผู้หญิงคือผู้แสดงที่สำคัญใน การพัฒนาเท่า ๆ กับผู้ชาย ดังนั้นกรอบแนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือกจึงไม่ควรวางอยู่บนพื้นฐานของคติที่ลั่นเสียงผู้หญิง เพราะถือว่าเป็นมิติหนึ่งของความไม่เป็นธรรมในสังคม หรือเป็นรูปแบบหนึ่งของการเลือกปฏิบัติ อันอาจทำให้ผู้หญิงถูกผลักให้กลับเป็นกลุ่มคนชายขอบ

นักทฤษฎีบทบาทหญิง – ชาย ได้เสนอกรอบแนวคิดในการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับ ผู้หญิงใน 6 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านการทำงาน ด้านงานบ้าน ด้านเพศ ด้านวัฒนธรรม ด้านความรุนแรง และด้านนโยบายของรัฐ (Walby 1990) โดยนักทฤษฎีบทบาทหญิง – ชาย มีความคิดว่า การให้คำจำกัดความด้านการพัฒนา ควรให้ความสำคัญในลักษณะของปัจเจกบุคคลที่มุ่งเน้นการ พัฒนาศักยภาพของบุคคลทั้งในชีวิตส่วนบุคคลและชีวิตทางสังคม และผู้หญิงควรเข้าไปมีบทบาท ในการพัฒนามากกว่าเป็นเพียงผู้ถูกกระทำ (Townsen 1988 ; Radcliffe and Townsend 1988 ; Moser 1989 ; Sen and Grown 1987 ; Durkelman and Davidaon 1987 ; Moser and Peake 1987)

แนวคิดความหลากหลายและพหุนิยม (Diversity Pluralism)

นักทฤษฎีความหลากหลายและพหุนิยมมีแนวคิดที่สำคัญว่า ความหลากหลายควร เป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างกรอบแนวคิดด้านการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดของ Post – modernist ที่ให้ความสำคัญกับ “การเคลื่อนไหวทางสังคม” (Social movement) ในสังคมของ ประเทศด้อยพัฒนาด้านอุตสาหกรรม เนื่องจากแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคม ประกอบด้วย ความหลากหลายทั้งในด้านวัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อ ความต้องการ และบุคคลิกลักษณะของผู้ แสดงทางสังคม และองค์กรหรือสถาบันที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ นักทฤษฎีความหลากหลายและพหุนิยมยังมีแนวความคิดว่า ความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และด้านการเมืองการปกครองของประเทศด้อยพัฒนาอุดหนากรุ่ม ซึ่งเกิดจากลักษณะเฉพาะของโครงสร้างสังคมที่ถูกกำหนดโดยปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่สับซ้อนซ้อน ซึ่งมีอิทธิพลต่อกระบวนการพัฒนา ต้องอาศัยวิธีการที่หลากหลายและมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคมเพื่อทำความเข้าใจ อธิบาย และวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละระดับ กล่าวคือ ทั้งระดับบุคลภาพ ระดับมหภาค และระดับกลาง โดยประเด็นสำคัญที่ควรให้ความสนใจ ได้แก่ เรื่องของอำนาจ (Power) ผู้แสดงทางสังคม (Social actor) ความเป็นธรรม (Equality) และความหลากหลาย (Diversity) ทางด้านสังคม ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์ วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

แนวคิดเรื่องอำนาจ (Empowerment)

เป็นแนวคิดที่เกิดจากการพัฒนาระดับราษฎร์ (Grassroots) ของผู้หญิงในประเทศด้อยพัฒนาอุดหนากรุ่ม ซึ่งวางแผนพื้นฐานการให้ความสำคัญกับความหลากหลาย และความแตกต่างของปัจจัยสังคม วัฒนธรรม ตามสภาพการณ์ที่เป็นจริงในสังคมมากกว่าการนำแนวคิดสตรีนิยม (Feminism) ของประเทศตะวันตกมาใช้

นักทฤษฎีให้อำนาจเชื่อว่า วิกฤตในสังคม วัฒนธรรม และชีวิตประจำวันของผู้หญิงในประเทศด้อยพัฒนาอุดหนากรุ่ม อาจเป็นหนทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพของผู้หญิง เพื่อให้มีอำนาจในการต่อรอง นักทฤษฎีการให้อำนาจปฏิเสธการพัฒนาแบบรวมศูนย์จากเบื้องบน (Top – down development approach) และเชื่อว่าแนวทางการพัฒนาดังกล่าวเป็นสาเหตุของการด้อยพัฒนาในสังคมประเทศโลกที่สาม โดยมองว่าการละเลยและไม่ให้ความสำคัญกับพลวัตรขององค์กรท้องถิ่น และปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม คือ องค์ประกอบที่สำคัญของการนำไปสู่ภาวะด้อยพัฒนา

แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable development approach)

เป็นแนวคิดการพัฒนาทางเลือกที่เกิดขึ้นภายหลังการพิมพ์เผยแพร่ “The World Conservation Strategy (IUCN 1980) and Caring for the Earth (IUCN 1991)” ถึงแม้คำจำกัด

ความของคำว่า “การพัฒนาแบบยั่งยืน” จะยังไม่ชัดเจนและมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม คือ เริ่มตั้งแต่การปฏิเสธการพัฒนาอย่างสิ้นเชิง ไปจนกระทั่งถึงภาระการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (IUCN 1980 ; McCormick 1986 ; Brandt 1980 ; Brundtland 1987 ; Cotgrove 1982)

แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนก็ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางจากนักวิชาการและสังคมโดยทั่วไป Tisdell (1988 : 382) เสนอว่า ถึงแม้ว่าการพัฒนาแบบยั่งยืนจะเป็นแนวคิดที่มีจำกัดความที่ไม่ชัดเจนแต่ก็นับว่าเป็นแนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือกที่สำคัญ และไม่ควรที่จะถูกละเลย

คำจำกัดความของคำว่า “การพัฒนาแบบยั่งยืน” (Sustainable development) ที่นำเสนอในที่สุด ได้แก่ คำจำกัดความของ The World Commission on Environment and Development ซึ่งกล่าวว่าการพัฒนามาตรฐานถึง “การตอบสนองความต้องการในปัจจุบันของประชาชนและสังคม” โดยไม่กระทบหรือลดเม็ดความสามารถในการพัฒนาหรือความต้องการของคนในสังคมในรุ่นต่อไป (Brundtland 1987 : 43)

แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นอีกแนวคิดหนึ่งของการพัฒนาแบบทางเลือกที่ให้ความสำคัญกับผู้แสดงทางสังคมในทุกขั้นตอนของการพัฒนา และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประชาชน โดยเชื่อว่า ประชาชนคือกุญแจสำคัญที่ตัดสิน ควบคุม และผลักดันให้ผลของการพัฒนาสำเร็จหรือล้มเหลว นอกจากนี้แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน ยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ ที่สนใจผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งปานโน้ดิน และแหล่งน้ำ โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ในระดับการปฏิบัติการในภาคสนาม (Micro – level of practice) และการวิจัยในประเทศด้อยพัฒนาอุดถากกรรม เพื่อศึกษาวิถีรวมการพัฒนา (Development discourses) การแก้ปัญหาความยากจน (the alleviation of poverty) และรัฐสวัสดิการ (National welfare) (Mies 1986 ; Shiva 1988)

ถึงแม้ว่าแนวคิดเรื่อง การพัฒนาแบบยั่งยืนจะเป็นแนวคิดที่กล้ายเป็นคำพูดที่กล่าวขานกัน โดยทั่วไปทั้งในหมู่นักวางแผนการพัฒนา นักปฏิบัติ และองค์กรพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนในปัจจุบัน ความไม่ชัดเจนในด้านนี้ชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนาแบบยั่งยืน กรอบแนวคิดที่จะใช้ในการศึกษา วิเคราะห์ และข้อจำกัดในการนำแนวคิดไปใช้เชิงนโยบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ยังเป็นปัญหาสำคัญของการนำแนวคิดไปสู่การปฏิบัติ Adams (1990 : 207) กล่าวว่า “ไม่มีข้อตัวแย้งว่า การพัฒนาแบบยั่งยืนเป็นการพัฒนาแบบทางเลือกของกระบวนการทัศน์ใหม่ที่สนใจ แต่แนวคิดดัง

กล่าวยังคงห่างไกลจากการอยู่ในระดับของทฤษฎีการพัฒนา ดังนั้นผู้ที่จะนำแนวคิดนี้ไปใช้จึงควร พิจารณาอย่างรอบคอบ” (Redclift 1987 : 4 ; 1990 : 5)

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation Approach)

แนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นจากข้อด้อยของการพัฒนาแบบเดิมที่เน้น การรวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง และการคุกคามของระบบทุนเสรีนิยมที่ก่อให้เกิดปัญหาความยากจน และซ่องว่างระหว่างคนจนและประเทศที่ยากจนกับคนรวย และประเทศที่ร่ำรวยขยายห่างขึ้น แนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ เพื่อเคลื่อนย้ายปัจจัยในการพัฒนาทั้ง ทรัพยากรหรือปัจจัยในการผลิต และประชาชนเข้ามาสู่กระบวนการพัฒนา โดยเน้นกลวิธีการแก้ไข ปัญหาความยากจนตามกระบวนการที่ได้มาจากการเรียนรู้จากประชาชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต ของประชาชนส่วนใหญ่ของสังคม

นักวิชาการจำนวนมากได้ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมไว้ ดังพอสรุปได้ดังนี้

- ความร่วมมือของประชาชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและกลุ่ม เพื่อเข้าร่วมรับผิดชอบในกระบวนการพัฒนา เพื่อการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการโดยผ่านองค์กร เพื่อให้บรรลุ ถึงการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ (กรรณิกา ชมดี 2524 : 11)
- กระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย เป็นการพื้นฟื้นฐานความมั่นคง เพื่อนำไปสู่การ ปกคล้องของตนเองของห้องถินได้ในบ้านปลาย จุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชน เริ่ม จากการเข้าร่วมกิจกรรมของแต่ละคน มีประโยชน์เกี่ยวข้องและสนใจเป็นเรื่อง ๆ ไป ที่สำคัญ คือ กิจกรรมเหล่านั้นต้องสัมภากชณ์กับความต้องการและปัญหาของประชาชน (เสน่ห์ จำริก และคณะ 2524 : 30)
- การให้ประชาชนเป็นผู้ค้นคิดปัญหา เป็นผู้ที่ทำทุกอย่าง ไม่ใช่เราหนดไว้ว่าประชาชนเข้ามาร่วมมือในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเราเองที่ประชานคิดขึ้นมา (อคิน ราพีพัฒน์ 2527 : 20)

โดยสรุป การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม วางแผนที่สำคัญดังนี้

- ระบบประชาธิปไตย คือ ระบบอุดหนุนที่ดีที่สุดที่จะช่วยให้สังคมสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนา ดังนั้น สังคมจึงมีความจำเป็นต้องนำกระบวนการ ตลอดจนแนวคิดประชาธิปไตยจากสังคมตะวันตกมาใช้ในสังคมของประเทศด้วยพัฒนาอุดหนุนกระบวนการในโลกที่สาม
- ความทันสมัยด้านทัศนคติ สถาบัน วัฒนธรรมบริโภคنيยม และระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยม คือ องค์ประกอบที่สำคัญ

Stiefel และ Wolfe (1984 : 10) กล่าวว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมที่นิยมมากที่สุด ใน การพัฒนาตามแนวทางนี้ คือ การเปลี่ยนแปลงประชาชนที่ล้าหลัง อยู่ในสังคมแบบเจ้าตัวและไม่มีส่วนร่วมมาสู่ประชาชนที่ทันสมัย มีความรับผิดชอบในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายในกระบวนการพัฒนา ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมในความหมายนี้ คือการสร้างกลไกและหนทางไปสู่การพัฒนาตามรูปแบบตะวันตก

แต่อย่างไรก็ตาม พบร่วมมีความแตกต่างในแนวคิดด้านการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมแนวใหม่ที่เริ่มให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพ ความเท่าเทียม และอำนาจของประชาชนมากยิ่งขึ้น (Uphoff 1991) ดังที่ The United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) “ได้นิยมว่าการมีส่วนร่วมเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่จะเปลี่ยนแปลงภาระการพัฒนาให้เป็นขยายขอบ และนำประชาชนส่วนใหญ่ไปสู่อำนาจที่แท้จริง (Pearse and Stiefel 1979 : 5)

กรอบแนวคิดในการพัฒนาในศตวรรษที่ 20 จึงให้ความสำคัญกับผู้แสดงทางสังคม บทบาท การปฏิสัมพันธ์ และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนา โดยสรุปการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมตามแนวคิดนี้ จึงหมายความถึง การมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา เริ่มตั้งแต่การตัดสินใจ การออกแบบโครงการ การวางแผนและการดำเนินงานตามแผนการตรวจสอบ ความถูกต้องและความนำไปสู่ในข้อมูลด้านสังคมประชากรที่องค์กรหรือหน่วยงานภายใต้ “เก็บรวมมาได้” การให้ความช่วยเหลือและให้ความรู้ด้านเทคโนโลยีท่องถิน และการประเมินผลโครงการ (Cernea 1991 : 465 – 466)

“ประชาชน” ตามความหมายนี้ จึงไม่ได้หมายความเพียงประชากรเป้าหมาย (Target group) แต่หมายความถึง ผู้ได้รับประโยชน์ หรือ “หุ้นส่วน” (Partner) ที่ต้องการได้รับประโยชน์จากผลของการพัฒนาตามที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์

ปรัชญาและแนวความคิดและการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นการวิธีการพัฒนาใช้ในชุมชนวิธีการหนึ่ง เช่นเดียวกับการพัฒนาการศึกษา การพัฒนาการเมือง การพัฒนาชนบท การพัฒนาการเกษตรฯ การพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งมีปรัชญา แนวความคิด หลักการ วิธีการและแนวทางปฏิบัติที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง การพัฒนาชุมชนจึงแตกต่างออกไปจากการพัฒนาที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้น การพัฒนาที่เกิดขึ้นในชุมชน จึงไม่ใช่การพัฒนาชุมชนทั้งหมด เนื่องจากเนื้อหาสาระของการพัฒนาชุมชนนี้ขอบข่ายกว้างขวาง จึงได้จัดแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ปรัชญาและแนวความคิดของ การพัฒนาชุมชน หลักและวิธีการพัฒนาชุมชน กระบวนการพัฒนาชุมชน วรรณกรรมวิจัยตอนที่ จะศึกษาเกี่ยวกับปรัชญา และแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน ได้แก่ ความเป็นมา ปรัชญา แนวความคิด ความหมายลักษณะ องค์ประกอบเป้าหมาย และการพัฒนาด้านอื่น ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

ความเป็นมาของ การพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชน (Community Development) มีที่มาจากการคำว่า “การศึกษามวลชน” (Mass Education) โดยได้นำมาใช้เป็นครั้งแรกในประเทศอังกฤษ อันเป็นผลมาจากการรายงานเกี่ยวกับการศึกษามวลชนในสังคมแอฟริกัน (Mass Education in African Society) ซึ่งคณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการศึกษาของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของประเทศอังกฤษได้นำเสนอต่อรัฐบาล เมื่อ ปี ค.ศ. 1944 รายงานฉบับนี้เสนอแนะให้รัฐบาลประเทศอังกฤษ กำหนดนโยบายการปกครองอาณานิคมในทวีปแอฟริกา ด้วยการเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ร่วมควบคุมการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ของตนเอง เพื่อสร้างความรัก ความศรัทธา และความจริงรักภักดีแก่ประชาชน ซึ่งเป็นลักษณะของการพัฒนาชุมชน แต่ไม่ได้รับความนิยมมากนัก เพราะว่า “มวลชน” มีความหมายในทางการเมืองมากเกินไป และคำว่า การศึกษา ในประเทศต่าง ๆ ก็ให้ความหมายได้หลายประเดิม เมื่อแปลความหมายเป็นภาษาท้องถิ่นของแต่ละประเทศก็อาจจะมีความแตกต่างกันและมีความเข้าใจผิดขึ้นได้ คำว่าการพัฒนาชุมชน ถูกนำมาใช้แทนคำว่า การศึกษามวลชนครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1948 โดยที่ประชุมสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญเรื่องการบริหารและการปกครองประเทศในทวีปแอฟริกา (African Administration) ที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ หลังจากนั้นก็ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายไปทั่วโลก (สาโนทัย บุญชู 2525 : 7-9) เป็นเช่นนี้ เนื่องจากเหตุผลหลายประการ คือ

1. การพัฒนาชุมชนเป็นคำกلاح ๆ ที่ทุกประเทศสามารถนำไปใช้ได้ ไม่ว่าประเทศนั้นปัจจุบันด้วยระบบคอมไบและใช้เศรษฐกิจระบบใด เพราะทุกประเทศมีชุมชน และการพัฒนาชุมชนในวิธีการหนึ่งในการพัฒนาประเทศ

2. คำว่า การพัฒนาชุมชน เกิดขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1948 หลังจากสังคมโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงแล้ว ประเทศที่เป็นเจ้าของอาณานิคม โดยเฉพาะประเทศอังกฤษได้พยายามแสวงหาแนวทางที่เหมาะสม เพื่อนำมาใช้บริหารและปกครองตนเองในอาณานิคมของตน การพัฒนาชุมชนในวิธีการที่ถูกนำมาใช้อย่างได้ผล จึงทำให้ได้รับความนิยมมากขึ้น

3. หลังสังคมโลกครั้งที่ 2 ประเทศอาณานิคมที่ถูกปกครองโดยประเทศอื่น เกิดความตื่นตัวเรื่องอิสรภาพในการปกครองตนเอง จึงเกิดประเทศเอกราชใหม่ ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก ประเทศเหล่านี้ยังด้อยพัฒนาล้าหลังในด้านต่าง ๆ จึงนำวิธีการพัฒนาชุมชนไปใช้ในการพัฒนาประเทศ

4. ก่อนสังคมโลกครั้งที่ 2 นักเศรษฐศาสตร์กำหนดคำว่า การพัฒนา ขึ้นใช้และรับความนิยมแพร่หลายในระดับหนึ่งแล้ว หลังจากสังคมโลกครั้งที่ 2 นักวิชาการสาขาอื่น ๆ โดยเฉพาะนักสังคมวิทยาได้ให้ความสนใจกับการพัฒนาสังคมและชุมชนอย่างจริงจัง ทำให้การพัฒนาชุมชนแพร่หลายมากยิ่งขึ้น รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาศึกษาได้จากบทที่ 1 ผ่านมา

5. องค์การสหประชาชาติยอมรับและสนับสนุน หลังสังคมโลกครั้งที่ 2 ประเทศต่าง ๆ ประสบปัญหาจากภัยของสังคม และผลต่อเนื่องจากการเรียกร้องเอกราช และการแยกตัวของประเทศอาณานิคมดังกล่าวมาแล้ว องค์การสหประชาชาติจึงนำวิธีการพัฒนาชุมชนไปใช้แก่ไขปัญหาต่าง ๆ ทำให้การพัฒนาชุมชนมีความเป็นสากล คือ ใช้กันทั่วไปทุกประเทศ โดยได้กำหนดความหมาย หลักการ และวิธีการของการพัฒนาชุมชนขึ้นใช้ร่วมกัน ทั้งยังกำหนดทศวรรษแห่งการพัฒนา ระหว่างปี ค.ศ. 1960 – 1969 ขึ้นเป็นครั้งแรก และยังให้ปี ค.ศ. 1970 – 1979 เป็นทศวรรษที่สองแห่งการพัฒนา ที่เรียกว่าปี ค.ศ. 1970 – 1979 ที่มีเป้าหมายเพื่อช่วยเหลือและบรรเทาระ坷ดูร์ชั่วคราว

6. หลังสังคมโลกครั้งที่ 2 ประเทศต่าง ๆ ในโลกแบ่งตามอุดมการณ์ และลักษณะทางการเมืองและเศรษฐกิจออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มเสรีประชาธิปไตย กับกลุ่มสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ทั้งสองกลุ่มต่างแบ่งขันกันพัฒนาประเทศตามอุดมการณ์และวิธีการของตน มีแผนและโครงการพัฒนาที่ชัดเจนที่สำคัญ คือ "ได้นำเอาวิธีการพัฒนาชุมชนไปใช้ในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มประเทศเสรีประชาธิปไตย ซึ่งนำโดยประเทศสหราชอาณาจักร เม็กซิโกและอังกฤษ มีปรัชญาและแนว

ความคิดในเรื่องการปักครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน ซึ่งตรงกับปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน จึงสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้แพร่หลายมากยิ่งขึ้น

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนมาจากการเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความแตกต่างกัน ทั้งรูปร่าง มานะมอง และจิตใจ มนุษย์จึงไม่มีความเท่าเทียมกัน แต่โดยข้อเท็จจริงมนุษย์ทุกคนจะมีสิทธิและความเสมอภาคในการมีโอกาสที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ สิทธิและโอกาสที่จะก้าวหน้า แสดงความรู้ ความสามารถ การประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ให้พัฒนาขึ้น เป็นต้น แต่โอกาสเหล่านี้ขึ้นอยู่กับภาวะธรรมชาติและภาวะภายในของแต่ละบุคคล ดังนั้น มนุษย์จึงยอมไม่มีสิทธิและเสมอภาคในความสำเร็จของชีวิตโดยเท่าเทียมกัน (ยุวัฒน์ วุฒิเมธี 2534 : 4) ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนเกิดจากการผลสมพسانหลักการดังกล่าวเข้ากับความหมายของการพัฒนาชุมชนที่มุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพและโอกาสในการประสบความสำเร็จในชีวิตของคนมี 5 ประการ คือ

1. บุคคลแต่ละคนมีความสำคัญ ถึงแม้บุคคลจะมีความแตกต่างกัน แต่ทุกคนมีสิทธิที่พึงได้รับความยุติธรรมอย่างมีเกียรติในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง

2. บุคคลแต่ละคนมีสิทธิ เสรีภาพในการกำหนดวิถีการดำรงชีวิตตามความต้องการของตน โดยไม่ถูกบีบบังคับจากบุคคลอื่น

3. บุคคลแต่ละคนมีศักยภาพหรือพลังความรู้ความสามารถในการดำเนินการในด้านต่าง ๆ ทั้งที่เปิดเผยและแฝงเร้น ศักยภาพเหล่านี้มีประโยชน์ต่อบุคคลและชุมชนเป็นอย่างมาก ถ้ารู้จักนำมาใช้อย่างถูกวิธีโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พลังที่แฝงเร้นอยู่ในบุคคล ซึ่งไม่ถูกนำมาใช้ประโยชน์มากนัก

4. การพัฒนาศักยภาพของบุคคลและชุมชน เป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุคคลและสังคม โดยสามารถพัฒนาได้ด้วยวิธีการให้การศึกษาและการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

5. ถ้ามีโอกาสบุคคลแต่ละคนมีความสามารถในการพัฒนาศักยภาพ หรือพลังความสามารถของตนได้

จะเห็นได้ว่าปรัชญาของการพัฒนาชุมชน ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความศรัทธาในศักยภาพพลังความสามารถของคนเป็นอย่างมาก คนแต่ละคนมีความสามารถพัฒนาตนเองได้ ถ้ามีโอกาสพัฒนาชุมชนจึงต้องพัฒนาบุคคลให้มีความคิดและความสามารถเพิ่มขึ้นให้บุคคลได้รับความอบรม มีอิสรภาพ เสรีภาพ และความเสมอภาคในการดำรงชีวิต โดยใช้วิธีการให้การศึกษาและทำงานร่วมเป็นกลุ่ม ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนนี้มีความสอดคล้องกับปรัชญาทางการเมือง

การปกคล้องแบบเสรีประชาธิปไตยเป็นอย่างมาก ประเทศไทยสหรัฐอเมริกาจึงนำไปใช้และเผยแพร่ ปรัชญาทั้งสองนี้ควบคู่กันไป ทำให้การพัฒนาชุมชนได้รับความนิยมอย่างกว้างขวางดังกล่าวมาแล้ว

แนวความคิดของการพัฒนาชุมชน จากปรัชญาของการพัฒนาชุมชนที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าการพัฒนาชุมชนมีแนวความสำคัญดังต่อไปนี้

1. คนเป็นทรัพยากรที่สำคัญมากที่สุดของชุมชน ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน มั่นในเพลิงความสามารถของคน การดำรงอยู่ หรือการล้มถลายของชุมชน การพัฒนาหรือความถอยของชุมชน ขึ้นอยู่กับคนในชุมชนเป็นสำคัญ การพัฒนาชุมชนจึงต้องให้คนเป็นศูนย์กลางของ การพัฒนา คือ พัฒนาคนให้มีขีดความสามารถในการพัฒนาตนเองและชุมชน จนมีมาตรฐานในการดำรงชีวิตหรือมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความพร้อมที่จะพัฒนาชุมชนของตนเองในส่วนหนึ่ง

2. การมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาชุมชนเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชน ได้เข้ามาร่วมคิดร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในทุก ๆ ขั้นตอน ทั้งร่วมคิด ร่วมวางแผน ปฏิบัติงาน ร่วมประเมินผล และร่วมกับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นของ ประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นแนวความคิดที่สำคัญ ประการหนึ่งของการพัฒนาชุมชน

3. การช่วยเหลือตัวเองของชุมชน จากความเชื่อในปรัชญาเรื่องศักยภาพ และเพลิง ความสามารถของชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงเป็นการเสริมสร้างขีดความสามารถของประชาชน และชุมชนสามารถที่จะพัฒนาชุมชนได้ด้วยตนเอง การขอความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน ต้อง เป็นสิ่งเกินขีดความสามารถสามารถของชุมชนเท่านั้น เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึงตนเองได้ ทั้งทาง ด้านเศรษฐกิจ ศีลธรรม และสุขภาพ (ประเทศไทย วะสี 2541 : 10)

4. การใช้ทรัพยากรในชุมชน การพัฒนาชุมชนใดผลประโยชน์ย่อมเกิดขึ้นแก่ชุมชน ดังนั้น นอกจากการพัฒนาด้วยการช่วยตนเองของคนในชุมชนแล้ว ต้องใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เช่น คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และทรัพยากรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่มีอยู่ในชุมชน ไม่หวังพึ่งพา จากภายนอกชุมชน เพราะชุมชนอื่น ๆ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรเพื่อพัฒนาชุมชนของ ตนเช่นเดียวกัน ในเรื่องของการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาชุมชนนี้ ส่วนหนึ่งรัฐบาลจะให้การ สนับสนุน แต่มักจะเป็นโครงการขนาดใหญ่ ต้องใช้ทรัพยากรมาก เป็นแผนและโครงการที่รัฐ ดำเนินการผ่านหน่วยงานราชการ ไม่ใช่เป็นแผนและโครงการพัฒนาของประชาชนในชุมชน

5. การริเริ่มของประชาชนในชุมชน ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนเชื่อในสิทธิเสรี ภาพของคน การพัฒนาชุมชนต้องเกิดจากความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชุมชน โดย

ประชาชนเป็นผู้ริเริ่มในการจัดทำโครงการ
เนินงานพัฒนาในขั้นตอนต่าง ๆ ต้องให้ประชาชนในชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบ หน่วยงานอื่น ๆ ควร
เป็นหน่วยที่สนับสนุนส่งเสริมเท่านั้น แนวความคิดดังกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นได้โดยวิธีการศึกษาชุมชน
จนมีความรู้ ความสามารถในการตีความที่จะดำเนินการแก้ไขปัญหา แต่ละคนจะต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการ
โดยคนและทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ เพราะรัฐบาลมีข้อความสามารถจำกัดทั้งบุคลากร งบ
ประมาณ หรือทรัพยากร ระบบการบริหารและดำเนินงานพัฒนา ส่วนประชาชนในชุมชนเองก็มีข้อ
จำกัดในเรื่องความไม่พร้อมของคนและทรัพยากรที่ใช้ในการพัฒนาไม่เพียงพอ ดังนั้น การจะ
ดำเนินงานพัฒนาชุมชนในชุมชนใดจึงต้องคำนึงถึงข้อความสามารถของชุมชนและรัฐบาลกล่าว
คือชุมชนที่มีความพร้อมมากก็พึงข้อความสามารถของตนเองมาก ชุมชนและรัฐนี้จะต้องเป็นสัด
ส่วนและสอดคล้องซึ่งกันและกัน

6. **ขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาล** การพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นให้ดำเนินการ
โดยคนและทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ เพราะรัฐบาลมีข้อความสามารถจำกัดทั้งบุคลากร งบ
ประมาณ หรือทรัพยากร ระบบการบริหารและดำเนินงานพัฒนา ส่วนประชาชนในชุมชนเองก็มีข้อ
จำกัดในเรื่องความไม่พร้อมของคนและทรัพยากรที่ใช้ในการพัฒนาไม่เพียงพอ ดังนั้น การจะ
ดำเนินงานพัฒนาชุมชนในชุมชนใดจึงต้องคำนึงถึงข้อความสามารถของชุมชนและรัฐบาลกล่าว
คือชุมชนที่มีความพร้อมมากก็พึงข้อความสามารถของตนเองมาก ชุมชนและรัฐนี้จะต้องเป็นสัด
ส่วนและสอดคล้องซึ่งกันและกัน

7. **การร่วมมือกันระหว่างรับกับประชาชน** การพัฒนาชุมชนจะประสบความสำเร็จ
ได้ ต้องเกิดจาก การร่วมมือกันระหว่างรัฐบาลและประชาชน "ไม่ปล่อยให้ฝ่ายหนึ่งรับผิดชอบเพียง
ฝ่ายเดียว" เพราะทั้งรัฐบาลและประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ก็มีข้อความสามารถที่จำกัด "ไม่สามารถ
ดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพได้" การร่วมมือระหว่างรัฐบาลและประชาชนนี้ต้องตั้งอยู่
บนปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน คือ การช่วยเหลือตัวเอง การใช้ทรัพยากรในชุม
ชน การมีส่วนร่วมของประชาชน และการสนับสนุนส่งเสริมของรัฐบาลอย่างเหมาะสม นอกจาก
การร่วมมือระหว่างรัฐกับประชาชนในชุมชนแล้ว ยังสามารถขอรับการสนับสนุนจากภาคเอกชนและ
ชุมชนภายนอกที่พร้อมจะให้การสนับสนุนอีกด้วย

8. **การพัฒนาแบบเบ็ดเตล็ด** การพัฒนาชุมชนต้องดำเนินการไปพร้อม ๆ กัน หลาย ๆ
ด้าน จะมุ่งเพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ เพราะกิจกรรมในการพัฒนาชุมชนมีหลายกิจกรรมดำเนิน
กิจกรรมต่าง ๆ ต้องสอดคล้องและเป็นแนวทางเดียวกัน เพื่อการประยุกต์แรงงาน งบประมาณ
และเวลาที่ใช้ การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องเกี่ยวข้องกับบุคลากร และหน่วยงานต่าง ๆ เป็น
จำนวนมาก ต้องใช้การประสานงานที่ดี จึงจะประสบความสำเร็จ

9. **ความสมดุลในการพัฒนา** การพัฒนาชุมชนมีกิจกรรมที่ต้องดำเนินการหลาย
ด้าน เพียงกิจกรรมเดียว ต้องดำเนินการไปพร้อมกันทุกด้าน "ไม่มุ่งในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ"
ทุกกิจกรรมมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด จึงต้องคำนึงถึงความสมดุลในการพัฒนาด้วย เช่น

สมดุลระหว่างการพัฒนาคนกับสิ่งแวดล้อม ความสมดุลระหว่างสิ่งที่เป็นรูปรวมสมดุลระหว่างการพัฒนาร่างกายกับจิตใจของคน ความสมดุลระหว่างเพศและวัย เป็นต้น

10. การศึกษาภาคชีวิต การพัฒนาชุมชน มีลักษณะเป็นการให้การศึกษาแก่ประชาชนทุกรายอย่างต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิต การพัฒนาชุมชนจึงมีลักษณะที่เป็นกระบวนการ เป็นโครงสร้าง และเป็นขบวนการทางสังคม (Sanders 1958 : 1 อ้างถึงในรัชนีกร เศรษฐ์ : 305) ดังนี้

10.1 การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Process) คือ มีความต่อเนื่องของปฏิกริยาต่อ กันของคนในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงต้องมีการดำเนินงานเป็นขั้นตอนต่อเนื่องกัน ขั้มขั้นตอนได้ขั้นตอนหนึ่งไม่ได้

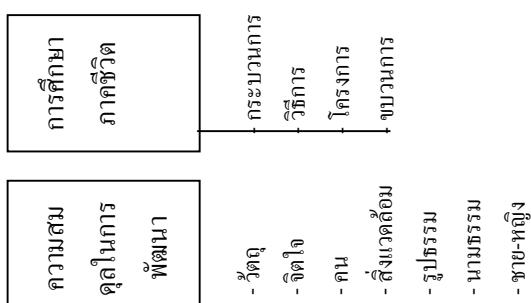
10.2 การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการ (Method) ซึ่งนำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ จึงต้องกำหนดวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินงานให้ชัดเจน มีความสอดคล้องกับแนวโน้มของรัฐบาล ตามความต้องการของประชาชนในชุมชนและเหมาะสมสมกับสภาพพื้นฐานของชุมชน

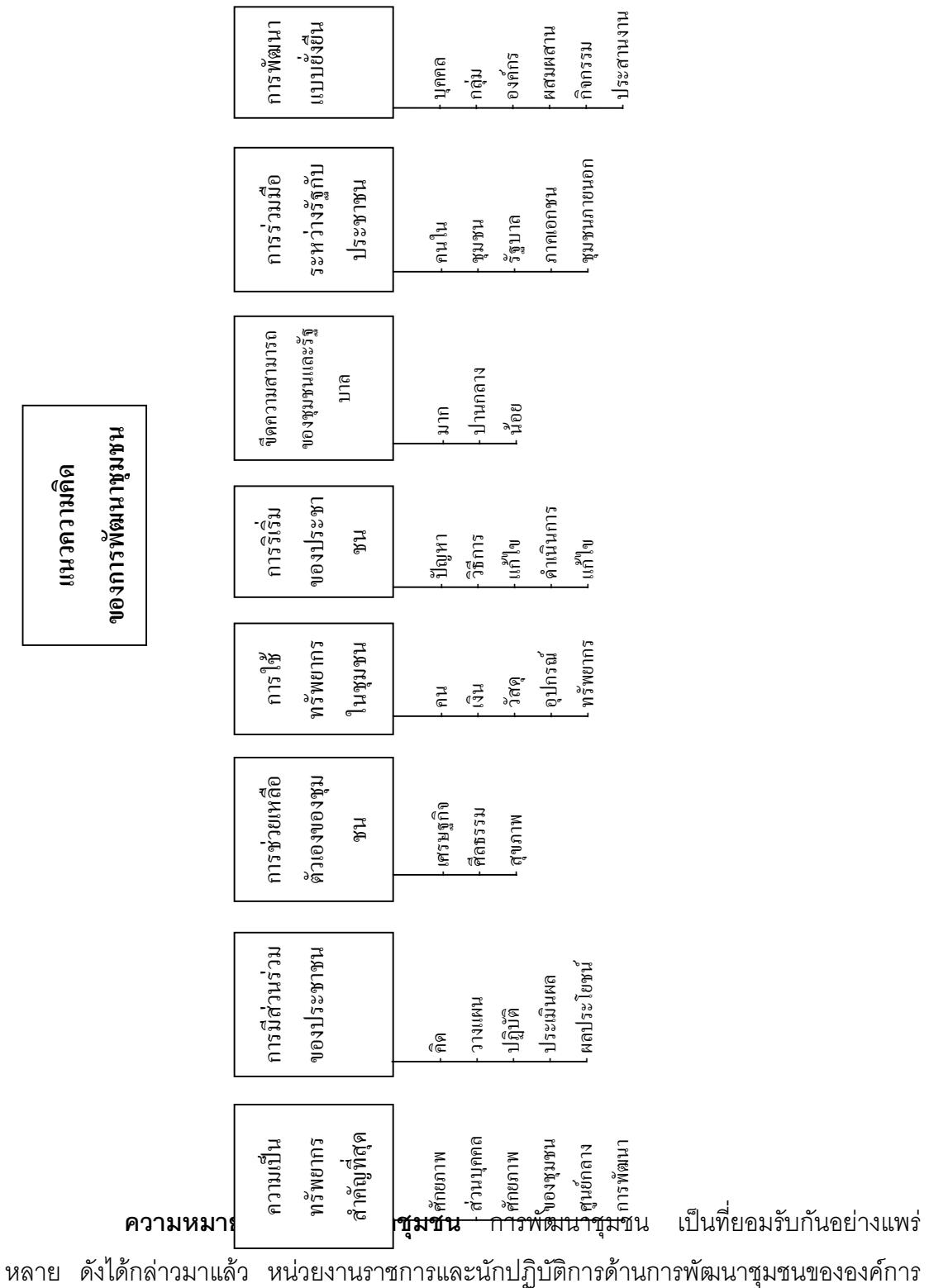
10.3 การพัฒนาชุมชนเป็นโครงการ (Program) ประกอบด้วยเนื้อหาและแผนงาน โดยเน้นความคิดริเริ่มของชุมชน การสนับสนุนส่งเสริมความก้าวหน้าของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน การสนับสนุนจากรัฐบาล และการประสานงานระหว่างบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

10.4 การพัฒนาชุมชนเป็นขบวนการทางสังคม (Social Process) ซึ่งเกี่ยวข้อง กับการแพร่ระบาดทางอารมณ์ อันก่อให้เกิดพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของบุคคลในชุมชน การพัฒนาจึงต้องใช้แรงจูงใจ กระตุ้นให้ประชาชนมีความตื่นตัว เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา (Movement)

จะเห็นได้ว่าแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปรัชญาการพัฒนาที่ให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยเป็นผู้ริเริ่ม ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมกันรับผลที่เกิดขึ้น ความคิดดังกล่าวนี้ เป็นแนวทางของการกำหนดความหมายของการพัฒนาชุมชน

แนวความคิดในการพัฒนาชุมชนทั้ง 10 ประการ ที่กล่าวมาแล้วนี้ มีลักษณะดังแผนภูมิ

ระหว่างประเทศและประเทศไทย จึงได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้มากมาย ซึ่งส่วนใหญ่มีความสอดคล้องคล้ายคลึงกัน ความหมายที่ควรศึกษาเมื่อดังนี้

1. ที่ประชุมสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญเรื่องการบริหารและการปกครองของประเทศไทยในทวีปอเมริกา ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชน เป็นครั้งแรก เมื่อปี ค.ศ. 1948 ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการมุ่งส่งเสริมความเป็นประชาชัณฑ์ให้ดีขึ้น โดยอาศัยความร่วมมืออย่างจริงจังของประชาชนและเกิดจากความริเริ่มขึ้น ทั้งนี้ให้ได้รับการตอบสนองจากประชาชนด้วยความกระตือรือร้นอย่างแท้จริง (สัญญา สัญญาไว้วัฒน์ 6 : 10)

2. องค์การสหประชาชาติ ได้ให้ความหมายไว้เป็นครั้งแรก เมื่อปี ค.ศ. 1955 ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการสร้างเสริมความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ชุมชน การมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง และการเพิ่งตนเองอย่างแท้จริง โดยความริเริ่มของประชาชนใน (UN Bureau of Social Affairs 1955 : 6) ปีต่อมาได้ปรับปูนใหม่ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น เป็นที่ยอมรับทั่วไป ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการรวมกำลังระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล เพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนให้เจริญยิ่งขึ้นและสมมพسانเข้าเป็นชีวิตของชาติ ทำให้ประชาชนสามารถอุทิศตนเอง ความก้าวหน้าของประเทศไทยได้อย่างเต็มที่ (Change 1969 : 96 – 97 ข้างล่างในรัชนีกร 2528 : 305-306)

3. องค์การบริหารวิเทศกิจของประเทศไทยหรือเมริกา (The United States Agency for National Development) ให้เด็ดความหมายไว้เมื่อปี ค.ศ. 1956 ว่า การพัฒนาชุมชนกระบวนการแห่งการกระทำการสังคม ซึ่งประชาชนในชุมชนร่วมกันจัดวางแผนและลงมือปฏิบัติการด้วยตนเอง โดยกำหนดว่ากลุ่มของตนและแต่ละบุคคล มีความต้องการอย่างไร มีอะไรร่วมกัน แล้วจัดทำแผนของกลุ่มและของแต่ละบุคคล เพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ต้องการและสามารถแก้ไขปัญหาเหล่านั้น โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้นให้มากที่สุด และเสริมด้วยการและวัสดุจากองค์กรหรือหน่วยงานภาครัฐและเอกชนที่อยู่นอกชุมชน (สัญญา สัญญาไว้วัฒน์ 2526 : 11)

4. นักวิชาการต่างประเทศได้ให้ความหมายเอาไว้ทำนองเดียวกันว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการทางสังคม ซึ่งประชาชนในชุมชนนั้นได้มีส่วนร่วมในการวางแผนและปฏิบัติการก่อตั้งกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหา ตลอดจนขอความช่วยเหลือจากองค์กรของรัฐบาลหรือองค์กรอาสาสมัครอื่น ๆ (ชิรวัฒน์ นิจเนตร 2528 : 22) อันเป็นการร่วมกำลังดำเนินการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้มีความเป็นปึกแผ่นและดำเนินงานไปในแนวทางที่ต้องการระหว่างประชาชน กับรัฐบาล (Dunham 1958 : 3) ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่นำมาสร้างความเจริญให้แก่ชุมชน ประกอบ

ด้วยการช่วยตนเอง การให้ความสำคัญต่อความต้องการที่แท้จริงของประชาชนลักษณะของสังคม วัฒนธรรม ประเพณีและลักษณะอื่น ๆ ของชุมชนแห่งนั้นเป็นส่วนรวม (Sautory 1962 : 1)

5. กรรมการพัฒนาชุมชนของประเทศไทย (2527 : 1) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนาชุมชน คือ การพัฒนาความรู้ ความสามารถของประชาชน เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการช่วยตนเอง เพื่อนบ้านและชุมชน ให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยการร่วมมือกันระหว่างประชาชนกับรัฐบาล เป็นวิธีการที่นำเอารัฐบาลดูแลพนักงานเข้ากับความต้องการของประชาชนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น

6. นักวิชาการและนักพัฒนาชุมชนของประเทศไทย คือ พัฒน์ บุญรัตน์พันธุ์ (252 : 1) นิรุติ ไชยฤทธิ์ (2522 : 1) ไพรัตน์ เดชะวนิช (2524 : 13) ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2525 : 3) และ สัญญา สัญญาภิวัฒน์ (2526 : 10) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ในทำนองเดียวกันว่า “การพัฒนาชุมชน” เป็นกระบวนการที่รัฐบาลและประชาชนในชุมชน ร่วมมือกันวางแผนเพื่อปรับปรุงสร้างสรรค์ชุมชนให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และสิ่งแวดล้อม ตามความต้องการของประชาชนในชุมชน โดยอาศัยความคิดริเริ่ม การพึงต้นเองของประชาชนเป็นสำคัญ แต่ถ้าประชาชนไม่เกิดความคิดริเริ่มด้วยตนเอง รัฐบาลก็ใช้เทคนิคกระตุ้นเตือนให้เกิดความคิดริเริ่มขึ้น และถ้ามีความจำเป็นก็อาจขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกชุมชน

จากความหมายที่กล่าวมาแล้วอาจสรุปได้ว่า “การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการพัฒนาคนและกลุ่มคนในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอและร่วมมือกันปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชนตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้ ทั้งการใช้พลังของชุมชนและการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน”

การกำหนดความหมายของการพัฒนาชุมชนนั้นมี 2 แนวทาง คือ วิธีแรก น่าคำว่า “การพัฒนา” กับ “ชุมชน” มารวมกัน แล้วกำหนดความหมายขึ้นใหม่ วิธีที่สอง ถือว่าการพัฒนาชุมชนเป็นคำดำเนียร์ มีความหมายเฉพาะของตัวเอง ซึ่งมีความหมายไม่แตกต่างกันเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาชุมชนนี้ มีคนเป็นจำนวนมากเข้าใจว่ามีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “การพัฒนา” และนำมาใช้แทนกันอยู่เสมอซึ่งไม่ถูกต้อง เพราะ “การพัฒนาชุมชน” เป็นคำที่มีความหมายเฉพาะ มุ่งการเน้นพัฒนาคนในชุมชนด้วยวิธีการพัฒนาชุมชนเป็นสำคัญ ส่วน “การพัฒนา” เป็นคำกลาง ๆ ที่ใช้ทั่วไป และใช้ประกอบกับคำอื่น โดยไม่เน้นที่ตัวคนในชุมชนเท่านั้น เช่น การพัฒนาเทคโนโลยี การพัฒนาชานบท การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาคมนาคมสื่อสาร เป็นต้น ซึ่งการพัฒนาชุมชนแตกต่างกับการพัฒนาเหล่านี้อย่างชัดเจน การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการที่สามารถ

นำไปใช้ในการดำเนินงานพัฒนาด้านอื่น ๆ ให้ประสบความสำเร็จอีกด้วย เพราะการพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาคนให้มีความพร้อมที่จะรองรับการพัฒนาเหล่านี้ได้นั่นเอง

ลักษณะของการพัฒนาชุมชน การพัฒนาชุมชนมีความเป็นมา ประชญา แนวความคิด ความหมายที่เป็นของตนของสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดลักษณะของการพัฒนาชุมชน ได้ดังนี้

1. เป็นการดำเนินงานโดยคนและใช้ทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ ไม่เพียงพาบุคคล ทรัพยากรนอกชุมชน นอกจากมีความจำเป็นจริง ๆ คือ เกินขีดความสามารถของชุมชนเท่านั้น
2. เป็นการร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน คนในชุมชนกับหน่วยงานของรัฐ คนในชุมชนกับภาคเอกชน เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จตามความสามารถที่มีอยู่
3. เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีเป้าหมายหรือทิศทาง สามารถควบคุมความสมดุลที่จะเปลี่ยนแปลงได้ กำหนดปริมาณคุณภาพและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมได้
4. เกิดจากความตั้งใจและการกระทำการของมนุษย์ ตามแผนและโครงการที่กำหนดขึ้น ใช้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ
5. เป็นการพัฒนาคุณภาพของคนในชุมชน ให้มีความรู้ ความสามารถในการพัฒนาตนเอง บุคคลอื่นและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปใช้ในการยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเองและชุมชนได้มาตรฐานที่ต้องการ
6. เป็นกระบวนการให้การศึกษา โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนในชุมชนให้มีคุณภาพและมีความพร้อมที่จะรองรับการพัฒนา
7. เป็นกระบวนการจัดองค์กรหรือกลุ่ม เพื่อการพัฒนาชุมชนเป็นการสนับสนุนกำลังของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดศักยภาพหรือพลังของชุมชน และนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน
8. เป็นการนำกลวิธีหรือวิธีการต่าง ๆ มาใช้ เช่น การใช้ตัวนำการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงเจตคติ การสร้างผู้นำ การสร้างกลุ่ม การเสริมสร้างทักษะและความสามารถในด้านต่าง ๆ เป็นต้น จึงมีลักษณะเป็นการผสานวิธีการเหล่านี้มาใช้ในการพัฒนาชุมชน
9. มีลักษณะเป็นประชาธิปไตย การพัฒนาชุมชนเป็นของคนในชุมชน ดำเนินการโดยคนในชุมชน เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน เป็นการให้สิทธิเสรีภาพ อิสระภาพ เสมอภาค ตามระบบของการปกครองแบบประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้คนในชุมชนเป็นผู้กำหนดวิถีการดำเนินชีวิตของตนเองและชุมชนได้ด้วยตนเอง นอกจากราชการ การพัฒนาชุมชนเป็นการดำเนินงานโดยคน

และกลุ่มคนเป็นจำนวนมาก การทำงานร่วมกันให้ประสบความสำเร็จนั้นต้องนำวิธีการแบบประชาธิปไตยมาใช้จึงจะประสบความสำเร็จ

10. เป็นการศึกษาภาคชีวิต การพัฒนาชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการ การ วิธีการ โครงสร้าง และขบวนการทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ และการตัดสินใจร่วมกันของชุมชน (ทวีศักดิ์ นพเกcha 2541 : 10) ที่ต่อเนื่องกันไปทุกเพศทุกวัย คือ ตลอดชีวิตของคนในชุมชน ไม่สิ้นสุดในช่วงชีวิตใดชีวิตหนึ่ง เพราะชุมชนไม่หยุดนิ่ง มีการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การพัฒนาชุมชนจึงต้องดำเนินการต่อเนื่องกันไปไม่สิ้นสุด

องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน ถ้าพิจารณาจากลักษณะที่สำคัญของการพัฒนาชุมชนแล้ว องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน มีดังต่อไปนี้

1. คนในชุมชน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด เพราะการพัฒนาชุมชนเป็นเรื่องของคนในชุมชนโดยตรง โดยเฉพาะศักยภาพหรือพลังความสามารถของคนในชุมชน

2. สิ่งแวดล้อมในชุมชน ทั้งสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น การจัดระเบียบทางสังคม สถาบันทางสังคมชนบทรวมเนื่องประเพณี วัฒนธรรม เทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนงานพัฒนาชุมชน

3. วัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา เช่น วัสดุสำนักงาน วัสดุก่อสร้าง เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ยานพาหนะ เครื่องมือ เครื่องจักร เป็นต้น วัสดุอุปกรณ์เหล่านี้ต้องมีคุณภาพ เหมาะสม และเพียงพอ กิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่กำหนดขึ้น

4. กลวิธีหรือวิธีการพัฒนา การพัฒนาชุมชนมีหลายกลวิธี เช่น การให้การศึกษา อบรมการจัดระเบียบชุมชน การสร้างผู้นำ การสร้างกลุ่มและองค์กร การวางแผนและโครงการ ประสานงาน เป็นต้น

5. กระบวนการพัฒนาชุมชน ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดำเนินงาน คือ การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผนแก้ปัญหา ในลักษณะของโครงการ พิจารณาวิธีการดำเนินงาน การดำเนินงาน การประเมินผลงาน และการทบทวน เพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรค

6. การสนับสนุนช่วยเหลือจากรัฐบาลและภาคเอกชน เป็นการสนับสนุนช่วยเหลือ เอกชนในสิ่งที่มีความจำเป็น เกินขีดความสามารถของชุมชน หรือเพื่อกระตุ้นเตือนเร่งร้าวให้ประชาชุมชนเกิดความตื่นตัว และเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา ไม่ใช่เรื่องพื้นฐานของการพัฒนา

7. การบริหารการจัดการ การพัฒนาชุมชน มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคน องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน มีวิธีการและ

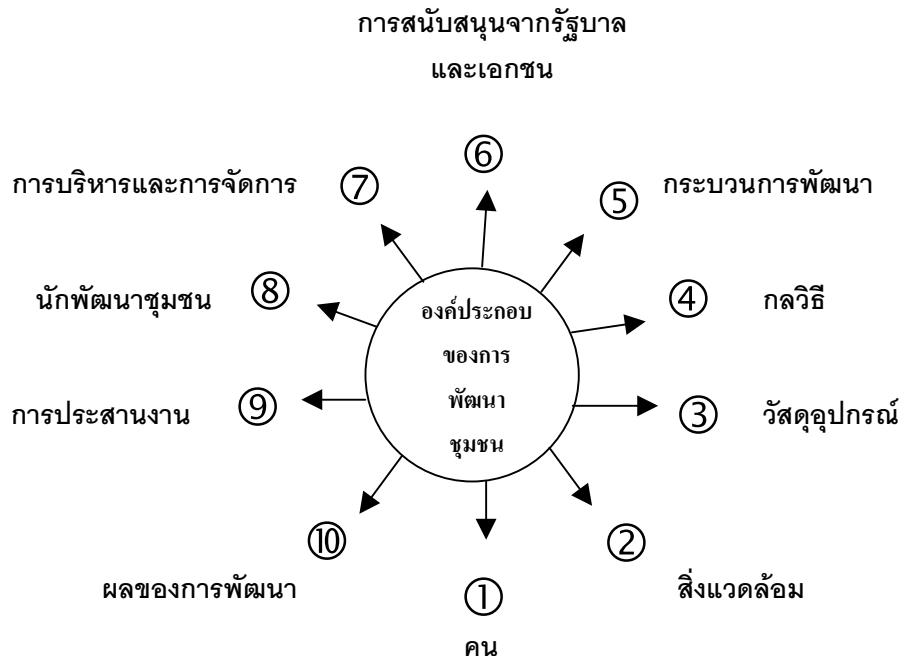
กระบวนการหลายขั้นตอน จึงจำเป็นต้องมีการบริหารและการจัดการที่ดีในระยะเตรียมการระหว่างการดำเนินงาน และหลังจากได้รับผลของการพัฒนาแล้ว

8. นักพัฒนาชุมชน นักพัฒนาชุมชนเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถในการพัฒนาชุมชน เทคนิค วิธีในการจูงใจ การระดมพลัง หรือศักยภาพของคนในชุมชนมาใช้พัฒนาชุมชนของตนเอง ตามปรัชญา แนวความคิดและวิธีการพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง ในระยะแรก นักพัฒนาชุมชนจะมาจากภายนอกชุมชนที่เป็นข้าราชการหรือนักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้ พัฒนาชุมชนดังกล่าวนี้ จะต้องสร้างนักพัฒนาที่เป็นคนในชุมชนขึ้นมารองรับงานพัฒนาชุมชนต่อไป

9. การประสานงาน การพัฒนาชุมชนมีลักษณะและองค์ประกอบหลายประการ ดังได้กล่าวมาแล้ว องค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การประสานงาน เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ดำเนินกิจกรรมพัฒนาอย่างประสาน สอดคล้อง เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ถูกต้องตามตอนที่วางไว้

10. ผลงานที่เกิดขึ้น องค์ประกอบที่สำคัญของการพัฒนาชุมชนคือความสำเร็จในการพัฒนา ดังนั้น กระบวนการพัฒนาชุมชนที่ผ่านไปในแต่ละขั้นตอน จึงอาจจะมีผลเกิดขึ้นไม่อย่างใด ก็อย่างหนึ่ง ไม่มากก็น้อย เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในความสำเร็จของการพัฒนาชุมชน ผลงานที่เกิดขึ้นนี้ต้องเป็นของประชาชนในชุมชนอย่างทั่วถึงและยุติธรรม

องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชนนี้ ต่างมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน สงผลกระทบซึ่งกันและกัน ทั้งเกื้อหนุนและเหนี่ยวรั้ง จึงต้องดำเนินงานไปพร้อม ๆ กัน และมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนมาก เพราะการดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้ประสบความสำเร็จ คือ การพัฒนาองค์ประกอบเหล่านี้ให้มีคุณภาพ มีปริมาณเพิ่มขึ้น และเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมนั้นเอง องค์ประกอบดังกล่าว มีลักษณะดังแสดงไว้ในแผนภูมิ

เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน เมื่อศึกษาวิเคราะห์ปรัชญา แนวความคิด ความหมาย ลักษณะ และองค์ประกอบของการพัฒนาชุมชนแล้ว พบร่วมกันว่าการพัฒนาชุมชนมีเป้าหมายที่สำคัญ 2 ประการ คือ การพัฒนาคนให้มีความสุข และการพัฒนาภูมิภาค ลุ่มน้ำให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุข ดังนี้

การพัฒนาศักยภาพให้มีความสุข คนมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนมาก เพราะคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เนื่องจากเป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน ทั้งเป็นผู้ดำเนินงาน เป็นผู้ได้รับผลที่เกิดขึ้นและเป็นผู้สืบทอดงานพัฒนาไม่ให้สิ้นสุด คนจึงเป็นเป้าหมายสุดยอดหรือเป้าหมายสูงสุด (Ultimate Goal) ของการพัฒนาชุมชน จึงต้องพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม และมีความสุข (สัญญาวิวัฒน์ 2541 : 9-13) โดยวิธีต่อไปนี้

การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คือ ให้คนมีความรู้ ความสามารถ มีทักษะในการประกอบกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความสามารถในการประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัว มีความรู้ทางการเมืองและความรู้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เฉลี่ยว杂 ตลาด มีวิสัยทัศน์ สรุปภาพดี บุคลิกภาพดี สามารถพัฒนาตนเองได้ ใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้ เป็นต้น

การพัฒนาคนให้มีคุณธรรม คือ ทำให้คนเป็นคนดี ทั้งการคิด การพูด และการประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม เช่น ละเว้นอบายมุข ขยายหน้มันเพียร ซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว เอื้ออาทร

ต่อคนอื่น รู้จักความพอเพียงในสิ่งต่าง ๆ มีความอดทน สามารถยับยั้งตนเองไม่ให้ประพฤติช้าได้เป็นต้น

การพัฒนาคนให้มีความสุข คือ การทำให้คนมีความสุขสงบ มีจิตใจงามเยือกเย็น มั่นคง ผ่องใส ไม่มีความเครียด มีความสุขุมเยือกเย็น มีเมตตากรุณา รู้จักความเพียงพอ

การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึงตนเองได้ และมีความสุข การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึงตนเองได้ และมีความสุข คือ การทำให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกร่วมกัน 互相รวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุนส่วนกันในการกระทำการอย่าง ด้วยความรักและความจาระต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการให้เกิดความรู้สึกร่วมกัน เพื่อประโยชน์สาธารณะ รวมตัวกันอาจจะเป็นกลุ่มเล็ก ๆ กระจัดกระจาดกันก็ได้ แต่สามารถติดต่อสื่อสารกันได้จนถูกต้องเป็นองค์กร () และมีความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายอยู่ ๆ ขึ้น ทำให้เกิดโครงสร้างสังคมแนวใหม่ที่มีความสัมพันธ์กันในแนวทางที่เท่ากัน ซึ่งเมื่อประสานกับโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์ในแนวเดิมด้วยความสมานฉันท์แล้ว ก็จะให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น (civif Community) มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

1. **มีจิตสำนึกชุมชน** (Community consciousness) หรือเป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ คือ สมาชิกสำนึกตนเองเป็นเจ้าของชุมชน มีความตั้งใจที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบกับบุคคลอื่น ๆ อย่างเท่าเทียมกันและมิตรภาพ ยอมรับในศักยภาพของกันและกัน และยอมรับในความแตกต่าง หลากหลายระหว่างสมาชิก มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เป็นต้น

2. **มีจิตวิญญาณชุมชน** (Community Spiritually) คือ การที่สมาชิกมีความจริงรักภักดีชุมชน เสียสละทำงานเพื่อชุมชน ห่วงเห็นชุมชน มีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกัน เช่น วัด เครื่องถวาย ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบต่าง ๆ ทำให้ชุมชนมีจิตใจเหมือนเป็นสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่ง ความมีจิตวิญญาณชุมชน ทำให้เกิดความบุติ ความสุขอย่างล้นเหลือ และเกิดพลังอย่างมหาศาล เป็นพลังเยียวยา (Healing Power) ที่ทำให้คนและชุมชนมีความสุข

3. **เป็นชุมชนเรียนรู้** (Community Learning) คือ สมาชิกช่วยกันเรียนรู้เป็นกลุ่ม มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา รู้ข่าวคราวในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งอยู่นอกชุมชน และความรู้เกี่ยวกับชุมชนที่เป็นผลมาจากการปฏิบัติหรือประสบการณ์ที่ได้รับร่วมกัน หรือเป็นกระบวนการเรียนรู้ และการตัดสินใจร่วมกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

การเป็นชุมชนเรียนรู้ ทำให้สมาชิกมีการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินงานพัฒนาชุมชนร่วมกัน เพราะผลจากการเรียนรู้จะนำไปสู่การคิดหาวิธีการที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนของตน

4. มีองค์ชุมชนเข้มแข็ง คือ ประชาชนรวมตัวกันอย่างเหนี่ยวนำด้วยจิตสำนึกร่วมกัน และจิตวิญญาณชุมชน ผนึกกำลังกัน เพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างทำ

5. มีการจัดการชุมชนที่ดี (Community Management) คือ สมาชิกของชุมชนมีความสามารถในการจัดการตนเองและชุมชนได้ วางแผน จัดกระบวนการดำเนินงานและประเมินผลการพัฒนาชุมชนของตนเอง ทำให้องค์กรชุมชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

6. มีเครือข่ายชุมชน

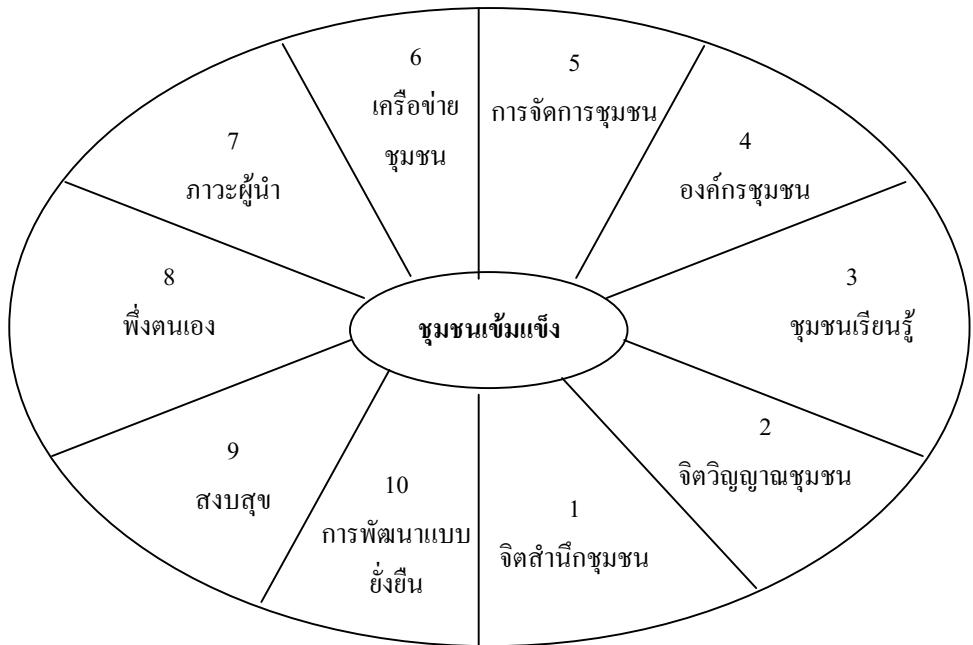
7. มีภาวะผู้นำชุมชน

8. เป็นชุมชนที่พึงดูแลกัน เดียว คือ สมาชิกและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนมีความเข้มแข็ง พอกันที่จะช่วยเหลือหรือพึ่งตนเองได้ ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ในยามปกติและประสบภัยทางวิถีชีวิตต่าง ๆ อันเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่พึงประสงค์

9. เป็นชุมชนสงบสุข เป็นชุมชนเข้มแข็ง เป็นผลลัพธ์ของการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม และมีความสุข เมื่อคนมาร่วมกันเป็นชุมชน และสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้ ก็ทำให้คนในชุมชนมีความสงบสุข บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชน

10. เป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน ชุมชนเข้มแข็งมีลักษณะดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ดำเนินอยู่และดำเนินต่อไปได้ โดยไม่ล่มสลาย อันเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนนั่นเอง

ชุมชนที่เข้มแข็ง จึงสามารถแก้ปัญหาได้ทุกด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรมและลัทธิ ภารเมือง และสุขภาพ เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน อาจสรุปได้ดังนี้

แนวคิดด้านบทบาทของชุมชนกับการศึกษา

ความเคลื่อนไหวในสังคมไทยตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2524 – 2529) ซึ่งเป็นแผนพัฒนาที่เป็นกลยุทธ์การมีส่วนร่วมและการพึงตนเองในการพัฒนา เป็นช่วงเวลาที่องค์กรเอกชนเริ่มมีบทบาทในการพัฒนาสังคมและนำเสนอความคิดใหม่ ๆ ที่ได้จากการสรุปประสบการณ์การทำงานในชุมชน จึงเกิดกระแสความคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งก่อตัวขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2524 และพัฒนามาเป็นกระแสภูมิปัญญาในปี พ.ศ. 2528 หลังจากนั้นชุมชน องค์กรชุมชน วัฒนธรรมชุมชน และภูมิปัญญาชาวบ้าน ก็ได้รับการยอมรับมากขึ้น เกิดเป็นความคิดและภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น มีการนำเสนอแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน เกษตรกรรมยั่งยืน ธุรกิจชุมชน สวัสดิการชุมชน ป้าชุมชน การศึกษาในวิถีของชุมชน ประเด็นเหล่านี้ได้รับการยอมรับและกำหนดไว้ในแผน 8 งานกล่าวได้ว่า แผน 8 คือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ยอมรับการดำเนินอยู่ บทบาทขององค์กรชุมชนและเครือข่ายในการพัฒนาสังคมไทย

การพัฒนาดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมเท่านั้น แต่รวมถึงด้านการศึกษาด้วย การศึกษาวิจัยในระยะหลังจึงให้ความสำคัญกับความรู้และประสบการณ์ระดับชุมชน เช่น ประเด็นภูมิปัญญาชาวบ้าน (สกศ, 2531) เครือข่ายการเรียนรู้ (สกศ, 2535) รูปแบบการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการจัดการศึกษา (สกศ, 2539) เครือข่าย

ครุพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม (สกศ, และหน่วยงานอื่น ๆ, 2540) โครงการนำร่องหลักสูตรภูมิปัญญาท้องถิ่น (สปช, 2537 – 2539) การวิจัยหลักสูตรภูมิปัญญา (กรมวิชาการ, 2538 – 2539) โครงการโรงเรียนชุมชน (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2538 – ปัจจุบัน) เครือข่ายครุพื่อเด็ก เพื่อชุมชน (สวช. และมูลนิธิหมู่บ้าน, 2534 – ปัจจุบัน) การศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์ (ธนาคารกรุงไทย, 2538 – ปัจจุบัน)

วิชิต นันทสุวรรณ และ จำงค์ แรกพินิจ (2541 : 1-4) ได้เสนอประเด็นบทบาทของชุมชนกับการศึกษาว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงตามสถานการณ์ปัจจุบันที่ต้องดำเนินชุมชน การศึกษา เครือข่ายการเรียนรู้ และชุมชนยังยืน โดยได้จำแนกองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ของชุมชน และได้ย้ำแนวคิดว่าการศึกษาเป็นทั้งกระบวนการและเนื้อหาในการพัฒนาคนได้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมและการสร้างภูมิปัญญาให้แก่สังคมและระบบการศึกษาตามนัยแห่งแผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2535) เป็นระบบที่ให้บุคคลได้ศึกษาเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ตลอดชีวิต เพื่อพัฒนาตนเองทั้งด้านปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสังคมอย่างสมดุล ทั้งยังสามารถเติมสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศได้ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียนหรือการศึกษาตามอัธยาศัย

การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายการเรียนรู้ในสังคมไทย วิชิต นันทสุวรรณ (2538) พบว่า กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนมีข้อค้นพบเกี่ยวกับเครือข่ายชาวบ้านที่เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ของบุคคลหรือชุมชนเพื่อแก้ปัญหาอาชันะข้อจำกัดของพัฒนาตนเองและ จำงค์ แรกพินิจ (2539) พบว่า เครือข่ายของชาวบ้านและชุมชนที่มีอยู่ในสังคมไทย โดยทั่วไปเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการพึงพาอาศัยและแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เช่น แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ ผลผลิต และเงินทุน

เอกวิทย์ ณ ถลา (2539) ชี้อยู่ในกลุ่มองค์กรรัฐและนักวิชาการได้ให้ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ว่า คือ การที่ชาวบ้านรวมตัวกัน ขับคิดปัญหาร่วมกัน ร่วมพลังกันแก้ปัญหา หากผู้นำขึ้นมาแล้วรวมตัวกันเพื่อมีอำนาจต่อรอง มีการต่อสู้ทางความคิด มีการเรียนรู้จากภายนอก มีการไปมาหาสู่เรียนรู้ดูงาน จนกระทั่งเกิดกระบวนการแก้ปัญหาได้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2535) มีความเห็นว่าเครือข่ายการเรียนรู้ หมายถึง การประสานแหล่งความรู้และข้อมูลข่าวสารการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และการปฏิบัติงานอย่างสอดคล้อง เชื่อมโยงกันทั้งระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบกับการจัดการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ และระหว่างหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนในระดับต่าง ๆ ตลอดจนระบบการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ เพื่อสร้างแลกเปลี่ยนถ่ายทอด และกระจายความรู้อย่างต่อเนื่อง

ตลอดชีวิต ประทีป อินแสง (2539) ให้ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ว่า หมายถึง ขอบเขต แห่งความสัมพันธ์ของกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีลักษณะประสบติดต่อสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างต่อเนื่อง ในกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรม ระหว่างคนกับคน และกลุ่มกับกลุ่ม

นอกจากนี้ วิชิต นันทสุวรรณ (2539) ยังได้กล่าวถึง กระบวนการของเครือข่ายที่ให้ ความสำคัญกับเรื่องที่ชาวบ้านที่เป็นเรื่องต้นของเครือข่ายและพัฒนาเป็นองค์กรเครือข่าย กิจกรรมระดับเครือข่ายเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ และเปลี่ยนความคิด และประสบการณ์ในประเด็นการ จัดการ ซึ่งอาจเริ่มต้นจากความร่วมมือในวงเล็ก ๆ แล้วพัฒนาระบบการจัดการเฉพาะกิจกรรมที่ ขัดเจน ขยายแวดวงความร่วมมือให้กว้างออกไป

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ได้สรุปผลของการเรียนรู้ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้สร้าง พ布ว่า การเรียนรู้ดังกล่าวเกิดจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหา แสดงทางทางออกที่เหมาะสม ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ประชุม สัมมนา ศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลมาจากการตัดสินใจของตนเองและชุมชน ประเมินผลกิจกรรมและนำผลที่ได้ไปปรับ ปรุงกระบวนการ ผลของกระบวนการเรียนรู้พิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้ ความคิด ความรู้สึก และกระบวนการกระทำอย่างโดยย่างหนึ่ง

ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ในสังคมไทย จึงเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ใหม่ที่มี บทบาท 2 ด้าน คือ ด้านการพัฒนาเป็นการร่วมมือกันของคนและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา เศรษฐกิจ การเมือง และสังคม และด้านการเรียนรู้ซึ่งเป็นการเสริมสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ประสบการณ์ และความรู้เป็นเครือข่ายในความหมายของสังคม มีการพัฒนาระบบ สารสนเทศ โดยใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเป็นเครื่องมือหลักในการจัดความสัมพันธ์และเชื่อมโยงคน กับองค์กรที่เกี่ยวข้อง ทั้งในด้านการเรียนรู้และการพัฒนา ซึ่งเป็นเครือข่ายในความหมายทางด้าน เทคโนโลยี

เมื่อการศึกษาเป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของคน การ จัดการศึกษาโดยกระบวนการเครือข่ายจึงเป็นแนวทางใหม่ของการจัดการศึกษาที่มีลักษณะ สำคัญ ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2538) สรุปไว้ดังนี้

1. เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย ในลักษณะที่มี การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนต่าง ๆ
2. อาศัยองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการ ประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม

3. มีองค์กรชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน

การจัดการศึกษาในลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ จึงเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เนื่องจากกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกัน ทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสคิด วิเคราะห์หาสาเหตุ และหาแนวทางแก้ไขทดลองปฏิบัติและสรุปบทเรียนร่วมกัน กระบวนการดังกล่าวเมื่อนำมาใช้ในชีวิตจริงของคนในชุมชน จะช่วยให้คนเหล่านี้เรียนรู้และพัฒนาความสามารถในการคิดวิเคราะห์ได้อย่างรวดเร็ว เพราะเป็นการเรียนรู้จากปัญหาจริง ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนสามารถ应付การเรียนรู้ในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้

แนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน หรือชุมชนยั่งยืน (Sustainable Community) นอกจากวิธีการดังกล่าวมาแล้วข้างต้น วิชิต นันทสุวรรณ และ จำรงค์ แวงพินิจ (2541 : 8 - 10) ได้กล่าวถึงระบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน 10 ระบบ ระบบเหล่านี้สัมพันธ์กันอย่างเป็นกระบวนการ การ เช่น ระบบคุณค่าที่ปรากฏอยู่ในภูมิปัญญา ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และในกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ของชุมชน ระบบการเรียนรู้ซึ่งเป็นแกนกลางของกิจกรรมทุกระบบ โดยมี “ภูมิปัญญา” เป็นแกนกลาง เนื่องจากความรู้ทุกส่วนเข้าด้วยกันเป็นองค์ความรู้ใหม่ ของชุมชน ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ที่คำนึงถึงวงจรความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ระบบพันธุ์ชุมชนที่ก่อตัวมาจากปัญหาหนึ่งสิน ทำให้เกิดการระดมทุน การบริหารการจัดการมีเป้าหมายเพื่อสนองปัจจัยพื้นฐานของสมาชิกในชุมชน ชุมชนชุมชน หรือการตลาดที่ชุมชนต้องการ ระบบอุตสาหกรรมชุมชนเป็นระบบคู่กับระบบชุมชน อาจผลิตผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรในท้องถิ่นหรือวัสดุดิบจากภายนอกมาผลิต เพื่อตอบสนองการบริโภคและการใช้สอยในชุมชน ระบบสิ่งแวดล้อมที่ครอบคลุม สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อวิถีชีวิต ระบบสวัสดิการชุมชนที่เป็นการสร้างหลักประกัน ความมั่นคงในชีวิตร่วมกัน ระบบการรักษาสุขภาพชุมชน ที่ตั้งอยู่ในพื้นฐานความรู้ด้านการแพทย์แผนไทย และระบบการจัดการของชุมชน เพื่อให้ชุมชนอยู่ในทิศทางเดียวกัน

ชุมชนหนึ่ง ๆ อาจไม่สามารถพัฒนาได้ทั้งหมด 10 ระบบ แต่ชุมชนสามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยกันขึ้นมาทดแทนได้

ในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า การศึกษากลางแจ้งไม่สามารถตอบสนองความต้องการและไม่สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งในชุมชนเมืองและในชุมชนโดยเฉพาะในชนบท ปัญหาต่าง ๆ ยิ่งโถมทับลงไปมากขึ้น และซับซ้อนจนกล้ายกเป็นลูกโซ่ของปัญหาที่แยกจะเยียวยา

เรื่องบทบาทและรูปแบบในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง ที่เป็นการจัดการศึกษาที่เกิดจากศักยภาพของชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนให้เต็มศักยภาพ อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหา และลดข้อจำกัดภายในชุมชน การศึกษาที่ชุมชนจัดขึ้นจึงควรมุ่งให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและตอบสนองความต้องการของผู้ที่อยู่ในบริบททางวัฒนธรรมสังคมเดียวกัน โดยยึดหลักให้ผู้เรียนได้เรียนในที่ที่มีความรู้ การเรียนรู้จึงไม่ถูกจำกัดด้วยเวลา สถานที่ เพศ และวัย เป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัยอย่างแท้จริง เป็นรูปแบบการจัดการศึกษาในวิถีชุมชน

วิชิต นันทสุวรรณ และ จำนงค์ แรกพินิจ (2541 : 22) ได้เสนอแนวคิดที่ได้จากประสบการณ์ในการศึกษาชุมชนไว้อย่างละเอียด สรุปได้ดังนี้

การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 อย่าง ที่อยู่ในชุมชน ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร ส่วนวิธีการหรือกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนมี 4 ขั้นตอน คือ วิเคราะห์ – สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชน และแนวทางออก สร้างกิจกรรมและประเมินผลกิจกรรม

เสรี พงศ์พิศ (2536 : 469 – 470) ได้กล่าวถึงเครือข่ายการเรียนรู้อีกรูปแบบหนึ่งของการจัดการศึกษาของชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงภายนอก ซึ่งต้องอาศัยความรู้และบทบาทที่หลากหลายจากองค์กรอื่นเข้ามาประยุกต์ใช้ทำให้การไปมาหาสู่ระหว่างชุมชน หรือองค์กรชุมชนเป็นสิ่งจำเป็นและกลายมาเป็นพื้นฐานเครือข่ายการเรียนรู้ ดังนั้นเครือข่ายการเรียนรู้ในความหมายนี้ จึงหมายถึงการร่วมมือกันในกิจกรรม 4 อย่าง คือ การแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ การแบ่งปันทรัพยากร การแลกเปลี่ยนผลผลิต และการช่วยเหลือกันทางการเงิน

ประเด็นสำคัญอย่างยิ่งคือ บทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษา โดยมีส่วนร่วมกับโรงเรียน วิชิต นันทสุวรรณ และ จำนงค์ แรกพินิจ (2540 : 28-29) ได้จำแนกบทบาทและรูปแบบที่สำคัญ สรุปได้ดังนี้คือ บทบาทของผู้สอนที่ฝ่าผ่านผู้นำ ผู้รู้ และผู้ทรงภูมิปัญญา บทบาทในการบริหาร และจัดการโรงเรียนในรูปคณะกรรมการโรงเรียน หรือคณะกรรมการ ฯ ตามความจำเป็น บทบาทของชุมชนและรูปแบบการเข้ามาร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ทั้งจากชุมชนสู่โรงเรียน และจากโรงเรียนสู่ชุมชน เป็นการเรียนรู้สองแบบ ภายใต้กระบวนการเดียวกัน คือ การเรียนรู้ที่เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้จากการศึกษาของพ่อแม่และชาวบ้านในชุมชน และการเรียนรู้ในโรงเรียนที่เน้นให้เด็กนำประสบการณ์จากชุมชนกลับมาแลกเปลี่ยนจัดในห้องเรียน ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลและชี้แนะของครู แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาการต้านทานการศึกษาของชุมชนที่เกิดขึ้นตลอดเวลา จนได้รูปแบบการศึกษาที่เหมาะสมกับตนเอง

เรื่องสำคัญอีกเรื่อง คือ เรื่อง “หลักสูตร” วิชิต นันทสุวรรณ และจำงค์ แกรพินิจ (2541 : 35) ได้เสนอพัฒนาการสำคัญของหลักสูตรที่ชุมชนมีบทบาท แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนหลักสูตร การเสนอแนะวิชาการเรียนและโปรแกรมการศึกษา จัดทำโปรแกรมส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ ตลอดจนถึงการประเมินผลการเรียน ภาระงานพื้นฐานอาชีพต่าง ๆ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความชำนาญพิเศษในห้องถินได้รับบารมีแต่ตั้งให้เป็นกรรมการประเมินผลการเรียนรู้ร่วมกับครุ

2. การกำหนดแนวทางของหลักสูตรที่สัมพันธ์สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง และวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชน เช่น เป็นหลักสูตรที่เน้นผู้เรียนเป็นหลัก เน้นการนำไปใช้จริงและการพัฒนาองค์รวมของผู้เรียน และหลักสูตรต้องเป็นประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของชุมชน

3. เน้นการใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ในชั้นเรียน โดยทดลองใช้หลักสูตร ทำการประเมินผลอย่างต่อเนื่องและปรับแต่งหลักสูตรเพื่อให้เหมาะสมกับผู้เรียน แล้วนำเสนอความเห็นต่อคณะกรรมการบริหารโรงเรียน

ดังนั้น บทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษาในทางยุทธศาสตร์ สามารถแยกແยະได้ 2 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาที่มีบทบาทผ่านรูปการจัดการหรือองค์กรที่มีกฎหมายรองรับ และการมีบทบาทในเชิงกระบวนการ การ คือ เข้าไปเกี่ยวข้องในระดับต่าง ๆ ตามยุทธวิธีในการจัดการศึกษา และอีกด้านหนึ่งคือ ชุมชนมีอิสระในการจัดการศึกษาเรียนรู้โดยรัฐให้การสนับสนุน

อุทัย ดุลยเดช และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540) กล่าวถึงชุมชนเข้มแข็งว่า สมาชิกชุมชนมีความผูกพันหรือมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ มีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองสูง มีทุนแรงงานและทรัพยากรเพื่อใช้ในการยังชีพ มีการพึ่งพาภายนอกอยู่ในลักษณะของการมีอำนาจในการจัดการ รู้จักเลือกและตัดสินใจ มีความสามารถสืบสานวัฒนธรรมและวิถีชีวิต มีการพึ่งพาอาศัยกัน คนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นงานส่วนตัวและส่วนรวมในการอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การแท็บัญญาชุมชนร่วมกัน มีความสามัคคีรักใคร่ เชื่อฟื้อรื้อกันและกัน และสามารถช่วยเหลือกันได้ แต่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือชุมชนจะต้องมีการพัฒนาศักยภาพของตนอย่างต่อเนื่องโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน สร้างภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ เมื่อชุมชนมีความรู้ความสามารถพัฒนาตนเองและชุมชนของตนเอง ตลอดจนสามารถถ่ายทอดความรู้นั้นต่อเนื่องไปได้ ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา (2540) ระบุไว้ว่า ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นผลมาจากการ **สภาพพื้นฐาน** ได้แก่ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิ

ปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน ทรัพยากร สภาพสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมการปกครอง ตนเอง เป็นต้น รวมทั้ง กระบวนการทางสังคมในชุมชนนั้น ๆ ได้แก่ การซ่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน การเรียนรู้ร่วมกัน การแก้ปัญหาร่วมในชุมชน ลักษณะสัมพันธภาพระหว่างกลุ่มคนฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชน กลไกที่เอื้อให้เกิดปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่อง สร้างความพึ่งพาและกระบวนการทางสังคมในชุมชนจะมีปฏิสัมพันธ์กันและหล่อหลอมกันเกิดเป็นพลังชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การมีการออมทุนร่วมกัน การมีสภาพครอบครัวที่อบอุ่น การมีสภาพแวดล้อมในชุมชนสมบูรณ์ยั่งยืน การมีการศึกษาที่เหมาะสมกับห้องถินในรูปแบบหลักสูตรห้องถิน เป็นต้น พลังชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ จะเป็นตัวบ่งชี้ความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งสามารถที่จะเชื่อมกับแรงประทัดที่มาจากการยกชุมชนได้ เมื่อชุมชนมีความเข้มแข็ง ชุมชนก็สามารถที่จะใช้ความเข้มแข็งด้านแรงประทัดต่าง ๆ ได้ โดยการใช้การพินิจพิเคราะห์พิจารณา ไตร่ตรอง เลือกวิถีชีวิตและวิถีการพัฒนาที่เหมาะสมกับตนเองได้

มาตรฐาน เวทการ และคณะ (2543) กล่าวถึงบทบาทของโรงเรียนในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนว่า โรงเรียนเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่หลอมรวมและมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนทั้งสร้างความพึ่งพา ของชุมชน กระบวนการชุมชนและพลังชุมชนไว้ในรูปแบบต่าง ๆ และสามารถที่จะแสดงพลังเสริมให้ชุมชนในวิถีทางต่าง ๆ ที่เหมาะสม ดังนั้นแนวความคิดในการศึกษาบทบาทของโรงเรียนในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน สรุปได้ดังนี้

1. สร้างความพึ่งพาของชุมชน สร้างความพึ่งพาของโรงเรียนในเชิงสัมพันธ์กับชุมชน ความมีการศึกษาควบคู่กันไป เช่น

- วิสัยทัศน์และขีดความสามารถของบุคลากรโรงเรียน โดยเฉพาะด้านการทำงานร่วมกับชุมชน
- ภาวะผู้นำของโรงเรียน ขีดความสามารถของผู้บริหารในการบริหารและรักษาสัมพันธภาพที่ดีและการทำงานร่วมกับชุมชน
- ทรัพยากรของโรงเรียน สภาพทางกายภาพทั่วไป และศักยภาพในการใช้ทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อประโยชน์ใช้สอยของชุมชน
- ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนในเชิงสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน หลักฐานแสดงความสัมพันธ์ที่เคยมีมาระหว่างผู้บริหารและบุคลากรในโรงเรียนกับชุมชน

2. การศึกษากระบวนการชุมชนและกระบวนการโรงเรียน – ชุมชน บัน្តៀតាន
ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาวะพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชน ซึ่งหมายถึงกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ที่
เน้นลักษณะการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน อาทิ

- การนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานของโรงเรียน เช่น การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ โดยนำเอาผู้รู้ในชุมชนมาช่วยสอน การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น หรือการระดมทรัพยากรท้องถิ่นมาสนับสนุนการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น
- การที่โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการpub แลกเปลี่ยน การเรียนรู้และแสวงหาความรู้ของคนในชุมชน
- การมีกิจกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

3. พลังโรงเรียนที่ช่วยเสริมพลังชุมชน ที่ออกมายในรูปกิจกรรมต่าง ๆ จะเป็นพลังที่เข้าไปเสริมการสืบสานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่น การสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความยั่งยืนของสภาพแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ถึงความเข้มแข็งของชุมชน เช่น การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนที่สอดคล้องกับความต้องการของโรงเรียนและชุมชน การริเริ่มโครงการที่สอดคล้องกับความต้องการของโรงเรียนและชุมชน การริเริ่มโครงการพัฒนาอาชีพของนักเรียน และผู้ประกอบร่วมกับชุมชน การริเริ่มกลุ่มออมทรัพย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

อุทัย ดุลยเกشم และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการทำางานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มีปัจจัยและเงื่อนไขที่จะทำให้โรงเรียนสามารถทำหน้าที่หรือแสดงบทบาทได้ดังนี้

1. บุคลากรในชุมชนจะต้องมีวิสัยทัศน์ในเรื่องการศึกษาของชุมชนร่วมกัน ซึ่งเกิดจาก การร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผนและทำงานร่วมกันของชุมชนและโรงเรียน จึงควรแสวงหากระบวนการสร้างวิสัยทัศน์และผู้ที่เกี่ยวข้องร่วมกัน

2. การมีส่วนร่วมและสนับสนุนจากภาคอื่น ๆ เช่น ครอบครัว สถาบันศาสนา กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพ องค์กรบริหารส่วนตำบล องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ชุมชนอื่นซึ่งเกี่ยวข้อง กับการแสวงหาความรู้ ความคิด กำลังใจ ประสบการณ์ บทเรียน งบประมาณ เพื่อเป็นแนวทางให้เกิดความร่วมมือและพัฒนาไปสู่การผลักดันให้การศึกษาทำหน้าที่สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

3. โครงสร้างของการจัดการศึกษาตามแนวทาง ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ห้องถิ่นชุมชน ได้มีอำนาจในการบริหารมากขึ้น และมีการจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับภาคอื่น

เช่น ครอบครัว ชุมชน วัด อบต. เปลี่ยนจากโรงเรียนเป็นศูนย์กลางมาเป็นแนวราบ มีลักษณะความเสมอภาคมากขึ้นและเปิดโอกาสให้ภาคอื่นได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น มีการกระจายความรู้ให้หลากหลายโดยไม่ผูกขาดกับโรงเรียน การศึกษาจึงเป็นเรื่องของชุมชนที่จะต้องร่วมกันรับผิดชอบ และช่วยกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน

4. นโยบายการจัดการศึกษาของรัฐ จะต้องปรับปรุงในเรื่องเป้าหมายที่มาจากรัฐฝ่ายเดียวมาสู่ความต้องการของผู้เรียนและชุมชน กระจายการศึกษาจากโรงเรียนไปสู่แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย ส่วนในด้านการปรับปรุงระบบบริหารจัดการโรงเรียนให้เปลี่ยนจากระบบแนวดิงมาเป็นแนวราบมากขึ้น เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังของภาคอื่นและให้ความสำคัญในการพัฒนาระบบโรงเรียน การพัฒนาครุ ให้มุ่งที่การศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนและชุมชน มีการปรับปรุงหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับการพัฒนานวัตกรรมบุคคลและชุมชนและเอื้อให้เกิดการถ่ายทอดสดตีปั๊ญญาอย่างต่อเนื่องของชุมชน

5. ชุมชนมีเงื่อนไขพื้นฐานในการพัฒนา เช่น มีทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล ผลผลิต รายได้ มีปัจจัยแห่งความเข้มแข็งบางส่วนเหลืออยู่ เช่น กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ความสัมพันธ์ทางสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะพัฒนาได้ หากชุมชนมีปัจจัยเหล่านี้อยู่ก็ทำให้โรงเรียนหรือภาคอื่น ๆ เข้าร่วมในการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ได้ และช่วยให้เกิดกิจกรรมที่จะพัฒนาความเข้มแข็งได้ง่ายขึ้น

กระบวนการเกิดความร่วมมือและทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัย “เงื่อนไขที่จำเป็น” นอกเหนือจาก “ปัจจัยพื้นที่” ดังที่กล่าวไปแล้ว ซึ่งความยั่งยืนของการพัฒนานั้น เงื่อนไขทั้งสองจะต้องอยู่ในลักษณะสมดุล เงื่อนไขจำเป็นที่จะทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมี 3 ประการ คือ

1. บุคลากรที่เกี่ยวข้องเห็นคุณค่าและความสำคัญของการเรียนรู้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาความรู้และจิตสำนึก การเรียนรู้จะต้องมีการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างบุคคล มองเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับตนเองและชุมชน จึงจะทำให้เกิดการร่วมมือกันขึ้น การเรียนรู้นี้ไม่ได้มุ่งที่ความสำเร็จของงานเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการให้ความสำคัญในเรื่องการเรียนรู้แก่ทุกฝ่ายที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้และจิตสำนึกของชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความผูกพัน มีทัศนคติและวิสัยทัศน์ร่วมกัน ที่จะเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

2. บุคลากรมีทัศนคติที่เคารพและเชื่อมั่นในศักยภาพของกันและกัน เกิดความร่วมมือ กันอย่างเสมอภาค ปราศจากการครอบงำ ช่วยส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพและเป็นการสร้างสัมพันธภาพให้เกิดขึ้นภายในชุมชน

3. บุคลากรให้การยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล มีความคิดเห็นที่ยืดหยุ่นสามารถยอมรับความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันและสามารถลดความขัดแย้งหรือความจุนแรงต่าง ๆ ได้ กรณีเป็นผลให้การทำงานร่วมกันนั้นดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

กระบวนการเกิดและการดำเนินความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนมีลำดับขั้นดังต่อไปนี้

1. การแสวงหาระบบทรือกลไกที่จะสร้างหรือพัฒนาบุคลากรให้มีทัศนคติหรือวิสัยทัศน์ที่เอื้อต่อการเกิดความร่วมมือและการทำงานร่วมกัน

2. เมื่อผ่านการปรึกษาและมองปัญหาร่วมกันแล้ว จึงค่อยขยายไปสู่การร่วมกันคิด วิเคราะห์ กำหนดแนวทางแก้ปัญหาและวางแผนกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ที่จะแก้ปัญหาที่ประสบอยู่และพัฒนาทัศนคติ ความสามารถและสติปัญญาของบุคคล

3. จัดกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติและจัดการตามกิจกรรมที่กำหนด โดยการสรุปและประเมินผลการดำเนินการกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อนำมาพัฒนากิจกรรมและการเรียนรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง

4. แสวงหาแนวทางของการขยายความคิด กิจกรรม การเรียนรู้ไปสู่ประชาชนในชุมชน และภาคีต่าง ๆ เพื่อขยายการมีส่วนร่วมให้ทั่วถึงและผลักดันให้เกิดโครงสร้างของกิจกรรมแบบแนวรับอย่างต่อเนื่องในชุมชน

5. สำรวจหารูปแบบและระบบของการร่วมมือและสัมพันธ์กับภาคีอื่น ๆ ภายนอกชุมชน ที่จะพัฒนาศักยภาพของท้องถิ่น เพื่อความเข้มแข็งของบุคคล โรงเรียนและชุมชนโดยมุ่งให้เกิดการพัฒนาอย่างบูรณาการ

ลีลาภรณ์ นาครวรรณ (2539) แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ไว้ดังนี้

1. เป็นลักษณะการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนที่เกิดจากกระบวนการพูดคุยแลกเปลี่ยน ความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหา เสนอทางเลือกการแก้ปัญหาและตัดสินใจร่วมกัน

2. เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ผ่านกระบวนการคิด – ทำ ทบทวนวิเคราะห์และช่วยทำให้กลุ่มได้เรียนรู้การแก้ปัญหาต่าง ๆ ตามสถานการณ์ที่แตกต่างกันไป

3. เป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง ที่ได้พยายามแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายที่สัมพันธ์กับแนวทางเป็นความสัมพันธ์ ของกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์ที่จะเรียนรู้และทำงานร่วมกัน

การเรียนรู้ของชุมชนจะต้องมีพลังและความสมดุลระหว่างองค์ประกอบ 3 ประการ คือ ภูมิปัญญาและธรรมะ การเรียนรู้ และการจัดการ จึงจะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ ภูมิปัญญา และธรรมะจะต้องเป็นสิ่งที่อยู่ในตัวผู้นำและสมาชิกของชุมชน ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่สัมพันธ์ กับการดำรงชีวิตร่วมกันของชุมชน มีสาระทางด้านธรรมะอยู่ในตัว ซึ่งนำไปสู่การดำรงชีวิตอย่าง เป็นสุข ส่วนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการศึกษาเรียนรู้ของคนในชุมชน ซึ่งได้แก่เรื่องของการ คิดวิเคราะห์ การตั้งคำถามและการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ดังนั้นการพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนจึงหมายถึงกระบวนการที่ชุมชนร่วมกันคิด วิเคราะห์ ปัญหา สาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา ตัดสินใจเลือกทางแก้ปัญหาและสรุปผลเพื่อยก ระดับความสามารถในการแก้ปัญหาให้สูงขึ้น นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับการจัดการซึ่งเป็นเรื่องของ กลไกการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ชุมชนจะเข้มแข็งได้จะต้องมีการจัดการซึ่งเป็นการ กระจายบทบาทภาระหน้าที่ ความรับผิดชอบในด้านต่าง ๆ ให้สมาชิกมีการกำหนดสิทธิ ภารกิจ และวินัยในการอยู่ร่วมกันเป็นองค์กร

การส่งเสริมและการพัฒนาการเรียนรู้ดังอาศัยจุดอ่อนจุดแข็งของหลายฝ่าย ได้แก่ สถาบันการศึกษาภายในชุมชน ได้แก่ วัดและโรงเรียน ที่มีความใกล้ชิดกับชุมชน และชุมชนให้การ ยอมรับ เป็นสถานที่จะช่วยกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกัน ส่วนสถาบันที่อยู่ นอกชุมชนมีความสามารถที่จะเชื่อมระหว่างภูมิปัญญาด้วยกับความรู้สมัยใหม่ โดยผ่านกิจ กรรมการเรียนการสอน การวิจัย การให้บริการชุมชนและการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม นอกจากนี้ หน่วยงานของรัฐ ซึ่งมีจุดเด่นในด้านทรัพยากรและความชอบธรรม ความมีบทบาทในการสนับสนุน กิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ส่วนการกระตุ้นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาในชุมชน การเชื่อมโยง เครือข่ายและการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับฝ่ายต่าง ๆ นั้น องค์กรพัฒนาเอกชนมี ความคล่องตัวในการดำเนินการ และถ้าเป็นเรื่องของความรู้และการจัดการทางธุรกิจ จะต้องอาศัย การสนับสนุนขององค์กรธุรกิจเอกชน และองค์กรชุมชนจะต้องมีผู้นำที่สามารถในการดำเนินการ พัฒนาชุมชนของตน ทำให้เกิดความสามัคคี มีธรรมาและมีกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกันและมีการจัด การอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการที่เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง การเรียนรู้ที่จะ แก้ปัญหาต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัยในเวลาใดเวลาหนึ่งนั้น จะต้องมีการบริหารจัดการเครือข่ายที่ดี จึง จะวัดมาตรฐานการเรียนรู้ร่วมกันที่เข้มแข็งและเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

สำนักงานคณะกรรมการศึกษาแห่งชาติ (2541) ได้เสนอผลการศึกษา และแนว คิดเกี่ยวกับการจัดศึกษาตามวิถีชีวิตชุมชน และได้แนวทางในการส่งเสริมและพัฒนา ดังนี้

1. หลักการจัดการศึกษาในวิถีชุมชนเป็นเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือภูมิปัญญาชาวบ้านสืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบัน รูปแบบการจัดการศึกษามีรูปแบบแตกต่างกันไปตามยุคสมัย แต่ปรัชญาในการจัดการศึกษายังคงยึดหลักการเดิม คือ การเชื่อมโยงการศึกษาเข้ากับวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือ การถ่ายทอดวัฒนธรรมเป็นมิติสำคัญของการศึกษาในวิถีชีวิตชุมชน การศึกษาชุมชนเป็นพลังขับเคลื่อนทางวัฒนธรรม การศึกษาในวิถีชุมชน เป็นฐานแห่งการศึกษาตามอัธยาศัย

2. การประยุกต์การศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนในปัจจุบัน สามารถนำไปประยุกต์และขยายผลในการพัฒนาศักยภาพของบุคคลและชุมชนได้ โดยมีประเด็นการพิจารณาดังนี้ คือ การจัดการศึกษาในวิถีชุมชนเชิงสถาบันการศึกษา การจัดการศึกษาในวิถีชุมชนเชิงวงศ์ชีวิต การศึกษาในชีวิตชุมชนเชิงหัวงชีวิต

3. การศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนเชิงบริบทสังคม เป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ลัทธิทางจิตใจและธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น

4. ในการจัดการหลักสูตรการศึกษาในวิถีชุมชน จะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบในด้านวัฒนธรรม ค่านิยมของสังคม ซึ่งได้แก่ ประเพณีและความเชื่อ องค์ประกอบด้านวงศ์ชีวิต ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านแบบอย่างทางอุดมการณ์ของชaya และหญิง และด้านเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของ การศึกษา

สรุปคือการศึกษาของชุมชนจะต้องไม่ทำให้เกิดการแตกแยกขึ้นในวิถีชีวิตชุมชนในท้องถิ่น เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของตนและการเรียนรู้โดยการมีส่วนร่วมในการศึกษา ทั้งในระบบและนอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอย่างผสมกลมกลืน

ประจิตร วัลยเสถียร และคณะ (2543) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญในการเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชน ซึ่งก็หมายถึงการสร้างให้ชุมชนมีพลังที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยการตัดสินใจด้วยตนเอง โดยต้องให้มีส่วนร่วมทั้งกระบวนการและเป้าหมายในการทำงาน ตั้งแต่การวิเคราะห์ตนเอง การวางแผน การลงมือปฏิบัติงาน และการติดตามผลงาน วิธีการและเทคนิคในการเสริมสร้างการมีการเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่

1. การเรียนรู้แบบส่วนร่วมโดยการปฏิบัติจริง ได้แก่ การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน การกำหนดปัญหา การสำรวจหาทางเลือก การวางแผน การปฏิบัติการควบคุณและประเมินผล นอกจากรู้สึกการจัดการเรียนรู้โดยการสาหริทและการทดลองภาษา ให้เงื่อนไขเดียวกับที่ชุมชนมีอยู่

2. การเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้อื่น โดยการศึกษาดูงานอย่างมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน มีการวิเคราะห์ การแลกเปลี่ยนความรู้ การสรุปบทเรียน โดยต้องมีการเตรียมตัวทั้งสองฝ่ายคือทั้งผู้ไปศึกษาดูงานและผู้ให้การศึกษาดูงาน

3. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการเรียนรู้จากประชญาชาวบ้านหรือสถาบันชุมชน แล้วนำมาผสานกับองค์ความรู้ใหม่ ให้เหมาะสมกับสภาพเงื่อนไขของท้องถิ่น

4. การเรียนรู้จากสถานการณ์จำลองหรือตัวอย่าง เช่น กรณีปัญหา การแสดงบทบาทสมมุติ การแสดงละคร เกม นิทาน เป็นต้น

5. การเรียนรู้จากการถ่ายทอด เป็นการเรียนรู้จากการถ่ายทอดเนื้อหาโดยตรง เช่น การให้ข้อมูลข่าวสาร การบอกเล่า การบรรยาย การอภิปราย นิทรรศการ และสื่อต่าง ๆ เทคนิคการเรียนรู้ที่ดี ควรเป็นเทคนิคผสมผสาน และต้องคำนึงหลักการที่สำคัญ คือ การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิต การเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน การเรียนรู้ที่ให้คุณค่าแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย เช่น เพศ วัย อาชีพ พื้นฐานการศึกษา และประสบการณ์

ดังนั้น การเลือกชูปแบบและเทคนิคการส่งเสริมการเรียนรู้ ควรคำนึงถึงมิติด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการ ความสัมพันธ์กับชีวิตวัฒนธรรม คุณค่าความรู้เดิม การสร้างความรู้ใหม่ ตลอดจนความเหมาะสมของสื่อต่าง ๆ ด้วย

นเรศ สงเคราะห์สุข (2541 : 13-14) ได้สรุปประสบการณ์ในการทำงานของโครงการพัฒนาที่สูงที่ถือว่าเป็นยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1. การจัดกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) การจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมสามารถทำได้หลายวิธี ได้แก่ การจัดเวลาที่วิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้าน เพื่อทำความเข้าใจและเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ การจัดเวลาที่แลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกลุ่มของครุต่าง ๆ ภายในชุมชนและระหว่างชุมชน การจัดนิทรรศการดูงาน และการเชิญผู้มีประสบการณ์มาให้ข้อมูลเห็นและแลกเปลี่ยนแนวคิด การจัดฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะเฉพาะด้านต่าง ๆ การลงมือปฏิบัติจริง การทดสอบประสบการณ์ และสรุปบทเรียนจะนำไปสู่กระบวนการปรับปรุงการทำงานที่เหมาะสมยิ่งขึ้น

2. การพัฒนาผู้นำและเครือข่าย เพื่อให้ผู้นำเกิดความมั่นใจในความรู้หรือความสามารถที่มีอยู่ จะช่วยให้ผู้นำสามารถริเริ่มกิจกรรม การแก้ไขปัญหา หรือกิจกรรมพัฒนาได้โดยการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ระหว่างผู้นำ ทั้งภายในชุมชนเป็นสิ่งที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ที่กว้างและ

ขัดเจนขึ้น สนับสนุนให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และการสนับสนุนข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นอย่างต่อเนื่อง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการดำเนินการร่วมกันของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง จะทำให้เกิดกระบวนการจัดการและการจัดองค์การร่วมกัน

กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมสำคัญในการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน เพราะเชื่อว่าสิทธิ์ ศักดิ์ศรี ความเท่าเทียมกันของมนุษย์ และความสัมพันธ์ตามแนวราบเป็นความต้องการที่แท้จริงของมนุษย์ในโลกปัจจุบัน แนวคิดในด้านการจัดการศึกษาที่ดีต้องเป็นการจัดการศึกษาเพื่อชุมชน ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย กำหนดผลลัพธ์ร่วมกับดูแลการดำเนินงานของโรงเรียน พจน์ เทียมศักดิ์ (2543 : 57) ได้จำแนกการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนออกเป็น 3 รูปแบบ คือ 1) การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal participation) หมายถึง แบบของการมีส่วนร่วมที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความรู้สึกว่าด้อยอำนาจกว่าทำให้ความเข้มแข็งของการมีส่วนร่วมน้อย 2) การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (Partial participation) หมายถึง แบบของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมเฉพาะบางกิจกรรม 3) การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full participation) หมายถึง การที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม และมีอิทธิพลต่อกันในการกระทำการกิจกรรมต่าง ๆ ทุกกิจกรรมเป็นการร่วมมือกันอย่างสมบูรณ์

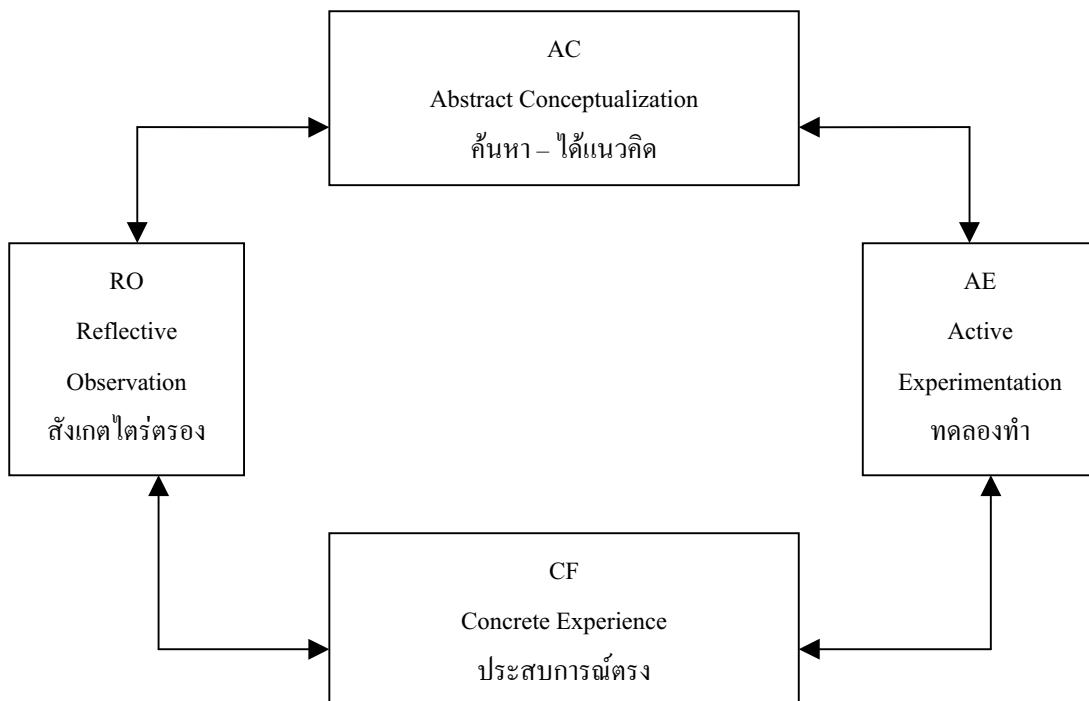
ปรากฏการณ์มีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนและชุมชนที่ผ่านมาและที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีแบบของการมีส่วนร่วมทั้ง 3 ลักษณะ โดยพบว่า ส่วนใหญ่จะเป็นการมีส่วนร่วมแบบชายขอบ และแบบบางส่วน หากโรงเรียนและชุมชนไม่มีปรากฏการณ์ของการมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์จะเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในตัวเองและช่วยเหลือตนเองได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคน普遍ทราบ กล่าวคือ การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบชายขอบเป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นอยู่ทั่วไป บุคคล ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมการจัดการศึกษาในโรงเรียน ในลักษณะได้รับการประสานงานหรือขอความร่วมมือช่วยเหลือเฉพาะเรื่อง โดยไม่มีการให้ความคิดเห็นหรือตัดสินใจ การมีส่วนร่วมแบบนี้จะมีโครงสร้างของความสัมพันธ์ไม่เท่าเทียมกัน ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากมานะทางเดียว ผลที่พบเห็น คือโรงเรียนจะมีอำนาจเหนือประชาชนอย่างชัดเจน

การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบบางส่วน เป็นการมีส่วนร่วมที่เท่าเทียมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน แต่ไม่สมบูรณ์ทุกกิจกรรม ด้วยอย่างของการมีส่วนร่วมแบบบางส่วน คือ กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มคณะกรรมการโรงเรียนที่เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมเป็นบางครั้งกับโรงเรียนหรือกลุ่มครู และนักเรียนที่ออกไปร่วมกิจกรรมกับชุมชนในโอกาสต่าง ๆ ในขณะที่การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์เป็นความจำเป็นที่แท้จริง และสอดคล้องกับแนวคิดในการจัดการศึกษาตามพระราช

บัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งน่าจะเป็นหนทางที่ถูกต้องในการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในทุกชุมชนของประเทศ

ลักษณะของกลุ่มองค์กรและชุมชนที่มีการเรียนรู้ (Learning community) บริบททางสังคมในปัจจุบันจะต้องรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นองค์กรและเป็นชุมชน บุคคลจำเป็นจะต้องอยู่รอดและสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกได้อย่างมีความสุข กลุ่มองค์กรหรือชุมชนใดมีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา ก็สามารถพัฒนาตนให้ทันต่อกระแสเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในทางกลับกัน กลุ่ม องค์กร หรือชุมชนใดไม่เรียนรู้ก็จะล้าหลัง ปัณณส์ มาลาภูล (2543 : 80) ได้เสนอลักษณะของกลุ่มองค์กรที่มีการเรียนรู้ไว้ว่า 1) กลุ่มองค์กรชุมชนมีความสามารถในการคิดเชิงระบบ (system Thinking) 2) สมาชิกมีการกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Shared Vision) 3) สมาชิกมีการเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม (Team Learning) 4) ส่งเสริมให้สมาชิกสามารถพัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นเลิศ (Personal Mastery) 5) สมาชิกมีความสามารถในการปรับเปลี่ยนกรอบความคิดของตนให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลก (Rethinking) วงจรการเรียนรู้ของโรงเรียนและชุมชนประกอบดังแผนภูมิ

แผนภูมิแสดงวงจรการเรียนรู้ของโรงเรียนและชุมชน

ที่มา : ปัณณส์ มาลาภูล ณ อุปนายา 2543 : 86

จากแผนภูมิอธิบายได้ว่า กระบวนการศึกษาโรงเรียนและชุมชนตามแนวคิดดังกล่าว เป็นการเรียนรู้ที่ได้ข้อมูลมาจาก 4 วิธีการ คือ จากประสบการณ์ตรง การปฏิบัติจริง การทดลองทำค้นหาแนวคิด และการสังเกตแล้วนำมาไตร่ตรอง ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ผ่านการสอนแบบหลากหลายเข้าด้วยกัน เช่นว่าจะได้ข้อมูลที่ชัดเจนเพียงพอ ปัจจุบันนิยมนิยมนำมาใช้ในการจัดกระบวนการเรียนการสอนในชั้นเรียนกันอย่างแพร่หลาย

แนวคิดเรื่องการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น หลักสูตรท้องถิ่น หมายถึง มวลประสบการณ์ที่สถานศึกษาหรือหน่วยงานและบุคคลในท้องถิ่นจัดให้กับผู้เรียนตามสภาพและความต้องการของท้องถิ่นนั้น ๆ

ความจำเป็นที่ต้องมีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สรุปได้ดังนี้ (เจทิพย์ เขื้อวัฒนพงษ์, 2539 : 108-110)

1. หลักสูตรแกนกลางหรือหลักสูตรแม่บทได้กำหนดกิจกรรมและหลักสูตรแม่บทไว้อย่างกว้าง ๆ เนื้อหาสาระและประสบการณ์เป็นหลักการทั่ว ๆ ไป ไม่ตอบสนองปัญหาและความต้องการของท้องถิ่นแต่ละแห่งได้หมด

2. การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีผลกระทบโดยตรงต่อทรัพยากรและภาระด้านชีวิตของคน ทั้งในเมืองและชนบท จึงต้องมีหลักสูตรระดับท้องถิ่นเพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้และประสบการณ์ไปพัฒนาตน ครอบครัวและท้องถิ่นของตนเอง ตลอดจนดำเนินชีวิตอยู่ในท้องถิ่นได้อย่างมีความสุข

3. การเรียนรู้ที่ดีจะเรียนรู้จากสิ่งที่ใกล้ตัวไปยังสิ่งที่ไกลตัว ดังนั้นจึงควรมีหลักสูตรระดับท้องถิ่น เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ชีวิตจริงตามสภาพเศรษฐกิจสังคมของท้องถิ่นตน ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนรู้จักตนเอง ชีวิต เข้าใจและมีความรู้สึกที่ดีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมรอบตัว และปลูกฝังให้ผู้เรียนมีความรักและผูกพัน รวมถึงเกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน

4. ทรัพยากรท้องถิ่นโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านมีอยู่มาก และสะสมมาเป็นเวลานาน หลักสูตรแม่บทไม่สามารถนำเอาทรัพยากรดังกล่าวมาใช้ได้ แต่หลักสูตรท้องถิ่นสามารถนำภูมิปัญญาของตนและภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการเรียนการสอนได้ทั้งด้านอาชีพ หัตถกรรม เกษตรกรรม ดนตรี การแสดง วรรณกรรม ขับบรรยายเนื่อง ประพณ์ ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนได้รู้จักท้องถิ่นของตนเอง เกิดความรักและผูกพันกับท้องถิ่นของตนและสามารถใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในการประกอบอาชีพได้

ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ท้องถิ่นหรือโรงเรียนสามารถที่จะปรับองค์ประกอบส่วนได้ส่วนหนึ่งของหลักสูตรแม่บท เพื่อให้สอดคล้องกับ

สภาพปัจุห และความต้องการของห้องถิน ทั้งในรายวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรีทุกรายวิชา โดยที่ไม่ทำให้จุดประสงค์ในแม่บทและคาบเวลาเปลี่ยนแปลงไปจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแม่บท รวมทั้งยังสามารถสร้างหลักสูตรรายวิชาใหม่ในรายวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรีทุกรายวิชา โดยที่ไม่ทำให้จุดประสงค์ในแม่บทและคาบเวลาเปลี่ยนแปลงไปจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแม่บท รวมทั้งยังสามารถสร้างหลักสูตรรายวิชาใหม่ในรายวิชาบังคับเลือกและวิชาเลือกเสรีได้ด้วย โดยสรุป การพัฒนาหลักสูตรห้องถินสามารถทำได้ 3 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ (ใจพิญ เครื่องอ่านพงษ์, 2539 : 123-131)

1. จัดทำหลักสูตรรายวิชาใหม่ที่ไม่ได้ปรากฏอยู่ในหลักสูตรแม่บท หรือการสร้างหลักสูตรอยู่ในระดับห้องถินเข้ามาเสริมหลักสูตรแม่บท โดยไม่ทำให้จุดประสงค์และคาบเวลาเปลี่ยนไปจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแม่บท
2. การปรับหลักสูตรแม่บทให้สอดคล้องกับสภาพปัจุห และความต้องการห้องถิน โดยดำเนินการดังนี้
 - ก. ปรับเพิ่ม และ / หรือขยายเนื้อหาสาระรายวิชาในหลักสูตรแม่บท
 - ข. ปรับเพิ่ม และ / หรือขยายกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริม
 - ค. ปรับเพิ่ม และ / หรือจัดทำสื่อการเรียนการสอนขึ้นมาใหม่
3. การพัฒนาหลักสูตรห้องถินในลักษณะหลักสูตรระยะสั้น สำหรับห้องถินใดห้องถินหนึ่งโดยเฉพาะ (โดยไม่มีหลักสูตรแม่บทและเป็นกรอบในการกำหนด)

การพัฒนาหลักสูตรห้องถินสามารถดำเนินการได้ทั้งในระดับเขตการศึกษา จังหวัด อำเภอ กลุ่มโรงเรียนและโรงเรียน มีกระบวนการดำเนินงานดังนี้

ขั้นที่ 1 การจัดตั้งกรรมการเพื่อพัฒนาหลักสูตรห้องถิน คัดเลือกจากบุคคลที่มีความรู้ความสามารถด้านเนื้อหาวิชา การสอน สภาพห้องถิน การพัฒนาหลักสูตร ได้แก่ ครูผู้สอน ผู้บริหาร ศึกษานิเทศก์ วิทยากรห้องถิน นักวิชาการ

ขั้นที่ 2 การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานด้านต่าง ๆ ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพและความต้องการของชุมชน สำรวจสภาพและความต้องการของผู้เรียน ศึกษาทำความเข้าใจในหลักสูตรแม่บท วิเคราะห์ศักยภาพของโรงเรียน เพื่อสรุปเป็นความต้องการที่จำเป็นและเป็นไปได้ในการจัดทำหลักสูตรห้องถิน

ขั้นที่ 3 การกำหนดจุดประสงค์ของหลักสูตรห้องถิน เพื่อกำหนดสภาพที่ต้องการให้เกิดกับผู้เรียนเมื่อจบรายวิชานั้น โดยต้อง sond คัดลั่งกับจุดประสงค์ของกลุ่มวิชา / กลุ่มประสบการณ์

ขั้นที่ 4 การกำหนดเนื้อหา จะต้องกำหนดให้สอดคล้องกับจุดประสงค์รายวิชา
เหมาะสมกับสภาพห้องถิน วัยและพื้นฐานความรู้เดิมของผู้เรียน มีความต่อเนื่องกับรายวิชานี้
ต้นและรายวิชาในกลุ่มเดียวกัน มีความถูกต้อง ทันสมัย นำสนใจและเหมาะสมกับcabเวลา

ขั้นที่ 5 การกำหนดกิจกรรม เพื่อให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์การเรียนรู้ โดย
พิจารณาจุดประสงค์อย่างละเอียด เน้นทักษะกระบวนการ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรม โดย^{กิจกรรม} ครู ผู้สอน ช่วยประสานกิจกรรมและชี้แนะ และกิจกรรมไม่ควรมากและน้อยเกินไป

ขั้นที่ 6 การกำหนดcabเวลาเรียน นักศึกษาตามโครงสร้างของหลักสูตรแบ่งบทและ
ปริมาณเนื้อหาที่ผู้เรียนต้องเรียนรู้ ต้องไม่ทำให้cabเวลาเรียนสำหรับกลุ่มประสบการณ์ / หน่วย
การเรียนย่ออยู่ที่มีอยู่เปลี่ยนแปลงไป

ขั้นที่ 7 การกำหนดเกณฑ์การวัดผลประเมินผล ให้ตรงกับเจตนาของนัก
ศึกษา เช่น วิธีการวัด เกณฑ์การตัดสิน เวลาเรียน

**ขั้นที่ 8 การจัดทำเอกสารหลักสูตร เช่น แผนการสอน คู่มือครู หนังสืออ่านเพิ่มเติม
และสื่อต่าง ๆ**

**ขั้นที่ 9 การตรวจสอบคุณภาพการใช้หลักสูตรและวัสดุหลักสูตรต่าง ๆ เพื่อนำ
ผลมาปรับปรุงข้อบกพร่องก่อนนำไปใช้จริง เป็นการทดลองใช้หลักสูตร**

**ขั้นที่ 10 การเสนออนุมัติการใช้หลักสูตร โดยเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตาม
ลำดับชั้น กล่าวคือ ห้องเรียนเสนอต่อกomite การการศึกษาการศาสนาและวัฒนธรรม เขตการ
ศึกษา กรมวิชาการ และกระทรวงศึกษาธิการ**

**ขั้นที่ 11 การนำหลักสูตรไปใช้ เมื่อหลักสูตรได้รับการอนุมัติต้องมีการอบรมครู
เกี่ยวกับวิธีการใช้หลักสูตร**

**ขั้นที่ 12 การประเมินผลหลักสูตร เพื่อดูว่าหลักสูตรเมื่อนำไปปฏิบัติจริงได้ผลเพียง
ใด จะหาทางปรับปรุงแก้ไข ค้นหาข้อดีข้อเสียวิธีการจัดประสบการณ์การเรียนการสอน และการตัด
สินใจของฝ่ายบริหารว่าควรใช้หลักสูตรต่อไปหรือไม่ ซึ่งต้องพิจารณาวางแผนว่าประเมินหลักสูตร
ด้านใดบ้าง เช่น เอกสารหลักสูตร การใช้หลักสูตร ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนหรือ
ประเมินหลักสูตรทั้งระบบ**

กล่าวโดยสรุปกระบวนการพัฒนาหลักสูตรนั้น มีกระบวนการใหญ่ 3 กระบวนการ คือ^{กระบวนการ}
กระบวนการวางแผนการจัดทำหรือยกร่างหลักสูตร การนำหลักสูตรไปใช้ และการประเมินผลหลัก
สูตร

แนวคิดเกี่ยวกับผู้รับข่าวสาร

ผู้รับข่าวสาร อาจหมายถึง บุคคลเพียงคนเดียว เช่น การพูดคุยระหว่าง 2 คน หรืออาจหมายถึงกลุ่มบุคคลก็ได้ ในการติดต่อสื่อสารนั้น บุคคลที่เป็นผู้รับสารอาจเปลี่ยนเป็นผู้ส่งสารในเวลาอื่นได้ เช่น ในกรณีพูดคุยกันผู้รับสารอาจกลายเป็นผู้ส่งสาร

ผู้ส่งสาร มีความสำคัญต่อการสื่อสาร มีความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งของกระบวนการติดต่อสื่อสาร และผู้รับสารมีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของการสื่อสารอีกด้วย (สมร ทองดี, 2532 : 227)

นอกจานี้ ความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารจะไม่เกิดขึ้น ถ้าหากไม่ได้พิจารณาถึงปัจจัยของผู้รับสาร หรือคุณลักษณะของผู้รับสารในฐานะที่เป็นผู้รับการติดต่อสื่อสารโดยตรง ซึ่งกริช สีบสนธิ (2525 : 5) กล่าวว่า เมื่อใดก็ตามที่ผู้ส่งสารมีความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารของตนเอง จะเตือนตนเองไว้เสมอว่า อาจจะประஸบความล้มเหลวได้ ความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารของตนเอง จึงจะตัดสินจากการที่ตนได้ติดต่อสื่อสารไปตามรสนิยม ความรู้สึกทัศนคติและตัดสินด้วยตนเองว่าได้ผลเป็นที่น่าพึงพอใจ การที่จะบอกว่าข่าวสารที่ส่งไปนั้นเป็นที่น่าพึงพอใจเพียงใดน่าจะกำหนดโดยผู้รับสาร ทั้งนี้เนื่องจากบุคคลแต่ละคนมีภูมิหลังส่วนตัวที่แตกต่างกัน จึงมีจุดที่จะพิจารณาและตีความที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่มีการส่งและรับสาร ดังนั้น การส่งข่าวสารอย่างมีประสิทธิภาพ จะต้องคำนึงถึงปัจจัยอันเกี่ยวข้องกับผู้รับสารหลายประการด้วยกัน คือ

1. ความต้องการของผู้รับสาร โดยทั่วไปแล้ว ในการรับข่าวสารของแต่ละบุคคลนั้น จะเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของตน ประกอบด้วย

- 1.1 ต้องการข่าวสารที่เป็นประโยชน์กับตน
 - 1.2 ต้องการข่าวสารที่สอดคล้องกับความเชื่อถือ ทัศนคติ และค่านิยมของตน
 - 1.3 ต้องการประสบการณ์ใหม่
 - 1.4 ต้องการความสัมภានและรวดเร็วในการตีอ่านข่าวสาร

2. ความแตกต่างของรับสาร ผู้รับสารแต่ละคนจะมีลักษณะที่แตกต่างกันในหลาย ๆ ด้าน ได้แก่ วัย เพศ การศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม

2.1 วัย หรือ อายุ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีความแตกต่างในเรื่องของความคิดและพฤติกรรม บุคคลที่มีอายุมากจะมีวิธีการตอบสนองต่อการติดต่อสื่อสารจากบุคคลที่มีอายุน้อย และบุคคลที่มีอายุน้อยจะมีพฤติกรรมตอบสนองต่อการสื่อสารเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีอายุมากขึ้น (Myers and Myers, 1982 : 5)

โดยทั่วไปแล้วคนที่มีอายุน้อย มักมีความคิดเสรีนิยม (Liberal) ยึดถืออุดมการณ์ (idealistic) ใจร้อน (impatient) และมองโลกในแง่ดี (optimistic) หากกว่าคนที่มีอายุมาก สำหรับ คนที่มีอายุมากจะมีความคิดอนุรักษนิยม (conservative) ยึดถือการปฏิบัติ (pragmatic) ระมัดระวัง (cautious) และมองโลกในแง่ร้าย (pessimistic) หากกว่าคนที่มีอายุน้อย สาเหตุที่เป็น เช่นนี้ เนื่องมาจาก คนที่มีอายุมากมีประสบการณ์ชีวิตที่เคยผ่านยุคปัจจุหาต่าง ๆ ตลอดจนมีความ ผูกพันที่ยาวนาน และมีผลประโยชน์ในสังคมมากกว่าคนที่มีอายุน้อย (ประมาณ สดะเวทิน, 2526 : 105)

นอกจานั้น โดยปกติแล้วคนที่วัยต่างกันมักจะมีความต้องการในสิ่งต่าง ๆ แตกต่างกัน มีความสนใจข้าวสารที่แตกต่างกันด้วย (ประมาณ สดะเวทิน 2526 : 106) ดังนั้น อายุจึงน่าจะ เป็นตัวกำหนดความคิดเห็น ความต้องการความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารที่แตกต่างกัน

2.2 เพศ ความแตกต่างทางเพศ ทำให้บุคคลมีพฤติกรรมของการติดต่อสื่อสารที่ แตกต่างกัน กล่าวคือ เพศหญิงมีแนวโน้มและมีความต้องการที่จะส่งและรับข่าวสารมากกว่าเพศ ชาย ในขณะที่เพศชายไม่ได้มีความต้องการที่จะส่งและรับข่าวสารเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่มี ความต้องการที่จะสร้างสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้นจากการรับและส่งข่าวสารนั้นด้วย (wio, Goldhaber an Yates, 1980 : 87)

การวิจัยทางจิตวิทยาหลายเรื่อง ได้แสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงกับผู้ชายมีความแตกต่างกันอย่างมาก ในเรื่องความคิด ค่านิยม และทัศนคติ ทั้งนี้ เพราะวัฒนธรรมและสังคมกำหนด บทบาทของคนทั้งสองเพศไว้ต่างกัน ผู้หญิงมักจะเป็นคนที่มีจิตใจอ่อนไหว หยังถึงจิตใจได้ดีกว่า เพศชาย ในขณะที่เพศชายใช้เหตุผลมากกว่าเพศหญิง และจะจดจำข่าวสารได้มากกว่า (ประมาณ สดะเวทิน, 2526 : 106)

ความแตกต่างทางเพศ จึงน่าจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมในการติดต่อสื่อสารและ ความต้องการในการรับข่าวสารแตกต่างกัน

2.3 การศึกษา มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพการสื่อสารของผู้รับสารเป็นอย่างมาก ซึ่งอาจจะพบได้ตั้งแต่การเปลี่ยนความ การมีความความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ทำให้ พฤติกรรมในการรับข่าวสารต่างกันไป ผู้ส่งสารจึงต้องตระหนักและระมัดระวังในการให้ข่าวสารนั้น ผู้รับสารมีการศึกษาอยู่ในระดับใด เพื่อจะได้เสนอข่าวสาร คำแนะนำและบริการ โดยเลือกใช้ ภาษาให้เหมาะสมกับผู้รับสาร (สมรา ทองดี, 2532 : 229)

2.4 ฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ หมายความรวมทั้งภูมิหลังครอบครัว เทื้อชาติ และชาติพันธุ์ อาชีพ รายได้ และความเป็นอยู่ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคน จึงอาจกล่าวโดยสรุปว่า ฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจนั้นมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของผู้รับสาร

3. ความตั้งใจ และประสบการณ์เดิม ในขณะที่มีความต้องการจะซ่อมให้บุคคลรับรู้ข่าวสารได้ดีกว่า ดังคำที่กล่าวว่า เรายืนสิ่งที่อยากรู้แล้วได้ยินในสิ่งที่เราต้องการได้ยิน ดังนั้น ความตั้งใจ และประสบการณ์เดิมของผู้รับสาร จึงมีความสำคัญต่อการรับข่าวสารเข่นกัน

4. ความคาดหวังและความพึงพอใจ ความคาดหวังเป็นความรู้สึกที่จะท่อนให้เห็นถึงความต้องการของคนในการที่จะตีความต่อสภาพแวดล้อมเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ต้องการ ส่วนความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสาร คือ ความพึงพอใจในข่าวสารที่ได้รับ (Information satisfaction) เพราะข่าวสารต่าง ๆ ที่ได้รับนั้น ผู้รับสามารถนำไปใช้ในการตัดสินใจและการปฏิบัติงานต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปได้ (Evans, 1962 : 772-882) ดังนั้น ผู้ให้ข่าวสารและบริการ จึงควรศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวของบุคคล เพื่อจะได้ให้ข่าวสารและบริการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

พระองค์นี้ การสร้างความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารให้เกิดขึ้น นอกจากจะต้องคำนึงถึงความพึงพอใจในเรื่องของข่าวสารที่ได้รับ ความเพียงพอของข่าวสารและช่องทางของการติดต่อสื่อสารแล้ว ยังจะต้องคำนึงถึงปัจจัยผู้รับสาร ซึ่งเป็นปัจจัยที่เกี่ยวกับความแตกต่างของบุคคลด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากความแตกต่างของบุคคลด้วย เนื่องจากความแตกต่างของบุคคลเป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างหนึ่ง และเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนิ่งคิดของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน และความรู้สึกนิ่งคิดที่แตกต่างกันนี้ จะมีความแตกต่างกันมากน้อยเพียงใด เป็นผลของระดับความแตกต่างของบุคคลนั้น ๆ นั่นเอง (วุฒิชัย จำรง, 2520 : 103)

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับทัศนคติ

ความหมายเกี่ยวกับทัศนคติ

คำว่า ทัศนคติ มาจากภาษาลาตินว่า Aputs ซึ่งความหมายที่ให้ไว้คือ หมายความ (Fitness) หรือการปรุงแต่ง (Adaptness)

คำว่า ทัศนคติ ตรงกับภาษาอังกฤษ Attitude ซึ่งแปลว่า ความรู้สึก ความเห็นในทางจิตวิทยาถือว่าทัศนคติ เป็นตัวแปรหนึ่งที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ง่าย แต่จะต้องอาศัยการศ้นคว้าศึกษาด้วยเครื่องมือที่เข้าช้อน มีผู้ให้คำนิยามหรือความหมายของคำว่า ทัศนคติ แตกต่างกันดังนี้ คือ

Gordon Allport (1935 : 810) ได้กล่าวสรุปว่า ทัศนคติ เป็นสภาพความพร้อมของสมองและประสาทที่จัดให้เป็นระเบียบโดยอาศัยประสบการณ์เข้าช่วย ซึ่งจะมีผลหรือไม่อิทธิพลโดยตรงต่อการตอบสนองของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ หรือประสบการณ์ต่าง ๆ ทั้งหมด ซึ่งมีส่วนเกี่ยวกับบุคคลนั้น

G.Murphy, L.Murphy และ T.Newcomb (1973 : 887) ให้ความหมายว่า หมายถึงความชอบ หรือไม่ชอบ พึงพอใจ หรือไม่พึงพอใจ ที่บุคคลแสดงออกมาต่อสิ่งต่าง ๆ

Kretch และ Crutchfield (1969 : 1) ให้ความหมายว่า ทัศนคติเป็นผลรวมของกระบวนการที่ก่อให้เกิดภาพการรู้ใจ อารมณ์ยอมรับ และเกี่ยวพันความรู้ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้ เป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์บุคคล

จากความหมายที่นักวิชาการหลายท่านได้อธิบายไว้ จึงอาจสรุปได้ว่า ทัศนคติเป็นลักษณะความพร้อมทางจิตใจที่จะแสดงความรู้สึกหรือความนึกคิดออกมายังลักษณะของพฤติกรรม และการปฏิบัติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในเชิงบวกหรือในเชิงลบ ซึ่งขึ้นกับพื้นฐานจากความเชื่อหรือประสบการณ์ที่เคยได้รับของแต่ละบุคคล

ลักษณะของทัศนคติ

ทัศนคติมีลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ คือ

ก. ทัศนคติเป็นสภาวะก่อนพฤติกรรมต่อตอบ (Predisposition to Respond) ต่อเหตุการณ์หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ หรือเรียกว่าเป็นสภาวะพร้อมที่จะมีพฤติกรรมแล้ว

ข. ทัศนคติจะมีความคงตัวอยู่ในช่วงระยะเวลา (PERSISTENT OVER TIME) คือ มีความมั่นคงพอสมควร เปลี่ยนแปลงได้ยาก แต่ไม่ได้หมายความว่า จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง

ค. ทัศนคติเป็นตัวแปรที่นำไปสู่ความสอดคล้องระหว่างพฤติกรรมกับความรู้สึกนึกคิดไม่ว่าจะเป็นในรูปของการแสดงออกโดยว่าจາ หรือการแสดงความรู้สึก ตลอดจนการที่จะต้องแข็งหัวใจเดียงด่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

ง. ทัศนคติมีคุณสมบัติของแรงจูงใจในอันที่จะทำให้บุคคลประเมินเหตุการณ์ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งหมายความว่าต่อไปถึงการกำหนดทิศทางพฤติกรรมด้วย

องค์ประกอบของทัศนคติ

องค์ประกอบของทัศนคติแบ่งได้ 3 ประการ คือ (Freeman, 1970 : 247)

1. องค์ประกอบทางด้านความคิด ความเข้าใจ (The Cognitive Component) ซึ่งจะช่วยให้การประเมินค่าสรุปผลสิ่งเร้าต่าง ๆ ทัศนคติจะแสดงออกมาในลักษณะของความเชื่อว่าอะไรถูกอะไรผิด

2. องค์ประกอบทางด้านความรู้สึก (the Affective Component) เป็นส่วนประกอบทางด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ที่สืบเนื่องมาจาก การที่บุคคลได้ประเมิน ความรู้สึกต่อสิ่งเร้านั้น ทัศนคติจะแสดงออกมาในลักษณะของความชอบหรือไม่ชอบ พอดีหรือไม่พอใจ

3. องค์ประกอบทางด้านพฤติกรรมหรือด้านการปฏิบัติ (The Behavioral component) เป็นส่วนประกอบที่แสดงแนวโน้มของบุคคลที่จะประพฤติเป็นความพร้อมที่จะกระทำ ทัศนคติจึงแสดงออกมาในลักษณะของการยอมรับหรือปฏิเสธ

องค์ประกอบทั้ง 3 นี้ ไม่จำเป็นที่จะต้องสอดคล้องสัมพันธ์กันได้ เช่น บางคนจะมีความรู้สึกมากเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่กลับมีความรู้สึกนุนแงมมากเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ และพยายามกระทำการปกป้องหรือต่อต้านสิ่งนั้น แต่ในทางกลับกัน บุคคลนั้นอาจมีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดี แต่ความรู้สึกและการกระทำก็ยังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกที่ได้ทราบมา เช่น รู้ว่าบุหรี่เป็นโทษและเป็นอันตรายต่อสุขภาพ และก็ยังคงปฏิบัติอยู่ คือสูบบุหรี่ทุกวันเป็นต้น

ปัจจัยที่ทำให้เกิดทัศนคติ

ทัศนคติเป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้มากกว่าเป็นสิ่งกำหนดขึ้นเอง (ไพบูลย์ อินทริชา, 2517 : 17) สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ จึงมีอิทธิพลต่อทัศนคติของบุคคล ได้แก่

1. การเรียนรู้ ได้แก่ การอบรมสั่งสอน อันจะเป็นสะสมและรวมประสบการณ์เอาไว้เป็นจำนวนมาก เช่น เด็กที่เกิดในครอบครัวนับถือศาสนาพุทธจะมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนา เพราะได้รับอิทธิพลจากการอบรมสั่งสอนประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้

2. ประสบการณ์ส่วนตัวของบุคคลโดยทางตรง เช่น บุคคลที่เคยรับประทานอาหารทะเลแล้วแพ้ ก็ย่อมจะมีทัศนคติไม่ดีต่ออาหารทะเล

3. เหตุการณ์ประทับใจใน 2 ข้อแรกนั้น จะเป็นการสะสมประสบการณ์หลาย ๆ ครั้ง และเกิดเป็นทัศนคติ แต่ทัศนคติก็สามารถเกิดขึ้นได้หากได้รับประสบการณ์เพียงครั้งเดียว และรู้สึกประทับใจ ซึ่งอาจจะประทับใจในทางบวกหรือลบก็ได้

4. การรับเอาแบบทัศนคติของผู้อื่นมาเป็นของตน โดยจะยอมรับเอาทัศนคติของผู้ที่เห็นว่ารับมาปฏิบัติต่อ เช่น รู้นั้นองรับทัศนคติบางเรื่องมาจากรุ่นพี่

5. เกิดจากลักษณะบุคลิกภาพของแต่ละคน เช่น คนมองโลกในแง่ร้ายก็จะมีแนวโน้มที่จะมีทัศนคติไม่ดีต่อสิ่งต่าง ๆ ออยู่เสมอ

6. เกิดจากอิทธิพลของสื่อมวลชน สื่อมวลชนเป็นแหล่งให้ข้อมูลที่ก่อให้เกิดทั้งความเข้าใจและการณ์ซักจุ่งไปสู่การปฏิบัติต่อ

ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมกับทัศนคติ

ในทางจิตวิทยาถือว่า ทัศนคติ เป็นตัวแปรตัวหนึ่งที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ง่าย แต่นักวิชาการหลายท่านชี้ให้เห็นว่า ทัศนคติมีส่วนในการกำหนดทิศทางของพฤติกรรมและการแสดงออก แต่ไม่ได้กำหนดปริมาณการแสดงพฤติกรรม การสังเกต ทัศนคติจากพฤติกรรมเพียงอย่างเดียว ก็ไม่สามารถทำนายทัศนคติของบุคคลได้ เพราะในบางครั้งบรรยายกาศแบบเชิงอนุญาต ใต้แรงกดดันของมารยาทและการอบรมทางสังคม ทำให้บุคคลนั้น ๆ แสดงพฤติกรรมไม่ตรงกับทัศนคติที่มีให้

ทัศนคติแสดงออกมาในรูปของพฤติกรรม 2 ลักษณะ คือ

1. ทัศนคติเชิงนิมานหรือทางบวก (Positive) เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาในลักษณะพึงพอใจ และเห็นชอบด้วย ทำให้บุคคลต้องการเข้าใกล้สิ่งนั้น

2. ทัศนคติเชิงนิเสธหรือทางลบ (Negative) เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาในลักษณะไม่พึงพอใจ ไม่เห็นด้วย ไม่ชอบ จะทำให้บุคคลพยายามหลีกเลี่ยงที่จะเข้าใกล้สิ่งนั้น

การวัดทัศนคติ

อุทัย หิรัญโต (2535) กล่าวว่า การหยั่งวัดทัศนคติของบุคคลหรือกลุ่มชนได้โดยมีหลักดังนี้

1. ทิศทาง (Direction) หมายถึง ทัศนคติเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย ชอบหรือไม่ชอบ

2. องค์ (Degree) หมายถึง การแสดงออกมาน้อย หรือพอใจ ไม่พอยในระดับมากน้อยเพียงใด

3. ความแน่นอน (Intensity) คือ ความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบดังกล่าวที่จะมีลักษณะแน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงเร็ว

วิธีการวัดทัศนคติ

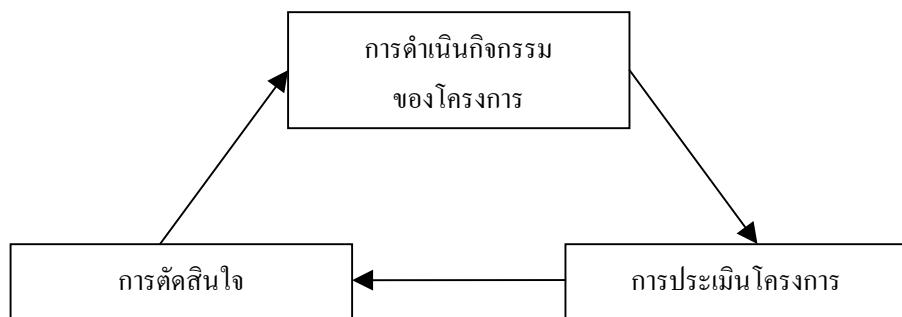
วิธีการที่นิยมใช้ในการวัดทัศนคติ มีดังนี้

ลิเคอร์ด (Likert) ได้สร้างแบบวัดทัศนคติที่เป็นนิยมพอก ๆ กันแบบวัดทัศนคติ ของเทอร์สโตนในแบบวัดทัศนคติของลิเคอร์กำหนดให้ข้อในแบบวัดทัศนคติ คือ ผลกระทบของคะแนนทุกข้อมในแบบวัดทัศนคติ ซึ่งลิเคอร์ ถือว่า ผู้มีทัศนคติต่อสิ่งใดก็ยอมจะมีโอกาสที่ตอบเห็นด้วยกับข้อความที่สนับสนุนสิ่งนั้นก็จะมีมาก และโอกาสที่จะตอบเห็นด้วยกับข้อความที่ต่อต้านสิ่งนั้นก็จะมีอยู่น้อย และโอกาสจะตอบเห็นด้วยกับข้อความที่ต่อต้านสิ่งนั้นจะมีมาก คะแนนรวมของทุกข้อจะเป็นเครื่องมือวัดทัศนคติของลิเคอร์ด ครั้งแรกจะต้องรวบรวมข้อความที่เกี่ยวข้องในสิ่งที่จะศึกษาให้ได้มากที่สุด เช่นเดียวกับของเทอร์สโตน นำข้อความที่รวมมาได้ไปลองใช้กับกลุ่มตัวอย่างที่ต้องการจะศึกษา โดยเลือกตอบว่า เห็นอย่างอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งต่อข้อความแต่ละข้อ การเปรียบเทียบทัศนคติให้เป็นคะแนนข้อที่สนับสนุนคำตอบว่า เห็นด้วยอย่างยิ่ง ให้คะแนน 5 คะแนน และลดลงเรื่อย ๆ จนถึงคำตอบไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งให้คะแนน 1 คะแนน ส่วนข้อความที่ต่อต้าน ถ้าตอบไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งให้ 5 คะแนน และลดลงเรื่อย ๆ จนถึงตอบว่าเห็นด้วยอย่างยิ่งจะให้ 1 คะแนน

จะเห็นได้ว่า ทัศนคติเป็นลักษณะความพร้อมทางจิตใจที่จะแสดงความรู้สึกหรือความนึกคิดออกมายในลักษณะของพฤติกรรม และการปฏิบัติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในเชิงบวกหรือเชิงลบ ขึ้นอยู่กับพื้นฐานจากความเชื่อหรือประสบการณ์ที่เคยได้รับของแต่ละบุคคล การศึกษาเพื่อประเมินทัศนคติจึงเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง เพื่อที่จะได้ทราบทัศนคติของผู้ใช้บริการว่าเป็นเช่นไร และเพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไข

แนวคิดเรื่องการประเมินโครงการ

รูปแบบการประเมินแบบซิฟฟ์ไม่เดลของสตัฟเฟิลบีม สตัฟเฟิลบีม กล่าวว่า “การประเมิน เป็นกระบวนการของการระบุ หรือกำหนดข้อมูลที่ต้องการ รวมทั้งการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และนำข้อมูลมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เกิดสารสนเทศที่มีประโยชน์ เพื่อนำเสนอสำหรับใช้เป็นทางเลือกในการตัดสินใจ” โดยมีแนวคิดความคิดพื้นฐาน คือ

แผนภูมิ แสดงความคิดพื้นฐานการประเมินของสตัฟเฟิลบีม

สตัฟเฟิลบีม ได้จำแนกขั้นตอนของการประเมิน เป็น 3 ขั้นตอน คือ
ขั้นตอนที่ 1 กำหนด หรือระบุข้อมูลที่ต้องการ

ขั้นตอนที่ 2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนที่ 3 วิเคราะห์และจัดการสารสนเทศ เพื่อนำเสนอผู้บุพิหาร

สตัฟเฟิลบีม ได้กำหนดประเด็นที่ประเมินออกเป็น 4 ประเภท ซึ่งเป็นที่มาของการกำหนดชื่อของรูปแบบการประเมินว่า รูปแบบการประเมินแบบซิป (CIPP Model) ที่มาจากการภาษาอังกฤษตัวแรกของประเมินที่จะประเมิน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. **การประเมินสภาพแวดล้อม** (context Evaluation : C) เป็นการประเมินก่อนการดำเนินการโครงการ เพื่อพิจารณาหลักการและเหตุผล ความจำเป็นที่ต้องดำเนินโครงการ ประเด็นปัญหาและความเหมาะสมของเป้าหมายโครงการ

2. **การประเมินปัจจัยเบื้องต้น** (Input Evaluation : I) เป็นการประเมิน เพื่อพิจารณาความเหมาะสมของความพอเพียงของทรัพยากร อาทิ จำนวนคน งบประมาณ วัสดุ อุปกรณ์

3. การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation : P) เป็นการประเมิน เพื่อหาข้อบกพร่องของการดำเนินการ ที่ใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนา แก้ไข ปรับปรุง ให้การดำเนินการช่วงต่อไปมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยมีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานทุกขั้นตอน

4. การประเมินผลผลิตที่เกิดขึ้น (Product Evaluation : P) เป็นการประเมินเพื่อเปรียบเทียบผลผลิตที่เกิดขึ้นกับจุดประสงค์ของโครงการ รวมทั้งการพิจารณาในประเด็นของการยุติ เลิก ขยาย หรือปรับเปลี่ยนโครงการ

ประเภทของการตัดสินใจที่สอดคล้องกับประเด็นที่ประเมิน ดังนี้

1. การตัดสินใจเพื่อการวางแผน (Planning Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินสภาพแวดล้อมที่ได้นำไปใช้ในการกำหนดจุดประสงค์ของโครงการให้สอดคล้องกับแผนการดำเนินการ

2. การตัดสินใจเพื่อกำหนดโครงสร้างของโครงการ (Structuring Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากปัจจัยเบื้องต้นที่ได้นำไปใช้ในการกำหนดโครงสร้างของแผนงาน และขั้นตอนของการดำเนินการของโครงการ

3. การตัดสินใจเพื่อนำโครงการไปปฏิบัติ (Implementing Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินกระบวนการ เพื่อพิจารณาควบคุมการดำเนินการให้มีเป้าหมายที่สอดคล้องกับจุดประสงค์ของโครงการ ตามแผนและปรับปรุงแก้ไขการดำเนินการให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด

4. การตัดสินใจเพื่อทบทวนโครงการ (Recycling Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินผลผลิตที่เกิดขึ้น เพื่อพิจารณาการยุติ ล้มเลิก หรือปรับขยายโครงการที่จะนำไปใช้ในโอกาสต่อไป

ความหมายของการประเมินโครงการ การประเมินโครงการ ยังไม่มีวิธีการหรือความหมายที่ชัดเจนเป็นที่ยอมรับพอที่จะใช้เป็นมาตรฐาน ได้มีแนวคิดเห็นที่แตกต่างกันมากในแต่ละบุคคลแต่ละกลุ่ม (เทียนฉาย ประสานสิน. 2538 : 26 อ้างอิงมาจาก รูทแม่น 2529 : 2) ในการประเมินครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำแนวความคิดมาใช้ของนักวิชาการหลายด้านมาเสนอ ดังนี้ หมายถึง กระบวนการรวมและเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลและการทำรายงานสรุปเนื้อหาข้อสนเทศต่าง ๆ เสนอให้กับผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจในทางเลือกที่มีอยู่อย่างเหมาะสม

จากความหมายของการประเมินข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นความหมายในลักษณะ ภาพรวมกว้าง ๆ อาจจะพิจารณาความหมายในลักษณะเฉพาะเจาะจงที่เป้าหมายสุดท้ายอันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการประเมินแล้ว ความหมายของการประเมินสามารถแบ่งได้ 3 ลักษณะ คือ (ภูมิศรี จันทร์ดา 2535 : 23 อ้างอิงมาจาก INNOTECH. 1983 : 2)

1. ความหมายที่เน้นคุณค่า尼ยามว่าการประเมิน (Value – centered Definition) หมายถึง กระบวนการกำหนดคุณค่า หรือผลที่ได้ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเมื่อเทียบกับเกณฑ์

2. ความหมายที่เน้นในเรื่องจุดประสงค์ (Objective – centered Definition) นิยามว่า การประเมิน คือ กระบวนการกำหนดความสำเร็จและความล้มเหลวของโครงการว่าเป็นไปตาม วัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด

3. ความหมายในเรื่องการตัดสินใจ (Decision – centered Definition) นิยามว่า การประเมิน หมายถึง กระบวนการของระบบการรับรู้ข้อมูลตลอดจนการใช้ข้อมูลข่าวสาร เพื่อนำไปใช้ผู้มีหน้าที่ตัดสินใจได้ในการตัดสินใจทางการเลือกที่มีอยู่อย่างเหมาะสม

วิรัตน์ สุขยิ่ง (วัดนะ เทพดลฯ. 2535 : 27 อ้างอิงมาจากวิรัตน์ สุขยิ่ง. 2523 : 16) กล่าวว่า การประเมินโครงการเป็นการวิเคราะห์กิจกรรมต่าง ๆ ของโครงการทั้งด้านผลที่เกิดขึ้น (Effect) และผลกระทบของโครงการ (Impact) ทั้งนี้เพื่อจะได้เสนอแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของโครงการเป็นการประเมินทั้งที่โครงการยังอยู่ในระหว่างการดำเนินงานและโครงการที่สิ้นสุดลงแล้ว

นิศา ชูโต (2527 : 8) ให้ความหมายของการประเมินโครงการว่า เป็นการใช้เทคนิค การวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพื่อหาข้อมูลที่เป็นจริงและเชื่อถือได้เกี่ยวกับโครงการ เพื่อตัดสินใจว่า โครงการดังกล่าวดีหรือไม่ดีอย่างไร

บุรฉัษย พี่ยมสมบูรณ์ (2529 : 7) ได้ให้ความหมายของการประเมินผลโครงการว่า หมายถึง กระบวนการที่มุ่งแสวงหาคำตอบ สำหรับคำถามที่วางแผนงาน โครงการบรรลุผลตาม วัตถุประสงค์ และเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ และระดับใด

ประเภทของการประเมินโครงการ การประเมินโครงการ ได้มีผู้พยายามจัดกลุ่ม ลักษณะของการประเมินโครงการและได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้แตกต่างกันไป ทั้งนี้แล้วแต่ ปัจจัยที่ยึดเป็นหลักในการประเมิน สำนักคณะกรรมการป्र奠ศึกษาแห่งชาติ (2529 : 15-19) ได้แยกประเภทของการประเมินโครงการตามเกณฑ์ดังนี้ คือ

1. โดยเกณฑ์ตามลักษณะเวลาของการบริหารโครงการซึ่งสอดคล้องกับเกณฑ์ของสมพร แสงชัย และสุนทร เกิดแก้ว (2520 : 32 – 36) ได้แบ่งการประเมินเป็น 3 ระยะ คือ

1.1 การประเมินก่อนเริ่มโครงการ เป็นการประเมินว่า โครงการที่เสนอมา เหมาะสมหรือไม่ ควรเริ่มทำโครงการนี้หรือไม่ โครงการที่จัดทำมุ่งแก้ปัญหาที่สำคัญหรือไม่ควรปรับปรุงแก้ไขตอนไหน ทำไม่มีข้อแก้ไขสมควรอนุมัติให้ดำเนินการต่อไปนี้

1.2 การประเมินโครงการขณะดำเนินงาน เป็นการประเมินเพื่อปรับปรุงโครงการ เพื่อให้การประเมินผลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

1.3 การประเมินโครงการหลังการดำเนินงาน เป็นการประเมินผลโครงการว่า เมื่อดำเนินการจนสิ้นสุดแล้วได้รับความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้มากน้อยเพียงใด

2. โดยเกณฑ์ของลักษณะการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการได้แบ่งการประเมินผลโครงการออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 การประเมินความก้าวหน้าของโครงการ หรือการประเมินผลโครงการเพื่อการปรับปรุงโครงการ การประเมินประเภทนี้จะต้องจัดทำขั้นตอนที่โครงการดำเนินการอยู่ ซึ่งตรงกับการประเมินผลโครงการขณะดำเนินการนั้นเอง เป็นการประเมินตามกิจกรรมของโครงการที่อาจกำหนดไว้ในรูปแผนภูมิ Gantt's Chart หรือ PERT หรือ C.P.M.

2.2 การประเมินผลสัมฤทธิ์ของโครงการ เพื่อตรวจสอบว่าโครงการประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ เป้าหมายที่วางไว้หรือไม่ ผลการประเมินจะเป็นประโยชน์ต่อการตัดสินใจว่า ควรยุติโครงการหรือดำเนินโครงการต่อไป โดยไม่ต้องปรับขยายบางส่วนก่อนดำเนินการต่อไป หรือควรไปรวมกับงานประจำบางอย่าง คือ แปรเปลี่ยนสภาพจากโครงการเป็นส่วนหนึ่งของงานประจำ การตัดสินใจเกี่ยวกับสภาพของโครงการดังกล่าวจะเป็นต้องอาศัยข้อมูล ซึ่งเป็นผลจากการประเมินโครงการแบบรวมสรุป สำหรับภาระหน้าที่ของการประเมินรวม สรุปเข่นเดียวกับการประเมินผลโครงการหลังการดำเนินงานดังกล่าวมาแล้ว

3. โดยเกณฑ์ของสิ่งที่ถูกประเมินสามารถจำแนกการประเมินโครงการ ออกเป็น 4 ประเภท

3.1 การประเมินสภาพแวดล้อม (Context Evaluation) ของโครงการซึ่งเป็นการประเมินเกี่ยวกับนโยบาย แรงกดดันทางเศรษฐกิจ และสังคม ความต้องการของบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับโครงการ

3.2 การประเมินปัจจัยเบื้องต้น (Input Evaluation) เทียบเคียงได้กับการประเมินก่อนเริ่มโครงการ กล่าวคือ เป็นการประเมินเพื่อมุ่งเน้นว่ามีปัจจัยพร้อมมูลที่จะดำเนินโครงการหรือไม่

3.3 การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation) เช่นเดียวกับการประเมินผลโครงการขณะดำเนินงาน หรือการประเมินผลโครงการในเชิงความก้าวหน้าของโครงการหรือการประเมินผลเพื่อการปรับปรุงโครงการ

3.4 การประเมินผลผลิตหรือผลงาน (Product Evaluation) เป็นการประเมินผลโครงการหลังการดำเนินงานสิ้นสุดแล้ว ซึ่งประกอบด้วยการประเมินผลลัพธ์ (Output Evaluation) โดยพิจารณาจากปริมาณคุณภาพของผลผลิตเบรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ของโครงการ อีกส่วนหนึ่ง คือ ผลกระทบ (Impact Evaluation) โดยเบรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ของแผนงานหรือโครงการ

วัตถุประสงค์และความสำคัญของการประเมินโครงการ

ສຸຂົມ ມູລເມືອງ (2530 : 1) ກລ່າວວ່າ ການປະເມີນນັ້ນເກີດຂຶ້ນອູ່ທຸກເວລາໃນຫຼິຈິຕປະຈຳ
ວັນຂອງຄົນເຮົາ ບາງຄັ້ງເຈົ້າຈະໄມ້ຮູ້ຕ້ວ່າວ່າໄດ້ໃຫ້ວິທີການປະເມີນດ້ວຍໜ້າ ເພຣະວ່າໃນຕລອດຫຼິຈິຕຂອງ
ຄົນເຮົານັ້ນຈະຕ້ອງປະສົບກັບການຕັດສິນໃຈອູ່ຕລອດເວລາ ແລະ ໃນການຕັດສິນໃຈນັ້ນຈຳເປັນຕ້ອງອາຍຸ່ຂ້ອ
ມູລແລະກົງເກີນທີ່ຕ່າງໆ ເພື່ອຊ່ວຍໃນການຕັດສິນໃຈ ເພື່ອໃຫ້ໄດ້ຜລລັບພົມອອກມາດີທີ່ສຸດ ແຕ່ອຍ່າງໄກ້ກົມາ
ການປະເມີນໃນລັກໝະນະເຊັ່ນນີ້ ກົດຍັງເປັນການປະເມີນແບບທີ່ມີຮະບບໜ້ອືບແບບແຜນທີ່ແນ່ນອນ ການຕັດສິນ
ໃຈຂອງເຮົາຈຶ່ງນັກຈະໃຫ້ປະສົບກາຮົນເດີນຂອງຕົນເປັນເກີນທີ່ ດັ່ງນັ້ນເລັກການຕັດສິນໃຈເກີວ່າຈົບກັບສິນມີ
ຄວາມສລັບປັບຂໍອນມາກໆ ມີຜລກະທບຈາກການຕັດສິນໃຈສູງແລະເກິ່ຽວຂ້ອງກັບບຸຄຄລ໌ຫຼືອກລຸ່ມຄົນເປັນ
ຈຳນວນມາກໆ ການຕັດສິນໃຈນັ້ນຈຳເປັນຈະຕ້ອງອາຍຸ່ຂ້ອມູລແລະສາວສນເທິກທີ່ຖຸກທຳ່ອງແລະເພີ່ຍງພອ ຮ້າມ
ທັ້ງເກີນໂຄຣີທີ່ໃຫ້ໃນການຕັດສິນໃຈນັ້ນຈະຕ້ອງມີປະສິທິກາພແລະເປັນຮະບບ໌ ມີຄວາມເຫຼືອຄືແລະໄດ້ຮັບ
ກາຍອມຮັບຈາກທຸກຝ່າຍຈຶ່ງຈະທຳໃຫ້ການຕັດສິນໃຈຖາກທຳ່ອງ

วีระพล สุวรรณนันท์ (2531 : 23) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการประเมินโครงการโดยสรุปสรุปสรุปสรุปสรุป

1. ช่วยซึ่งให้เห็นว่า โครงการนั้นจำเป็นหรือไม่ มีความเป็นไปได้เพียงไร เพื่อนำไปใช้ในการตัดสินใจว่าควรอนุมัติให้ทำโครงการนั้นหรือไม่
 2. ช่วยให้ทราบว่าปัจจัยต่าง ๆ ที่จะใช้ในการดำเนินโครงการ มีความพร้อมและเหมาะสมสมเพียงไร เพื่อนำผลไปใช้ปรับปรุงสิ่งที่ยังบกพร่องก่อนที่จะเริ่มโครงการ
 3. ทำให้ทราบข้อบกพร่องในการดำเนินงานแต่ละขั้นตอน ช่วยในการตัดสินใจปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงขั้นตอนการดำเนินงาน สำรวจที่ยังบกพร่องอยู่ในช่วงที่โครงการนั้นกำลังดำเนินการ
 4. ทำให้ทราบว่าโครงการนั้นบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ เพื่อนำผลไปใช้ในการตัดสินใจว่าควรจะเลิกโครงการหรือดำเนินโครงการนั้นอีกต่อไป
 5. ช่วย告知ผู้ใดที่มีการเร่งรัดปรับปรุงวิธีดำเนินงาน

6. ช่วยควบคุมการดำเนินงานให้มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพ เป็นการลดความสูญเปล่าในการใช้ทรัพยากร

7. เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดวิธีดำเนินงานในครั้งต่อ ๆ ไป

กระบวนการประเมินโครงการ การประเมินโครงการเป็นกระบวนการของการตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ของโครงการอย่างเป็นระบบ โดยมีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเพื่อการปรับปรุงโครงการให้ดีขึ้น กระบวนการในการประเมินผลโครงการอาจมีขั้นตอนและรายละเอียดที่แตกต่างไปตามแนวคิดของนักวิชาการทางการประเมินผลโครงการแต่ละบุคคล หรืออาจมีรายละเอียดที่แตกต่างเพราะรูปแบบ หรือประเภทของการประเมินผล หรือประเมินไปตามแต่ละประเภทของโครงการ การประเมินผลโครงการนอกจากจะประเมินโครงการทั้งหมดโดยส่วนรวมแล้ว แต่ละส่วนของโครงการจะต้องได้รับการประเมินควบคู่กันไป กล่าวคือ การประเมินข้อมูลนำเข้า (Input) การประเมินตัวกระบวนการ (Process) และการประเมินผลงาน (Product) ซึ่งแต่ละส่วนและนโยบายทั้งหมดของโครงการจะประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญดังนี้ (ภูมิศรี จันทรดา. 2535 37-39)

1. การศึกษาและพิจารณาถึงรายละเอียดของวัตถุประสงค์โครงการ ซึ่งเป็นการประเมินเพื่อให้ทราบว่าโครงการที่กำหนดขึ้นนั้น มีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่สามารถดำเนินการได้หรือไม่ มีการปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์ให้มีความเฉพาะเจาะจงและปฏิบัติได้โดยลักษณะของการประเมินผลโครงการในขั้นตอนนี้ ถือได้ว่าเป็นการประเมินก่อนที่จะลงมือปฏิบัติจริง เป็นการตรวจสอบและทบทวนความเรียบร้อยของวัตถุประสงค์โครงการเป็นสำคัญ

2. การศึกษาความเป็นไปได้ของข้อมูล ซึ่งเป็นการประเมินข้อมูลและทรัพยากรต่าง ๆ ที่จะต้องดำเนินการว่ามีความเหมาะสมสมเพียงพอที่จะใช้ปฏิบัติงานหรือไม่ ข้อมูลและทรัพยากรที่มีอยู่ สามารถที่จะสนองตอบวัตถุประสงค์ได้มากน้อยเพียงใด และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นยังจะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ได้หรือไม่ การประเมินในขั้นตอนนี้เป็นการตรวจสอบทบทวนความเหมาะสมของทรัพยากรที่จะต้องใช้เพื่อบริหารโครงการนั้นเอง

3. การเก็บรวบรวมและการกระทำข้อมูลหรือทรัพยากร ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ถึงกระบวนการในการดำเนินโครงการในลักษณะเป็นการรวบรวมและจำแนกข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ และให้ความเป็นจริงมากที่สุด เพราะหากการดำเนินงานในขั้นตอนนี้มีปัญหาอย่างทำให้ผลงานที่เกิดขึ้นมีปัญหาตามไปด้วย กล่าวคือ แม้ว่าผู้บริหารโครงการจะทราบถึงทรัพยากรที่จะต้องใช้ ทั้งปริมาณและคุณภาพเป็นอย่างดีแล้ว แต่ในขั้นตอนของการรวบรวม และจัดดำเนินงานกับข้อมูลไม่

เพียงพอ ผลที่เกิดขึ้นย่อมต้องคุณภาพด้วย การประเมินในขั้นตอนนี้ เป็นการตรวจสอบกระบวนการ
การว่าเหมาะสมกับข้อมูลหรือทรัพยากรที่นำเข้าหรือไม่

4. การวิเคราะห์ การแปลความหมาย และการสรุปผลซึ่งเป็นขั้นตอนที่ข้อมูลได้ผ่าน
กระบวนการจำแนกข้อมูลเป็นหมวดหมู่เรียบร้อยแล้ว และผู้ประเมินจะต้องมาทำการวิเคราะห์ผล
ที่เกิดขึ้นว่าเป็นเช่นใด ตรงตามวัตถุประสงค์หรือมาตรฐานที่กำหนดไว้หรือไม่ จะมีการปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นในลักษณะใด ผลที่เกิดขึ้นจะมีแนวโน้มไปในลักษณะใด การประเมินในขั้นตอนนี้เป็น
การประเมินผลงานของโครงการที่เกิดขึ้น และรวมไปถึงการประเมินโครงการ โดยทั้งหมดกว่าด้วย
ทรัพยากรหรือข้อมูลนำเข้าที่มีอยู่ด้วยกระบวนการที่ใช้ และด้วยผลงานที่ปรากฏนั้นโครงการโดย
รวมเป็นเช่นใด เป็นโครงการที่ให้ผลประโยชน์คุ้มค่ากับการดำเนินงานหรือไม่ ควรปรับปรุงเปลี่ยน
แปลงให้ดีขึ้นแล้วดำเนินการต่อไป หรือจะล้มเลิกยุติโครงการนี้เสีย

โดยกระบวนการที่กล่าวมาแล้ว เป็นกระบวนการทั่วไปของการประเมินโครงการ หรือ
ประเมินการปฏิบัติงานทุกชนิด และในการประเมินโครงการแต่ละโครงการนั้น ปัจจัยอีกปัจจัยหนึ่ง
ที่จะต้องเกี่ยวข้องและมีส่วนสำคัญในการพิจารณาเพื่อการประเมินผลโครงการด้วย คือ ระยะเวลา
(Timing Periods) ของการดำเนินงานโครงการ นอกจากนี้ในการประเมินโครงการต้องอาศัยสิ่ง
สำคัญหรือข้อคิดที่สำคัญอีกหลายชนิด เช่น ข้อเท็จจริง ผลประโยชน์ ข้อผูกพัน ความเป็นไปได้
มาตรฐาน และอื่น ๆ เพื่อประกอบในการพิจารณา

แนวคิดเรื่องระบบการสื่อสารเพื่อชุมชน

กฎหมาย แก้วเทพ และคณะ (2543) ได้รวม ประมวล และสังเคราะห์องค์ความรู้
จากผลงานวิจัยที่ผ่านมาที่เกี่ยวข้องกับสื่อประเภทต่าง ๆ ทั้งสื่อบุคคล สื่อมวลชน สื่อพื้นบ้าน และ
สื่อเฉพาะกิจกับการพัฒนา เพื่อชี้ให้เห็นถึงบทบาทและคุณประโยชน์ของสื่อต่อการพัฒนาด้านต่าง ๆ ตลอดจนนำเสนอแนวคิดการสื่อสารแนวใหม่ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน เอกลักษณ์ของ
งานวิจัยเรื่องนี้ อาศัยกรอบแนวคิดทฤษฎีด้านนิเทศศาสตร์ 3 แนวคิดสำคัญคือ แนวคิดเรื่องผล
กระบวนการสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา และแนวคิดเรื่องการใช้สื่อ
แบบมีส่วนร่วม

แนวคิดเรื่องผลกระทบของสื่อสารมวลชนที่มีต่อสังคม (Media Effect Study)
ในยุคสมัยแรก (1920 – 1920) ทฤษฎีที่เชื่อในพลังอำนาจของมหาศาลของสื่อ (Powerful Media)
ที่เชื่อว่าสื่อมวลชนอันสมัยใหม่มีพลังอำนาจที่จะเปลี่ยนแปลงความรู้ ทัศนคติและการกระทำของ

บุคคลและสังคม ดังนั้นหากบุคคลมีการเปิดรับสื่อมากเท่าใด (Media exposure) ก็จะยิ่งมีความคิดและการกระทำไปในทิศทางเดียวกับที่สื่อได้โน้มน้าวซักกันเอาไว้ ยุคสมัยที่ 2 (1950 – 1970) ทฤษฎีสื่อมีอิทธิพลอันจำกัด (Limited Effect paradigm) ยุคสมัยนี้พัฒนาวงสังคม เป็นช่วงเวลาปกติ ผู้คนเริ่มคุ้นเคยกับสื่อ จึงได้มีการทดสอบประสิทธิภาพของสื่อมวลชนอันชี้ชัด และพบว่าสื่อมีได้ทรงพลังอย่างมาก หากท่านมีอิทธิพลอันจำกัด เนื่องจากผู้รับสารนั้นมีลักษณะเลือกใช้สื่อนี้จึงเป็นที่มาของแนวคิดใหม่เรื่อง Ceses & Gratifications Approach นอกจากนั้นในงานวิจัยของงานชั้นนี้ยังได้พบตัวละครตัวใหม่ที่ได้แสดงนานานแล้วคือ **สื่อบุคคล**

ยุคสมัยที่ 3 (1970 – ปัจจุบัน) ยุคสมัยนี้เป็นยุคที่สื่อโทรทัศน์กำลังขยายกว้างสื่อโทรทัศน์เป็นสื่อที่มีลักษณะพิเศษกว่าสื่อชนิดอื่น ๆ คือ มีทั้งภาคเคลื่อนไหวและเสียง จึงดูสมจริงสมจังมากจนสามารถโน้มน้าวได้ง่าย เป็นสื่อที่ใช้อยู่ในบ้าน (domestic media) ที่มีอิทธิพลในการโน้มน้าวอย่างมหาศาล แม้จะไม่มีอิทธิพลเท่ายุคแรก แต่ก็สามารถเป็นผู้กำหนดดาวราะสนใจให้แก่สังคม (Agenda Setting) สามารถสร้างสถานภาพให้แก่บุคคล (Status Conferral) สร้างภาพลักษณ์ให้แก่บุคคล องค์กร และสถาบันต่าง ๆ (Image Building) นอกจากนี้ยังพบว่าอิทธิพลของสื่อนั้นมีเชิงอิทธิพลอย่างฉบับพลันในระยะสั้น เช่น ความเชื่อในยุคแรก หากเตือนอิทธิพลของสื่อนั้นเป็นอิทธิพลในระยะยาว มีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไปทำหน้าที่บอรวม บ่มเพาะบุคคล และที่สำคัญคือสื่อเป็นตัวการสร้างโลกแห่งความจริงทางสังคมรอบล้อมตัวบุคคลเอาไว้ สื่อจึงเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดในโลกสมัยใหม่ หากผู้ใดได้ครอบงำสื่อก็เท่ากับผู้นั้นเป็นผู้สร้างสรรค์ความเป็นจริงและวัฒนธรรมในสังคมนั้นเอง สื่อจึงเท่ากับเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างพลังของคนแต่ละกลุ่ม (Empowerment)

แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา เริ่มต้นจากแนวคิดเรื่องการพัฒนาสังคมให้ทันสมัย ต่อด้วยแนวคิดเรื่องการพัฒนาเพื่อพึ่งพาและลงท้ายด้วยแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ถือเป็นประชานเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ส่วนแนวคิดเรื่องการสื่อสารนั้นเชื่อในศักยภาพของการสื่อสาร การไม่เชื่อถือในอำนาจของการสื่อสารจะกระทั่งมาถึงยุคการทำทวนพลังอำนาจใหม่ของการสื่อสาร และแนวคิดเรื่องประชาชนสามารถใช้สื่อเพิ่มเติมพลังตนเอง (Empowerment) แนวคิดປະກາດที่สาม คือ แนวคิดเรื่อง การสื่อสารเพื่อการพัฒนา เป็นการผสมผสานระหว่างสองแนวคิดข้างต้น ดังนั้น แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนาในระยะแรก จึงมุ่งเน้นนำสื่อมวลชนมาใช้เปลี่ยนแปลงปัจเจกและบุคคลให้ทันสมัย ในยุคที่สองเป็นเรื่องการเลือกใช้สื่อประเภทต่าง ๆ และในยุคสุดท้ายก็จะลงด้วยแนวคิดเรื่องการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วม

บทบาทของการสื่อสารเพื่อการพัฒนานั้น กัญจนा แก้วเทพ (2543) ได้อ้างถึง สำนักคิด Culturalist ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมการสื่อสารและอุดมการณ์ พบว่าการให้ผลลัพธ์ของข่าวสารมีลักษณะไม่เสมอภาคระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งอยู่ในเชิงโลกทางเหนือกับประเทศที่ด้อยพัฒนาในเชิงโลกทางใต้ และพบว่าจะมีแต่ข่าวจากประเทศศูนย์กลางเท่านั้นที่ให้ไปสู่ประเทศรอบนอก และรายเป็นอุปสรรคกีดกั้นมาให้สภาพให้เวียนของข่าวสารระหว่างประเทศด้อยพัฒนา เช่น ประเทศไทย และประเทศไทยเดิม ล้วนรับข่าวสารเรื่องสหสัมพันธ์อเมริกาจาก CNN ด้วยกัน แต่ไม่มีการแตกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างสองประเทศนี้

ส่วนสำนัก Political Economy นักวิชาการ เช่น Schiller ได้พยายามแสดงผลงานวิจัยที่พิสูจน์ให้เห็นว่า การชูตัวเองเป็นแบบที่ด้านเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศนั้น แยกไม่ออกรากจากครอบครองด้านการสื่อสารและวัฒนธรรม ดังนั้นประเทศศูนย์กลางจึงต้องทำให้ประเทศรอบนอกมาพึ่งพาตนเอง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและด้านผลผลิตของสื่อ และเนื่องจากการสื่อสารเป็นสินค้าด้านอุดมการณ์ ดังนั้นเมื่อประชาชนในโลกที่สามเปิดรับข่าวสารและความบันเทิงจากโลกตะวันตก จึงรับเขามาตรฐานค่านิยม และอุดมการณ์ต่าง ๆ ของโลกตะวันตกมาด้วย ในทางกลับกัน เมื่อประชาชนในโลกที่สามตอกย้ำให้ค่านิยมอุดมการณ์ของโลกตะวันตก ก็ต้องเสียเงินใช้จ่ายซื้อสื้อจากโลกตะวันตกมากขึ้น

การปรับเปลี่ยนความหมายของการพัฒนา มีแนวคิดอันหลากหลาย จากนักคิดหลายคน แต่จุดเดิมต้นพื้นฐานของทุกแนวคิดในกระบวนการทัศน์นี้ คือ สังคม ชุมชน หมู่บ้าน จะพัฒนาให้เป็นแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับการถูกกำหนดโดยสังคมแต่ละแห่ง ซึ่งไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน กระบวนการทัศน์ใหม่นี้ได้ลดลักษณะที่เป็นสากล (Universalistic) ของแนวคิดการพัฒนาให้น้อยลง และเพิ่มสัดส่วนของลักษณะ “ที่เป็นท้องถิ่น” (Localistic) ให้มากขึ้น

นอกจากนี้ แม้แต่วิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายก็จะมีลักษณะ “สูตรควบคู่ร่วมมือ” นักพัฒนาทั้งภาครัฐและภาคเอกชน รวมทั้งประชาชนกลุ่มต่าง ๆ กำลังแสวงหาแนวทางใหม่ในการพัฒนา นักวิชาการนักวิจัยก็ได้เกาะติดศึกษาวิจัยปรากฏการณ์ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น วิธีการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาจากล่างขึ้นบน (Bottom – up Approach) นักวิชาการแนวนี้พบว่าอนาคตจากเนื้อหาสาระทางวิชาการของการพัฒนาจะเปลี่ยนไปเป็นแบบใหม่แล้ว เช่น เปลี่ยนจากการเป็นความทันสมัยก้าวหน้า เป็นการย้อนกลับไปรากเหง้าภูมิปัญญาดั้งเดิม แม้แต่เครื่องมือในการศึกษา ก็เปลี่ยนไปจากการเป็นการวิจัยเชิงปริมาณเป็นการเน้นวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การศึกษาวัฒนธรรมชุมชน การศึกษาบทบาทของศาสนาประเพณีในโครงการพัฒนาด้วยวิธีวิจัยด้านมนุษยวิทยา เป็นต้น

E. Roger (1976 อ้างอิงในกาญจนा แก้วเทพ 2543) เห็นว่า กระบวนการทัศน์ใหม่ใน การพัฒนาต้องมีการกระจายอำนาจข้าวสารข้อมูล ประชาชนต้องมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในการพัฒนาตัว เอง และการวางแผนการพัฒนาต้องมีการกระจายอำนาจ (decentralization) ต้องเน้นการใช้ ทรัพยากรจากท้องถิ่นมาใช้ในกระบวนการพัฒนา ทั้งยังต้องมีการประสานวัฒนธรรมประเพณีเข้า กับระบบสมัยใหม่ เพราะความทันสมัยต้องหมายถึงการผนวกประสานทั้งความคิดใหม่และความ คิดเก่าเข้าด้วยกัน โดยแต่ละท้องถิ่นจะต้องมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป

Mare Nerfin (1977 อ้างอิงในกาญจนा แก้วเทพ 2543) ได้นำเสนอกระบวนการทัศน์ใหม่ ที่เขาเรียกว่า Another Development ไว้ดังนี้ คือ ต้องเป็นการพัฒนาที่สนองความต้องการของ ประชาชนเป็นหลัก เป็นการพัฒนาที่มาจากการแกนกลางของแต่ละสังคม เป็นการพัฒนาที่เพ่ง พา ความแข็งแกร่ง และอาศัยทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นแรงงานบุคคล วัตถุ รวมทั้งภูมิปัญญาและวัฒน ธรรมของสังคมนั้น ๆ เป็นการพัฒนาที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีเหตุผล นำอาชีวะในโดยมาใช อย่างระมัดระวังให้สอดคล้องกับสภาพสังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่น และที่สำคัญ คือ เป้า หมายของการพัฒนาต้องครอบคลุมมิติทุกด้านของสังคม (Based on Structural Transformations)

คำนิยามใหม่และบทบาทใหม่ของการสื่อสารในการพัฒนา ในช่วงยุคสมัยของ การแสวงหาค่านิยมใหม่ ๆ และบทบาทใหม่ ๆ ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนานี้ กาญจนा แก้วเทพ (2543) ระบุว่ามีนักวิชาการมากมายได้เสนอแนวคิดไว้ เช่น Singhal และ Rogers (1989) กล่าวว่า บทบาทของการสื่อสารเพื่อพัฒนาจะเป็นอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับนิยมของการพัฒนาว่ามุ่งเน้น ประเด็นใด ส่วนทัศนะของการสื่อสารที่จะเข้ามายืดหยุ่นบทบาทในการพัฒนาแนวใหม่กว่าต้องมีลักษณะ หลากหลายเป็นการสื่อสารขนาดเล็ก สร้างและใช้อยู่ในท้องถิ่นเอง ยึดหยุ่นได้ มีการแลกเปลี่ยน บทบาทระหว่างผู้ส่งสาร ผู้รับสาร และเน้นการสื่อสารแนวอนในทุกระดับของสังคม ทัศนะของ Somavice (1977, 1981) เห็นว่า การสื่อสารเป็นความต้องการอย่างหนึ่งของมนุษย์เป็นสิทธิอย่าง หนึ่งของชุมชน เป็นโฉมหน้าหนึ่งของกระบวนการศึกษา และงานการสื่อสารต้องเกี่ยวข้องกับเรื่อง สิทธิและหน้าที่ที่เพิ่งปฏิบัติ

F.J. Berrigan (1979) เริ่มจากมองข้อเท็จจริงว่า ในปัจจุบันการดำเนินงานพัฒนาของ ประเทศโลกที่สามส่วนใหญ่ยังอยู่ในรูปแบบของการวางแผนจากส่วนกลาง (Central Planning) ในกรณีเช่นนี้การสื่อสารจะต้องเล่นบทบาทเป็นช่องถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารทั้งหมดให้ประชาชนได้ รับรู้การวางแผนของรัฐ เป็นตัวสร้างร้อยเอ่อต่อของการสื่อสารในแนวอน ต้องมีวิธีทางแห่งการ สื่อสาร การสื่อสารจะทำหน้าที่เป็นตลาดเสวีทางความคิด (Platform) ในการเปิดรับฟังทัศนะ ทาง

เลือก ข้อคิดเห็นใหม่ ๆ จากชุมชน และเป็นกลไกในการเร่งกระบวนการพูดเปลี่ยนความคิดเห็น การรับฟังข้อเสนอแนะและกระบวนการตัดสินใจ (Speeding up)

Reyes Metta (1977, 1981 อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ 2543) ได้รวบรวมนิยามใหม่ ๆ ของการสื่อสาร เพื่อการพัฒนาให้มีลักษณะเป็นรูปธรรม เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติได้มากยิ่งขึ้น ด้วย การออกแบบในรูปของแบบจำลอง ที่เรียกว่า “Communication Model with Active Social Participation” โดยจำแนกกองค์ประกอบสำคัญของแบบจำลองการสื่อสารใหม่ เรื่อง การจัดระบบทางสังคมสำหรับการสื่อสาร ตัวสื่อ (Media) ได้แก่ เครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้ในการสื่อให้เป็นไปตาม ระบบทางสังคม กระบวนการสื่อสารด้วยกัน ที่ต้องการให้ผู้รับสารได้รับรู้ข้อมูลเท็จจริงเกี่ยวกับภาพรวมของสถานการณ์ระดับประเทศอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ กระบวนการสื่อสารด้วยกัน ที่ต้องมาจาก โลกปัจจุบัน มีการเข้ามายังตัวสื่อสาร ระบบทางสังคม ระบบด้วยกัน และระบบโลกทั้งหมด จึงต้องมีองค์กรที่ทำหน้าที่เข้ามายังตัวสื่อสารและข้อมูลทั้งหลายที่ทำงานตามหลักกฎหมายของชาติและของโลก เนื้อหาสาร เป็นข่าวสารที่เป็นจริง ไม่บิดเบือน สามารถให้ภาพกาวิเคราะห์สถานการณ์ที่ถูกต้องเป็นจริง ผู้รับสาร ก็ต้องมีการศึกษาอย่างเพียงพอ รู้เท่าทันเนื้อหาของข่าวสาร ควรให้การศึกษาเรื่อง ข่าวสารแก่ผู้รับสาร เพื่อให้เป็นนาย ไม่ใช่เป็นเหี้ยของ การสื่อสาร นอกจากนี้ ผู้รับสารต้องมี การรวมกลุ่มกัน มีการศึกษาเพื่อการสื่อสาร มีกระบวนการเข้าถึง มีองค์กรด้านกฎหมายที่ก่อตัวขึ้น เพื่อสนับสนุนการใช้สิทธิของผู้รับสารที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการรับ-ส่งข่าวสาร มีหน่วยงานประเมินผลและปรับปรุงการใช้สื่อ

คุณลักษณะการสื่อสารชุมชน (กาญจนา แก้วเทพ 2543) ลักษณะของการสื่อสาร ชุมชน เป็นการสื่อสารแบบสองทาง ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีปฏิกริยาโต้ตอบกันตลอดเวลา ทิศทาง การไหลของข่าวสารมีหลากหลายมาจากการทุกทิศทาง เป้าหมายของการสื่อสารมีหลายแห่งมุ่ง เช่น เพื่อถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลและโน้มนำวิชากุจูจิ เพื่อเป็นช่องทางแสดงออกซึ่งตัวตนของชุมชน และเพื่อพัฒนาความเป็นตัวเองของบุคคล การสื่อสารชุมชนเกิดขึ้นและดำเนินการเพื่อตอบสนอง ตามความต้องการของประชาชน ส่วนหน้าที่ของการสื่อสาร Windahl et al (1992 อ้างอิงใน กาญจนา แก้วเทพ 2543) ระบุว่าการสื่อสารเพื่อชุมชนมีหน้าที่ในการแสดงออก หน้าที่ทางสังคม หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสารและหน้าที่ในการควบคุมปฏิบัติการ Berrigan F.J. (1979 อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ 2543) ได้เพิ่มเติมคุณสมบัติบางประการที่การสื่อสารชุมชนน่าจะมี คือ เน้น การปรับปรุงสื่อให้เหมาะสมสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของชุมชนเป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึง (Access) ได้ตลอดเวลา และประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในหลาย ๆ บทบาท เป็นสื่อที่แสดงออกของชุมชนเอง มิใช่ให้ผู้อื่นมาทำให้ชุมชนและสื่อชุมชนจะปรับเปลี่ยนลักษณะของการเป็น

เครื่องถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งมาเป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของทุกคน

ในกรณีของไทย ลักษณะการสื่อสารชุมชน ควรมีระดับความยากง่ายที่เหมาะสมกับระดับและความสามารถของชาวบ้าน เนื้อหาของสื่อ ต้องเน้นปัญหาเร่งด่วน หรือปัญหานิเวศ ประจำวันของคนในสังคมนั้น ๆ มีกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ มีวิธีการนำเสนอสิ่งที่เป็นปัญหาหรือสภาพที่เกิดให้เกิดปัญหา กระตุ้นให้ผู้รับสารซ่วยกันคิด แก้ปัญหา เนื้อหาของสื่อควรเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน สื่อจะต้องมีบทบาทช่วยผลักดันให้เกิดการแก้ไข การแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ และมีกิจกรรมทำอย่างต่อเนื่อง มีความน่าสนใจ และสื่อควรมีส่วนช่วยให้ผู้รับสารสามารถประเมินตนเองได้ (กาญจนฯ แก้วเทพ 2543)

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตัวเอง สร้างความมั่นใจว่าตนเองสามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้ สร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชน ให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึก ปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน ช่วยยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบให้กับทั้งชุมชน หรือชุมชนอื่น ๆ เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

ผลงานวิจัยเกี่ยวกับสื่อบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล

สื่อบุคคลมีบทบาทในการสื่อสารเพื่อพัฒนา โดยเฉพาะบทบาทในเรื่องการสื่อสารระหว่างบุคคลนั้น อาจจะแบ่งพิจารณา โดยใช้เรื่องข้อบ阙ของชุมชนเป็นเกณฑ์แบ่งแยกได้เป็น 2 ประเภท คือ ส่วนที่ 1 สื่อบุคคลที่เป็นบุคคลภายนอก ได้แก่ เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ เจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนนักการตลาด พ่อค้าเจ้าของภาคธุรกิจเอกชน ฯลฯ ส่วนที่ 2 สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชนเอง ได้แก่ ผู้นำชุมชน ประสบษ์ ผู้อาสาไส เป็นต้น (กาญจนฯ แก้วเทพ 2543)

ปริมาณงานวิจัย เรื่อง สื่อบุคคลภายนอก (พ.ศ. 2520 – 2540) ปรากฏงานวิจัยจำนวน 9 เรื่อง ได้แก่ เรื่องบทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรต่อการยอมรับนวัตกรรมในการดำเนินชีวิตริมฝายในเชียงใหม่ ของชัยฤทธิ์ ไตรลังค์ (2525) เรื่องคุณสมบัติอันเป็นประสีของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร จากทัศนะของเกษตรกรในโครงการเกษตรรวมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ของบุญธรรม มั่งทอง (2525) เรื่องคุณลักษณะของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมที่มีความสัมพันธ์ต่อการยอมรับวิทยากรแผนใหม่ในการเพาะเลี้ยงกุ้งทะเลของสมาคมนักศึกษาชีวภาพนิยม ตำบล

โดยที่เป็นผลงานวิจัย ของพิมพ์จันทร์ ใจวงศ์ (2526) เรื่องการศึกษาการเปิดรับข่าวสารและการแสวงหาข่าวสารการรับสมัครงานของผู้สมัครเป็นอาสาพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ของเสมอ ลีลาวดี (2528) ผลงานเรื่องบทบาทของพฤติกรรมการสื่อสารระหว่างบุคคลในการดำเนินการประชาสัมพันธ์ที่มีต่อทัศนคติต่อ กพพ. ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอท่องผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี ของพัชรี มະลิขาว (2529) ผลงานวิจัยเรื่องลักษณะของเจ้าหน้าที่พัฒนาที่ดินที่เกษตรกรเพิ่งประสบค์ในการเผยแพร่ข่าวสารและความรู้การศึกษาเบรียบเทียบเกษตรกรใน 4 พื้นที่ ของกฤตยา สุขสมสถาน (2533) เรื่องกระบวนการหาข่าวของอาสาสมัครในโครงการเกษตรและการพัฒนาชุมชนบท หน่วยสันติภาพอเมริกาประจำประเทศไทย ของพิมพ์ใจสุรินทร์เสรี (2534) เรื่องคุณลักษณะของพัฒนาการในทัศนะของผู้นำท้องถิ่นและชาวบ้านในอำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ของชนันท์สรณ์ โพธิปัน (2535) และกรุณา เดชาติวงศ์ ณ อุยธยา (2538) ได้ทำการวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการสื่อสารความทันสมัยและความน่าเชื่อถือของเจ้าหน้าที่กับทัศนคติที่มีต่อการพัฒนาเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว ตัวอย่างของชาวประสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา

กาญจนา แก้วเทพ (2543) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับผลงานวิจัยดังกล่าวทั้ง 9 เรื่อง ว่า กลุ่มเป้าหมายของงานพัฒนาของสื่อบุคคลจากภายนอกทั้งหมด จะเป็นประชากรที่อยู่ในภาคเกษตรในชุมชนทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำนา การเลี้ยงกุ้ง การสร้างเขื่อน เป็นต้น และสื่อบุคคลภายนอกที่ศึกษาส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลของรัฐ ซึ่งมุ่งค้นหา “คุณลักษณะที่เหมาะสม” การแสวงหาข่าวสารของสื่อบุคคลภายนอก และบทบาทของสื่อบุคคลภายนอกในงานสื่อสารเพื่อพัฒนา ดังนั้นยังมีประเด็นที่มีได้ศึกษาและเป็นข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต เช่น ควรขยายการศึกษาสื่อบุคคลภายนอกไปยังกลุ่มอื่น ๆ เช่น นักพัฒนาองค์กรเอกชน พ่อค้าเร่ (Salesman) นักการเมืองท้องถิ่น เป็นต้น ด้านปริมาณทดลองส่วนใหญ่จะศึกษาในมิติด้านเศรษฐกิจของภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ ยังไม่ได้ขยายปริมาณทดลองไปยังปริมาณทดลองอื่น ๆ เช่น สาธารณสุข คุณภาพ การเมือง ธุรกิจ ศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษา เป็นต้น ในเรื่องคุณสมบัติของสื่อบุคคล ผลกระทบวิจัยที่ผ่านมาพบคุณสมบัติใหม่ ๆ 2 ประการ คือ ความไว้วางใจ และความน่าเชื่อถือ ยังไม่มีการศึกษาเจาะลึกในแต่กระบวนการสร้างสรรค์คุณสมบัติทั้งสองประการ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลงานวิจัยในส่วนที่สอง สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชน มีผลงานวิจัยจำนวน 17 เรื่อง ได้แก่ เรื่องบทบาทครูในการเผยแพร่ข่าวสารเรื่องการรักษาความสะอาด ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอไกรพะ จังหวัดนราธิวาส ของนิธิ สถาเดทิน (2524) เรื่องการเบรียบเทียบคุณสมบัติของ “ผู้นำโดยธรรมชาติ” จากการสำรวจของตัวรวจตรวจสอบรายเดนกับประชาชนในหมู่บ้านที่เป็นเขตแทรก

ชื่มของคอมมิวนิสต์ กิงอำเภอเสนานิคม จังหวัดอุบลราชธานี ของมนูนเอนตรา โภมลทัต (2524) เรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น : ศึกษากรณีโครงการสหบาลข้าว หมู่บ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ของกรรณิการ์ โอมุณ (2525) เรื่องบทบาทการสื่อสารระหว่างบุคคลที่ มีผลต่อการยอมรับการเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์ในมหอนโพ จังหวัดราชบุรี ของกันยา สุนทรา รักษ์ (2525) เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการซืบซิบกับความร่วมมือในการพัฒนา : ศึกษา เฉพาะกรณีหมู่บ้านพระเพลิง ตำบลนกออก อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ของบุญศรี ปราบานนศักดิ์ (2525) เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการสื่อสารกับความทันสมัยของผู้นำ ท้องถิ่น ของบุษบา ศุธิธร (2527) เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลกับการสื่อสาร เพื่อ แสวงหาข่าวสารเกี่ยวกับงานในต่างประเทศ ศึกษาเฉพาะกรณีคุณงามจิตต์เดินทางไปทำงานกลุ่ม ประเทศไทยตะวันออกกลาง ของวรรณพร เนตรอำนวย (2527) เรื่องอิทธิพลของหมู่บ้านที่มีต่อการ พัฒนาสาธารณสุขขั้นมูลฐาน : การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของผู้นำใน 3 หมู่บ้านของจังหวัด บุรีรัมย์ ของอนันต์ ลิขิตประเสริฐ (2527) เรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาการเข้าร่วม โครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองของชาวบ้านหัวยาง จังหวัดอุดรธานี ของพูนทรัพย์ สิทธิพรหม (2532) เรื่องความคิดเห็นของเกษตรกรผู้นำต่อการได้รับความรู้ทางเกษตรจากสื่อมวลชน อำเภอ สันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ของพรพิมล ปิยพันธ์ (2533)

ลาวัลย์ อินทรรักษ์ (2533) ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาที่มีต่อพระ สงฆ์ ทศนคติ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย ตำบลแม่สอน อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ เรื่องความตระหนักของช่างชอกในฐานะนักสื่อสารเพื่อการพัฒนา ของสมฤทธิ์ ถุขัย (2534) เรื่องปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดในการเปิดรับข่าวสารของผู้นำความคิดเห็น และผู้ตามความคิดเห็น : ศึกษากรณีอำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท ของนิติพนธ์ ละลอกแก้ว (2537) เรื่องการศึกษาผลการรับข่าวสารที่มีต่อความคิดเห็นของผู้นำท้องถิ่น โครงการพัฒนาลำน้ำกำและ ลำน้ำบัง จังหวัดสกลนคร และนครพนม ของชาลิตา ทุกข์สูญ (2539) เรื่องการแสดงหาข้อมูลข่าว สารเพื่อมาทำงานในเมืองของแรงงานต่างด้าว ในจังหวัดชลบุรี ของประไพศรี ศุภวิเศษ (2539) เรื่อง การสื่อสารกับการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มเด็กปั้นในกรุงเทพมหานคร ของ ศกลกานต์ อินทร์ไทร (2539) และพรพรรณนิภา วงศ์มิตร (2540) ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาการมี ส่วนร่วมของประชาชนในโครงการรวมรักษันนิเวศ

งานวิจัยที่เกี่ยวกับสื่อบุคคลภายในทั้ง 17 เรื่องนั้น กาญจนฯ แก้วเทพ (2543) ให้ข้อ สังเกตว่า สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชนนั้น จะมีสถานภาพที่หลากหลายกว่าสื่อบุคคลภายนอกที่มี การศึกษามาแล้วทั้ง 9 เรื่อง ความหลากหลายดังกล่าวทั้งสอดคล้องตามแนวคิดเรื่อง “ผู้นำทาง

ความคิด” (Opinion Leader) ที่แปรเปลี่ยนไปตามประดิ่นเรื่อง สวนวิธีวิจัยให้ร่วมกับทางปริมาณ เพียงอย่างเดียว ผลการวิจัยจากการวิจัยทั้งหมดที่ศึกษาสื่อบุคคลในแต่ละมุมต่าง ๆ นั้น สามารถจำแนกประเภทได้ในลักษณะที่คล้ายคลึงกับสื่อบุคคลภายนอก คือ ศึกษาในเรื่องบทบาทของสื่อบุคคลที่มีต่อการสื่อสารพัฒนา คุณลักษณะของสื่อบุคคลในชุมชน การเปิดรับข่าวสารของสื่อบุคคลในชุมชน สื่อบุคคลในฐานะแหล่งข่าวสารของผู้แสวงหาข่าวสาร และหัวข้อวิจัยอื่น ๆ เช่น การสื่อสารแบบ “ชุมชนนิยม” โดยการพลิกมุมมองใหม่ว่าเป็นรูปแบบการสื่อสารที่ควบคุมกฎเกณฑ์ทางสังคม เพื่อควบคุมให้ผู้ถูกกระทบกระเทือนกระทำการทำดังกล่าว ซึ่งส่งผลกระทบอ่อนไหวคนส่วนใหญ่ไม่เลียนแบบการกระทำที่ถูกชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้เสนอให้มีการค้นหาเครือข่ายภายในของการสื่อสารในชุมชน เพราะช่วยให้เห็นว่าบุคคลใดเป็นศูนย์กลางของการติดต่อเป็นสะพานเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มอยู่ในชุมชน เพื่อนำเข้าเครือข่ายดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ในการเผยแพร่ข่าวสารเพื่อพัฒนา

กาญจนฯ แก้วเทพ (2543) ให้ข้อเสนอแนะ สื่อบุคคลมีความสำคัญมากที่สุดในเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนา แต่งานวิจัยที่ผ่านมาข้างต้นได้ให้ข้อเสนอแนะทิศทางค่อนข้างจำกัดมาก กล่าวคือมีการศึกษาบทบาทของสื่อบุคคลที่อยู่ภายใต้แบบจำลอง Modernistic และ Transmission Model เท่านั้น น่าจะมีการวิจัยที่ขยายบทบาทของสื่อให้กว้างออกไป เช่น บทบาทในการปลูกสำนึกรักในชุมชน บทบาทของแหล่งองค์รวมของความรู้ เป็นต้น ส่วนการวัดคุณสมบัติของสื่อบุคคลโดยเฉพาะผู้นำนั้น มักมีการนำเอาเกณฑ์ เรื่อง “ความทันสมัย” ซึ่งเป็นเกณฑ์ประยุกต์มาจากแบบจำลองของ Modernistic ซึ่งอาจจะไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นผู้นำที่แท้จริงของสังคมชนบทไทย ควรมีการวิจัยโดยใช้ทัศนะแบบ Indigenous perspective กล่าวคือ ค้นหาว่าคนในชนบทไทยมีเกณฑ์ในการเลือกที่จะเป็นผู้นำได้อย่างไรบ้าง และยังมีกลุ่มสื่อบุคคลจำนวนมากที่ยังไม่ได้ผนวกเข้ามาในกระบวนการพัฒนาชุมชน เช่น กลุ่มครู ศิลปินพื้นบ้าน ช่างฝีมือ พ่อค้าในชุมชน ควรมีการศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาของบุคคลเหล่านี้ รวมทั้งศึกษากระบวนการเครือข่ายการสื่อสารของชุมชน และเมื่อชุมชนต้องเผชิญกับโลกภายนอกบริหารสื่อบุคคลที่เป็นผู้นำชุมชนย่อมมีการปรับประสานตนเองในแต่ละมุมของการสื่อสาร จึงจะมีงานวิจัยเพื่อการศึกษากระบวนการดังกล่าว

กระบวนการคิดของมนุษย์

ความหมายของการคิด การคิดเป็นกระบวนการทางสมองมี 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ การคิดอย่างมีจุดมุ่งหมายกับการคิดไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีจุดมุ่งหมาย (ทิศนา แขนมณี และคณะ 2540 : 2) การคิดอย่างมีจุดมุ่งหมายเป็นกระบวนการทางสมองที่เกิดขึ้นเมื่อมีสิ่งเร้าที่เป็นปัญหา ความต้องการหรือความสงสัยมากจะตุน ทำให้จิตและสมองนำข้อมูลหรือความรู้ที่มีอยู่มาหาวิธีการที่มีประสิทธิภาพเพื่อจะทำให้ปัญหาความต้องการ หรือความสงสัยนั้นลดน้อยลงไปหรือหมดไป

เหตุของ การคิด ต้นเหตุของ การคิด คือ สิ่งเร้าที่เป็นปัญหาที่เป็นความต้องการหรือที่ชวนสงสัย สิ่งเร้าที่เป็นปัญหา เป็นสิ่งเร้าประเภทสถานการณ์ เหตุการณ์ หรือสภาพที่มากกระทบแล้ว ต้องการทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่จะทำให้ปัญหานั้นลดลงไปหรือหมดไป แต่ไม่อาจทำได้ด้วยวิธีง่าย ๆ จึงทำให้อ瑜ในภาพตัดสินใจไม่ได้ ไม่มีทางเลือก ไม่มีวิธีการในการปฏิบัติ สภาพการณ์อยู่ในอันตราย หรือสภาพการณ์สูงทางไม่ดี เป็นต้น จึงจำเป็นต้องคิด (Have to think) เพื่อแก้ไขปัญหานั้น สิ่งเร้าที่เป็นความต้องการ เป็นความต้องการสิ่งที่ดีขึ้น ดีกว่าเดิม เช่น ทำได้เร็วขึ้น ทำได้ง่ายขึ้น ลงทุนน้อยลง ผิดพลาดน้อยลง ปลอดภัยมากขึ้น เป็นต้น จึงต้องการการคิด (Want to think) มาเพื่อทำให้ความต้องการหมดไป สิ่งเร้าที่ชวนสงสัย เป็นสิ่งเร้าแปลง ๆ ใหม่ ๆ ที่มากจะตุนให้สงสัย อยากรู้ หรืออาจเกิดจากบุคลิกภาพประจำตัวที่เป็นผู้อยากรู้อยากเห็น ซ่างคิดซ่างสงสัย เมื่อกระบวนการสิ่งเร้าเกิดความสงสัย ทำให้ต้องการคำตอบเจิงต้องการการคิดเพื่อข้อสงสัย

ผลของการคิด ผลของการคิด คือ คำตอบ หรือวิธีการที่มีประสิทธิภาพ เพื่อนำไปแก้ปัญหา หรือทำให้ความต้องการหรือความสงสัยลดลงไปหรือหมดไป ผลการคิด ได้แก่

1. บทสรุป หรือคำตอบที่ต้องการ
2. แผนปฏิบัติงาน หรือขั้นตอนในการปฏิบัติงาน
3. แนวคิดใหม่ ๆ ความรู้ใหม่ ๆ ทางเลือกใหม่ ๆ สิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ
4. วิธีการในการแก้ปัญหา
5. ข้อตัดสินใจ
6. ความเข้าใจที่สามารถอธิบายได้
7. การทำงาน หรือคาดการสิ่งที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต

คุณค่าของการคิด การคิด ทำให้สามารถตอบคำถามบางประเภทได้ การคิด ทำให้ได้วิธีการที่มีประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาหรือลดความต้องการ ซึ่งดีกว่าวิธีการที่ปล่อยไปตาม

ธรรมชาติ (เป็นไปตามการสุ่ม) หรือวิธีลองผิดลองถูก การคิดที่มีคุณภาพ จะให้ผลของการคิดที่มีประสิทธิภาพ ช่วยลดเวลาในการแก้ปัญหา ลดการใช้ทรัพยากรในการแก้ปัญหา และช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างถูกต้อง การคิดที่ดี ช่วยให้มีการดำเนินชีวิตที่ดี ถูกต้อง และมีคุณค่า

แนวคิดเรื่องกลไกทางสมองกับการพัฒนาความคิดของมนุษย์

สมอง เป็นอวัยวะหนึ่งของร่างกายที่เป็นศูนย์รวมของระบบประสาท และเป็นศูนย์กลางในการควบคุม และจัดระเบียบการทำงานทุกชนิดของร่างกาย สมองจึงเป็นอวัยวะที่สำคัญมาก ความรู้เรื่องสมองทำให้มนุษย์รู้ว่าเราจะไม่สามารถติดอะไรได้เลย ถ้าสมองเราไม่ทำงานแล้ว ความคิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาได้ก็เป็นผลมาจากการทำงานของเครื่องจักรที่อยู่ในสมองเราที่เป็นเซลล์ เป็นเนื้อยื่นที่เราเรียกว่า เซลล์ประสาท เซลล์พวกนี้ทำให้เรารับความรู้สึกสัมผัสต่าง ๆ ได้ ทำให้เราเรียนรู้ได้ ทำให้เราเก็บความจำได้ แล้วจากข้อมูลที่เป็นความจำ ก็มาเป็นการเรียนรู้ของเรานั้นเอง ทำให้เรามีความรู้สึกต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เข้าไปสู่ประสาทสัมผัส ทำให้เราตัดสินใจและทำให้เรามีพฤติกรรมตอบสนองออกมานะ (นายพินิจ คงภักดี, 2534 : 4-5)

สมองของมนุษย์ ประกอบด้วยเซลล์สมองประมาณร้อยล้านล้านเซลล์ (พัชรีวัลย์ เกตุ แก่นจันทร์, 2542 : 7) ซึ่งเป็นจำนวนที่ไม่แตกต่างกันระหว่างทารกแรกเกิดกับผู้ใหญ่ แต่ในผู้ใหญ่ เซลล์สมองจะมีขนาดใหญ่และยาวกว่า และจะมีจำนวนเดนไดร์ท (dendrite) ของเซลล์สมองมากขึ้น ทำให้การเชื่อมโยงระหว่างเซลล์สมองมากขึ้น โดยเซลล์เซลล์หนึ่ง ๆ จะเชื่อมโยงไปยังเซลล์สมองเซลล์อื่น ๆ อีกสองหมื่นห้าพันเซลล์เพื่อส่งข่าวสารกัน โดยกระแสประสาทจะเกิดปฏิกิริยาเรียกว่า synapse สุดแต่ว่าจะเป็นด้านรับ – ส่งสัมผัสต่าง ๆ เช่น ปฏิกิริยาการเคลื่อนไหวกล้ามเนื้อ ความรู้สึกนึก ความจำ ความณัทั้งหลาย ๆ ฯลฯ จึงผสมผสานกันขึ้นกลายเป็นการเรียนรู้นำไปสู่การปรับตัวอย่างเฉียบพลันของมนุษย์แต่ละคน (พัชรีวัลย์ เกตุแก่นจันทร์, 2542 : 9)

การฝึกทักษะการคิดและลักษณะการคิด

ทักษะการคิด คือ ความสามารถในการคิดที่เป็นพื้นฐานของการคิดระดับสูง ทักษะของการคิดมีมากหลายทักษะ เช่น การจำแนก การแยกแยะ การขยายความ การสรุป การคิดเชิง

ลักษณะการคิด คือ รูปแบบของการคิดที่ประกอบด้วยทักษะการคิดหลาย ๆ ทักษะ ลักษณะของการคิดแต่ละลักษณะประกอบด้วย ทักษะการคิดที่แตกต่างกัน ทำให้จุดมุ่งหมายของ การคิดแตกต่างกันไป ลักษณะการคิด “ได้แก่” การคิดกว้าง การคิดละเอียดลึกซึ้ง การคิดไกล เป็นต้น ทักษะการคิดและลักษณะการคิดที่สำคัญ ที่มักใช้เป็นประจำในชีวิตประจำวัน ได้แก่

1. การคิดคล่องและคิดหลากหลาย เป็นความสามารถที่จะคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ได้ผลการคิดจำนวนมาก รวดเร็ว ตรงประเด็น และมีความ หลากหลาย สามารถแตกแยกเป็นหลายแขนง หลายกลุ่ม หลายลักษณะ หลายประเภทหรือหลาย รูปแบบ

2. การคิดวิเคราะห์และคิดผสมผสาน

การคิดวิเคราะห์ เป็นการแบ่งหือแยกแยกละเอียดสิ่งที่สนใจ หรือสิ่งที่ต้องการศึกษา ออกเป็นส่วนย่อย ๆ หรือออกเป็นแรงมุ่นต่าง ๆ แล้วทำการศึกษาส่วนย่อย ๆ นั้นอย่างลึกซึ้ง การ วิเคราะห์จะทำให้เกิดความเข้าใจหรือความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่น่าสนใจ หรือสิ่งที่ต้องการศึกษาได้มาก ขึ้น และสามารถค้นพบสิ่งต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องนั้นได้ง่ายขึ้น

การคิดผสมผสาน เป็นการรวมความรู้ย่อย หรือผลจากการวิเคราะห์ให้เป็นข้อ มูลใหม่ ข้อสรุปใหม่ กระบวนการใหม่ หรือสิ่งประดิษฐ์ใหม่ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบใหม่ได้ มากขึ้น

3. การคิดริเริ่ม เป็นการคิดที่ให้ผลการคิดที่มีความแปลใหม่แตกต่างไปจากความคิด ของคนทั่ว ๆ ไป มีลักษณะหรือมุมมองไม่เหมือนผู้อื่น เป็นการนำความรู้เดิมมาดัดแปลงให้เป็น ความคิดใหม่ ซึ่งไม่ซ้ำกับใคร

4. การคิดละเอียดรอบคอบ เป็นการคิดที่ให้ผลการคิดที่มีรายละเอียด ทั้งส่วนที่ เป็นหลักของเรื่องที่คิด และส่วนที่เป็นองค์ประกอบย่อยของหลักที่คิด รวมถึงการคิดที่ซัดเจน โดย สามารถอธิบายเรื่องที่ตนเองคิด หรือยกตัวอย่างที่สอดคล้องกับเรื่องที่ตนเองคิดได้ และในกรณี การคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติจะสามารถบอกขั้นตอนการปฏิบัติได้

5. การคิดอย่างมีเหตุผล เป็นการคิดที่อ้างอิงหลักฐาน มาสนับสนุนเพื่อให้ได้ข้อสรุป ที่ถูกต้อง โดยสามารถอ้างหลักฐานและอธิบายหรือบอกรายการสัมพันธ์ระหว่างหลักฐานที่อ้างกับข้อ สรุปได้

6. การคิดกว้างและรอบคอบ หมายถึง การคิดที่ครอบคลุมถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ที่คิดในทุกด้านทุกแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ไม่ติดเฉพาะเรื่องที่มาเกี่ยวข้องกับตัวเอง หรือ เรื่องที่เป็นผลประโยชน์ของตัวเอง

7. การคิดไกล หมายถึง การคิดถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งอาจเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำในปัจจุบัน หรือเป็นจุดประสงค์ หรือจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เกิดขึ้นในอนาคต

8. การคิดลึกซึ้ง หมายถึง การคิดที่ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างถูกต้อง และลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องที่คิด โดยสามารถเข้าใจสภาพต่าง ๆ ที่ขึ้นช้อน ทั้งในภาพรวมและส่วนประกอบอย่างเรื่องที่คิดได้

9. การคิดดี คิดถูกทาง หมายถึง การคิดที่ตรวจสอบอย่างมาย คิดในแบบที่ดี ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อส่วนรวม ทั้งในระดับส่วนและระดับโลก

กระบวนการคิดรูปแบบต่าง ๆ กระบวนการคิด หมายถึง รูปแบบการคิดที่มีขั้นตอนของคิดเป็นลำดับขั้น ในแต่ละขั้นตอนของการใช้ทักษะการคิดหรือลักษณะการคิดหลาย ๆ แบบมาประกอบกัน การคิดที่เป็นกระบวนการคิดมีอยู่หลายรูปแบบที่สำคัญ ได้แก่

การคิดสร้างสรรค์ (Creative Thinking) เป็นกระบวนการคิดที่ให้ผลของการคิดที่เป็นสิ่งแปลกที่มีคุณค่า มีประโยชน์ เช่น สิ่งประดิษฐ์แบบใหม่ วิธีดำเนินการแบบใหม่ กระบวนการผลิตใหม่ แนวคิดใหม่ ทางเลือกใหม่ เป็นต้น

การคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) เป็นกระบวนการคิดที่ใช้ในการแก้ปัญหาหรือแสวงหาความรู้ มีกระบวนการหรือขั้นตอนตามลำดับ คือ ขั้นปัญหา ขั้นตั้งสมมติฐาน ขั้นรวบรวมข้อมูล และขั้นสรุป ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการ ต้องใช้ความคิดที่เป็นทักษะ การคิด หรือลักษณะการคิดในหลาย ๆ แบบประกอบกัน

การคิดเลียนแบบอธิษฐาน เป็นการคิดที่เลียนแบบกระบวนการคิดของอธิษฐานของพุทธศาสนาในอธิษฐาน 4 ประกอบด้วย 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นเนื้อหา ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของทุกคนกับส่วนที่เป็นวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งเป็นระบบที่แก้ไขปัญหาด้วยเหตุผล เป็นระบบวิธีแบบอย่าง ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาได้ ๆ ก็ตามที่จะมีคุณค่า และสมเหตุสมผลจะต้องดำเนินไปในแนวเดียวกันเช่นนี้ (พระราชนูนิ 2528 : 112-113)

การคิดทางคณิตศาสตร์ เป็นการคิดในเรื่องของnamธรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผลและมีระบบ มีลำดับขั้นตอนการคิด 4 ขั้นตอน คือ การระลึกได้ การคิดพื้นฐาน การคิดวิเคราะห์ และการคิดสร้างสรรค์

การคิดทางบริการและการจัดการ คือ การคิดที่มุ่งสู่ความสำเร็จของการปฏิบัติงาน องค์การ ซึ่งประกอบด้วยการวางแผน การจัดระบบงาน การจัดคนเข้าทำงาน การสั่งการ และการควบคุม ซึ่งกิจกรรมตั้งแต่�始ต้องใช้ความคิดแตกต่างกัน

คุณค่าของกระบวนการคิด

กระบวนการคิด เป็นลำดับการคิดเพื่อแก้ปัญหา หรือแสวงหาความรู้ที่เริ่มตั้งแต่ ปัญหานั้นสามารถได้คำตอบหรือวิธีการที่ทำให้ปัญหาลดลงหรือหมดไป การปฏิบัติการการคิดตาม ลำดับขั้นตอนของการคิดแต่ละแบบ ช่วยให้การคิดในเรื่องต่าง ๆ มีประสิทธิภาพมากขึ้น และ ประสบความสำเร็จในการคิดได้มากขึ้น

คนไทยต้องเรียนรู้ที่จะ “คิด” การพัฒนาประเทศไทยไม่ได้ขึ้นอยู่กับการลอกเลียนแบบ ความเจริญจากประเทศที่เจริญแล้วว่า “ลอกแบบ” ได้เหมือนกันเพียงใด แต่การพัฒนาประเทศไทยให้ เจริญไปสู่ทิศทางใดนั้น ขึ้นอยู่กับ “ฐานคิด” ของคนในประเทศไทยที่สอดคล้องกับความเจริญที่เรา ต้องการจะไปเป็นสำคัญ ที่ผ่านมาประเทศไทยมีปัญหานักภาษาด้าน การพัฒนาประเทศไทยเป็นไป อย่างยากลำบากปัญหาสำคัญเนื่องจากสังคมไทยขาด “นักคิด” ที่ทำหน้าที่ในการนำความคิดของ คนในประเทศไทย นำแนวทางการพัฒนาอย่างมีเป้าหมายที่ชัดเจนและขาดประชาชนที่ “คิดเป็น” ดัง นั้นหากเราต้องการให้ประเทศไทยพัฒนาไปได้ ไม่เสียเวลากับ ไม่ถูกหลอกง่าย และสามารถคิด สร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ได้ เราจำเป็นต้องให้คุณไทย “คิดเป็น” คือรู้จักวิธีการคิดที่ถูกต้อง เมื่อข้อมูล เข้ามาปะทะเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจที่ถูกต้องอย่างไม่ผิดพลาด

การที่คุณในประเทศไทยสามารถคิดเป็นนั้น จำเป็นต้องได้รับการเปิดทาง และแนะนำ ให้มีความสามารถในการคิดครบ 10 มิติ นั่นคือ Institute Of Future for Development

มิติที่ 1 ความสามารถในการคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Thinking) หมายถึง การไม่เห็น คล้อยตามเหตุผลหรือข้ออกล่าวอ้าง แต่ท้าทายข้ออ้างและตีแย้งข้อเสนอแนะ โดยเห็นว่า น่าจะมี โอกาสพิจารณาทางเลือก เหตุผลอื่นสมมติฐานอื่นมากกว่าเพียงยอมรับในทันทีต่อสิ่งเดิมที่เคยคิด ไว้ ซึ่งอาจทำให้เราสามารถได้ข้อสรุปอื่นที่อาจจะแตกต่างออกไปได้

มิติที่ 2 ความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ (Analytical Thinking) หมายถึง ความสามารถในการสืบค้นข้อเท็จจริงเพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับบางสิ่ง โดยการตีความ (interpretation) และทำความเข้าใจ (understanding) กับองค์ประกอบของสิ่งนั้นและองค์ประกอบอื่นที่สัมพันธ์กัน รวมทั้งเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล (causal relationship) ทำไม่ขัดแย้งกันระหว่างองค์ ประกอบเหล่านั้นด้วยเหตุผลที่หนักแน่น่าเชื่อถือ

มิติที่ 3 ความสามารถในการคิดเชิงสังเคราะห์ (Synthesis – Type thinking) หมาย ถึง ความสามารถในการรวมองค์ประกอบที่แยกส่วนกัน มาหลอมรวมภายใต้โครงร่างใหม่อย่าง เหมาะสม

มิติที่ 4 ความสามารถในการคิดเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Thinking) หมายถึง การค้นหาความเหมือนและความแตกต่างขององค์ประกอบตั้งแต่ 2 องค์ประกอบขึ้นไป เพื่อใช้ในการอธิบายเรื่องหนึ่งบนพื้นฐานของอีกเรื่องหนึ่งที่มีมาตรฐาน (criteria) บางอย่างซึ่งสามารถนำมาใช้เทียบกันได้และเพื่อวัดความแตกต่างระหว่างของสองสิ่ง

มิติที่ 5 ความสามารถในการคิดเชิงมโนทัศน์ (Conceptual Thinking) หมายถึง ความสามารถในการประสานข้อมูลทั้งหมดที่อยู่เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้อย่างไม่ขัดแย้ง แล้วนำมาสร้างเป็นกรอบความคิดใหม่ขึ้นมา ที่นำเสนอได้เป็นเสน่ห์การมองโลกในกรีดความข้อมูลหรือสิ่งต่าง ๆ ตามกรอบความคิดนี้ได้ หรือเพื่อสร้างความเป็นกรอบความคิดใหม่ โดยสามารถสื่อความหมายเป็นชื่นนามธรรมได้

มิติที่ 6 ความสามารถในการคิดเชิงสร้างสรรค์ (Creative Thinking) หมายถึง การขยายขอบเขตความคิดออกไปจากการกรอบความคิดเดิมที่มีอยู่เป็นความคิดเชิงบวก กล้าที่จะฝ่าวงล้อมออกไปสู่แนวทางใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อน เปรียบเสมือนการฝ่าวงล้อมจากสิ่งเก่า ๆ การแหวกม่านประเพณีที่เรายึดถือปฏิบัติอยู่

มิติที่ 7 ความสามารถในการคิดเชิงประยุกต์ (Applicative Thinking) หมายถึง ความสามารถในการนำสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิมไปใช้ประโยชน์ในวัตถุประสงค์ใหม่ได้ สามารถเปลี่ยนจากนามธรรมเป็นรูปธรรมที่ใช้ประโยชน์ได้จริง และสามารถปรับใช้สิ่งที่มีอยู่เดิมให้เข้ากับบุคคล สถานที่ เวลา หรือเงื่อนไขใหม่ได้อย่างเหมาะสม

มิติที่ 8 ความสามารถในการคิดเชิงกลยุทธ์ (Strategic thinking) หมายถึง ความสามารถในการกำหนดแนวทางที่ดีที่สุด ภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดต่าง ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการออกไปในมุมที่เป็นรูปธรรมเฉพาะเจาะจง

มิติที่ 9 ความสามารถในการคิดเชิงบูรณาการ (Integrative Thinking) หมายถึง ความสามารถในการเชื่อมโยงเรื่องในมุมต่าง ๆ เข้ากับเรื่องหลักได้อย่างเหมาะสม

มิติที่ 10 ความสามารถในการคิดเชิงอนาคต (Futuristic Thinking) หมายถึง ความสามารถในการคาดการณ์และประมาณการการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต โดยใช้เหตุผลทางตรรกวิทยา สมมติฐาน ข้อมูลและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในอดีตและปัจจุบัน เพื่อคาดการณ์ทิศทางหรือขอบเขตทางเลือกที่เหมาะสม อีกทั้งมีผลวัดรส口感ล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

ในยุคของกาล่าอดานานิคมในอดีตที่บีบให้ประเทศไทยต้องปรับตัวให้ทันสมัยเพื่อความอยู่รอดของประเทศอย่างตั้งตัวไม่ทัน ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยน “หน้าจาก” กล่าวคือ ระบบ

ต่าง ๆ ที่มีความทันสมัยเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของต่างประเทศโดยที่ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลง “หน้าตา” ด้วยกล่าวคือ ไม่ได้เปลี่ยนที่รากฐานความคิดของคนในประเทศไทยพร้อมกับสิ่งใหม่ ๆ ที่ได้ การหยิบยื่นให้อ่ายมีจุดยืนที่รากฐานความคิดของคนในสังคม ถ้าคนในสังคมของเรารู้จักวิธีคิดทั้ง 10 มิติ ก็จะช่วยให้สังคมไทยไม่ถูกหลอกได้โดยง่าย รู้จักคิด ได้ต่อรองอย่างละเอียดรอบคอบก่อน ตัดสินใจ สามารถคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ที่เหมาะสมสำหรับคนไทยยุคอนาคต

กระบวนการทางปัญญา ก่อนที่จะคิดได้ แก่ปัญหาได้ และตัดสินใจได้อย่างถูกต้อง ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วงศ์ ได้นำเสนอให้ใช้กระบวนการทางปัญญา 9 ประการ ดังต่อไปนี้

1. **ฝึกสังเกต** สังเกตในสิ่งที่เราเห็น หรือสิ่งแวดล้อม เช่น ไปดูคน ดูผีเสื้อ หรือในการทำงาน การฝึกสังเกตจะทำให้เกิดปัญญามาก โลกทัศน์ และวิธีคิด สติ – สมารธ จะเข้าไปมีผลต่อ การสังเกต และสิ่งที่สังเกต

2. **ฝึกบันทึก** เมื่อสังเกตอะไรแล้ว ควรฝึกบันทึก โดยจะจดจำรูปหรือบันทึกข้อความ ถ่ายภาพ ถ่ายวีดีโอ ลงอีเมลมาก่อนอยตามวัยและตามสถานการณ์ การบันทึกเป็นการพัฒนาปัญญา

3. **ฝึกการนำเสนอต่อที่ประชุมกลุ่ม** เมื่อมีการทำงานกลุ่ม เรายังเรียนรู้อะไรมาบันทึกอะไรมา จะนำเสนอให้เพื่อนหรือครุภารโรงได้อย่างไร ก็ต้องฝึกการนำเสนอ การนำเสนอได้ดี จึงเป็นการพัฒนาปัญญาทั้งของผู้นำเสนอและของกลุ่ม

4. **ฝึกการฟัง** ถ้ารู้จักฟังคนอื่นก็จะทำให้ลดขึ้น โบราณเรียกว่า พหุสูต บางคนไม่ได้ยินคนอื่นพูด เพราะหมกมุ่นอยู่ในความคิดของตัวเอง หรือมีความฝังใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จนเรื่องอื่นเข้าไม่ได้ ฉันทะ สติ สมารธ จะช่วยให้ฟังได้ดีขึ้น

5. **ฝึกปูจ查 – วิสัชนา** เมื่อมีการนำเสนอและการฟังแล้วฝึกปูจ查 – วิสัชนา หรือตาม – ตอบ ซึ่งเป็นการฝึกใช้เหตุผล วิเคราะห์ ทำให้เกิดความแจ่มแจ้งในเรื่องนั้น ๆ ถ้าเราฟังครู่โดยไม่ถาม – ตอบ ก็จะไม่มีแจ่มแจ้ง

6. **ฝึกตั้งสมมติฐานและตั้งคำถาม** เวลาเรียนรู้อะไรไปแล้ว เราต้องสามารถตั้งคำถามได้ว่า สิ่งนี้คืออะไร สิ่งนั้นเกิดจากอะไร อะไรเปรียบเทียบ ทำอย่างไรจะสำเร็จประโยชน์อันนั้น และมีการฝึกการตั้งคำถาม ถ้ากลุ่มช่วยกันคิดคำถามที่มีคุณค่าและมีความสำคัญก็จะได้คำตอบ

7. **การฝึกค้นหาคำตอบ** เมื่อมีคำถามแล้วก็ควรไปค้นหาคำตอบจากหนังสือจากตำรา จากอินเตอร์เน็ต หรือไปคุยกับคนเฒ่าคนแก่ และแต่ละครอบครัวต้องคำถาม การค้นหาคำ

ตอบต่อคำถามที่ที่สำคัญจะสนุกและทำให้ได้ความรู้มาก ต่างจากการท่องหนังสือโดยไม่มีคำอ่าน บางคำถาม เมื่อค้นหาคำตอบทุกวิถีทางจนหมด แล้วก็ไม่พบ แต่คำถามยังอยู่ และมีความสำคัญ ต้องหาคำตอบต่อไปด้วยการวิจัย

8. การวิจัย การวิจัยเพื่อหาคำตอบเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ทุกระดับ การวิจัยจะทำให้ค้นพบความรู้ใหม่ ซึ่งจะทำให้เกิดความภูมิใจ สนุก และมีประโยชน์มาก

9. เชื่อมโยงบูรณาการ ให้เห็นความเป็นทั้งหมดและเห็นตัวเอง ธรรมชาติสร้างสิ่ง ล้วนเชื่อมโยง เมื่อเรียนรู้อะไรมาอย่าให้ความรู้นั้นแยกเป็นส่วน ๆ แต่ควรจะเชื่อมโยงเป็นบูรณาการให้เห็นความเป็นทั้งหมด ในความเป็นทั้งหมดจะมีความง่าย และมีมิติอื่นผุดปังเกิด (emerge) ขึ้นมาเหนือความเป็นส่วน ๆ และในความเป็นทั้งหมดนั้นมองให้เห็นตัวเองเกิดการรู้ตัวเองตามความเป็นจริง ว่าสัมพันธ์กับความเป็นทั้งหมดอย่างไร อริยธรรมอยู่ที่ตรงนี้ คือ การเรียนรู้ตัวเอง ตามความเป็นจริง ว่าสัมพันธ์กับความเป็นทั้งหมดอย่างไร ดังนั้น ไม่ว่าการเรียนรู้อะไร ๆ ก็มีมิติทางจริยธรรมอยู่ในนั้นเสมอ มิติทางจริยธรรมอยู่ในความเป็นทั้งหมดนั้นเอง ต่างจากการอาจริยธรรมไปเป็นวิชา ๆ หนึ่งแบบแยกส่วนแล้วก็ไม่ค่อยได้ผล

ในการบูรณาการความรู้ที่เรียนรู้มาให้ความเป็นทั้งหมดและเห็นตัวเองนี้ จะนำไปสู่อิสระภาพและความสุขอันลั่นเหลือ เพราะหลุดพ้นจากความบีบคั้นของความไม่รู้การตื่อต่องนี้ จะอย่างกลับไปสู่วัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ที่ว่าเพื่อลดตัวกู – ของกู และเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ขันจะช่วยกำกับให้การแสดงออกความรู้เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว มิใช่เป็นไปเพื่อความกำเริบ อหังการ – มังการ และเพื่อerbกวนการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

10. ฝึกการเขียนเรียนเรียงทางวิชาการ ถึงกระบวนการเรียนรู้และความรู้ใหม่ ที่ได้มา การเรียนรู้ทางวิชาการเป็นการเรียนรู้เรื่องความคิดให้ประณีตขึ้น ทำให้ค้นคว้าหาหลักฐาน ที่มาอ้างอิงความรู้ให้ถูกต้องแม่นยำขึ้น การเรียนรู้ทางวิชาการจึงเป็นการพัฒนาปัญญาของตน เองอย่างสำคัญ และเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้ของผู้อื่นในวงกว้างออกไป

การคิดแม่จะเป็นกระบวนการภาษาไทยในที่เรามองไม่เห็น แต่เราสามารถที่จะทราบถึง ความคิดของบุคคล ได้จากการกระบวนการตอบสนองภาษา nok ที่เกิดขึ้น ซึ่งได้แก่ พฤติกรรมหรือภาษา พูดที่เป็นผลมาจากการคิดที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล การคิดของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดเวลาทั้งในขณะที่ตื่นและขณะที่หลับ สมองเป็นส่วนสำคัญที่สุดในการคิดของมนุษย์ เพราะสมองเป็นศูนย์กลางควบคุมการทำงานของร่างกาย และเป็นศูนย์กลางของความรู้สึกนึกคิด สมองแต่ละส่วนทำหน้าที่ควบคุมพุทธิกรรมต่าง ๆ เช่น การเรียนรู้ การจำ การรับรู้ การคิดหาเหตุผล เป็นต้น การคิดของบุคคล อาจจะคิดเพียงเชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ เข้าด้วยกัน โดยไม่มีจุดหมายของการคิดจนกระทั่งการคิดอย่าง

มีเหตุผล ซึ่งมีความสำคัญต่อความสำเร็จในชีวิตของบุคคล โดยเฉพาะความคิดสร้างสรรค์ที่จะมีส่วนที่ให้บุคคลได้ก่อให้เกิดการพัฒนาการทั้งในตนเอง และพัฒนาสังคมรอบตัวด้วยซึ่งผลที่ได้บางครั้งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมโดยอย่างกว้างขวาง การคิดอีกประการหนึ่งซึ่งมุ่งเน้นอยู่ในชีวิตประจำวัน คือการคิดแก้ปัญหาด้วยตัวเอง จนกระทั่งปัญหาหาย ๆ ระดับประเทศ ซึ่งต้องอาศัยทักษะและการฝึกฝนเป็นพื้นฐานเพื่อให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งต้องอาศัยทักษะและการฝึกฝนเป็นพื้นฐานเพื่อให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ดี แต่หลักใหญ่จะคล้ายกัน วิธีคิดในศาสนาพุทธเป็นวิธีคิดแก้ปัญหาที่เก่าแก่มาก ได้แก่ วิธีคิดแบบไยนิสม์ในสากล (พระราหูวนนี, 2532) ซึ่งเป็นความคิดที่กำจัดวิชชาและบรรเทาต้นเหตุในยุคต่อ ๆ มา ก็เกิดวิธีอื่น ๆ เช่น วิธีคิดตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ วิธีคิดทางคณิตศาสตร์ และวิธีคิดทางการบริหารและการจัดการศึกษาในเรื่องกระบวนการคิด จึงต้องศึกษาทั้งกระบวนการทำงานของสมองที่เกี่ยวข้องกับการคิดและลักษณะการคิดแบบต่าง ๆ เพื่อที่จะสามารถพัฒนาวิธีการคิดของมนุษย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

การคิดเป็นพฤติกรรมที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของมนุษย์ และมีรูปแบบที่ซับซ้อน เป็นผลมาจากการทางสมอง ไวแนคเก (Vinacke 1967) ให้คำจำกัดความของการคิดว่า “เป็นการจัดระบบและรูปแบบใหม่ของประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้วให้เข้ากับสภาพการณ์ปัจจุบัน”

การคิดมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกิจกรรมภายในอย่างอื่นโดยเฉพาะ การจำ การรับรู้ และเชาว์ปัญญา นักจิตวิทยาได้กล่าวถึงลักษณะเหล่านี้โดยรวม ๆ ว่าการรู้คิด (cognition) เมื่อการรับรู้ (perception) ซึ่งเน้นความสัมพันธ์ของการตอบสนองต่อสิ่งเร้าในขณะนั้น การคิดจะเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในอดีต การคิดและการรับรู้ไม่สามารถแยกออกจากกัน การคิดจึงเป็นการปูทางเดินสู่การรับรู้

ฮัมฟรีย์ (Humphry 1963) ได้สรุปข้อความรู้จากงานวิจัยเกี่ยวกับความคิด ดังนี้

1. การคิดเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ประสบ จำได้ และต้องการแก้ปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง
2. ปัญหาเป็นสภาพการณ์ที่มนุษย์ถูกสกัดกั้นไม่ให้ไปถึงเป้าหมายที่ต้องการ
3. การคิดเป็นกระบวนการของ การผสานลักษณะต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาเข้าด้วยกัน
4. การคิดเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในอดีต และนักจิตวิทยายังไม่อาจสรุปได้อย่างชัดเจนว่า ประสบการณ์เหล่านี้นำมาใช้ในการคิดอย่างไร

5. กิจกรรมการคิดทุกอย่างเกี่ยวข้องกับ “การลองผิดลองถูก” ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์

6. แรงจูงใจเป็นสิ่งสำคัญในการคิด

7. ภาษาไม่สามารถเทียบได้กับความคิด แต่ภาษามีส่วนสำคัญอย่างมากในการคิด

8. ส่วนประกอบต่างชนิดกันจำนวนมาก มีส่วนเกี่ยวข้องกับการตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เป็นปัญหา ซึ่งได้แก่ ภาพในใจ กิจกรรมทางกล้ามเนื้อ การพูด และความคิดรวบยอด เกี่ยว กับสิ่งต่าง ๆ

ประเภทของการคิด การคิดแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. การคิดโดยไม่มีจุดมุ่งหมาย (undirected thinking) หรือเรียกว่า ความคิดแบบ เชื่อมโยง (associated thinking) เป็นการคิดที่ไม่มีจุดมุ่งหมาย เป็นอิสระจากการถูกกำหนดด้วย เนื่องจากภายนอก

1.1 การคิดเชื่อมโยงเสรี (free associative thinking) เมื่อได้รับสิ่งกระตุ้นสิ่งหนึ่ง เรายากจะคิดสิ่งต่าง ๆ อีกmany สิ่งที่มาเชื่อมโยงกับสิ่งเรานั้นไม่จำกัดขอบเขต ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) นักจิตวิทยาวิเคราะห์เชื่อว่าการคิดแบบเสรีเป็นกระบวนการที่ต้องการที่อยู่ ภายใต้จิตไร้สำนึก (Unconscious) การวิเคราะห์ผลจากการคิดแบบเชื่อมโยงเสรี จะช่วยให้เข้าใจ ปัญหาที่ผังลึกอยู่ในจิตใจของคนได้

1.2 การคิดเชื่อมโยงควบคุม (controlled association) การคิดจะถูกจำกัดตามที่ กำหนดเงื่อนไข เช่น ผู้คิดอาจได้รับคำสั่งให้บอกคำที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันกับคำที่ได้ยิน เช่น คำว่า ดินสอ จะต้องต่อตัวคำว่า “ปากกา” เพราะอยู่ในกลุ่มเครื่องเขียน

1.3 การฝันเพื่อง (fantasy) เป็นการฝันกลางวัน (day dreaming) การฝันเพื่อง เป็นการสะท้อนความประณญาของมนุษย์ โดยเหตุที่ความประณญาที่ไม่ทางเป็นไปจริงไม่ ได้รับการตอบสนอง หรือเป็นความประณญาที่ไม่มีทางเป็นไปจริงได้ เช่น ผู้ที่อยากเป็นดาว บาราสเกตบอลระดับโลก ก็จะนึกถึงภาพตนของเล่นบาราสเกตบอล เล่นลูก และทำแต้ม ในท่าต่าง ๆ ที่ ผิดไป ผู้ที่อยู่ในที่คุ้นชักมักจะนึกภาพตนของเป็นนกบินออกไปได้ หรือเป็นซุปเปอร์แมนสามารถ เหาะได้แท็กกรงขังออกไปได้

นักจิตวิทยาได้ให้ความหมายนึกฝันของคนเป็นสื่อในการศึกษาลักษณะบุคลิก ภาพ โดยเฉพาะความประณญาที่ซ่อนเร้นอยู่ภายใน เทคนิคที่ใช้เรียกว่าเทคนิคการฉายภาพ (projective technique) ซึ่งมีการเสนอภาพที่มีลักษณะคลุมเครือให้ผู้ได้รับการทดสอบตอบสนอง โดยการตีความภาพที่เห็น หรือบอกเล่าเรื่องราวจากภาพที่เห็น

1.4 การฝัน (dream) หรือการฝันกลางคืน (night dreaming) การฝันเป็นการคิดเชื่อมโยงในขณะหลับ มีความสมจริงมากบางครั้งฝันเป็นเรื่องราวดิตต่อ กันในขณะฝัน ผู้ฝันจะไม่ทราบว่าเป็นความฝัน มนุษย์มีความเชื่อในเรื่องความฝันมาแต่โบราณ ทุกชาติทุกภาษาต่างมีคำอธิบายเกี่ยวกับความฝันและการฝัน เช่น ชาวอียิปต์เชื่อว่าการฝันเป็นการติดต่อกับเทพเจ้า และเรื่องราวที่ฝันคือสิ่งที่เทพเจ้าต้องการบอกกับผู้ฝัน ชาวจีนเชื่อว่าการฝันคือการท่องเที่ยวของวิญญาณ ซึ่งแยกออกจากร่างของผู้ฝัน และความฝันก็เป็นประสบการณ์ของวิญญาณ ส่วนชาวไทยเชื่อว่าการฝันเป็นการรับรู้เหตุการณ์ในอนาคตที่แฝงมาในรูปของความฝัน จึงต้องมีการทำนายฝัน

นักวิจิตรวิทยาวิเคราะห์ เช่น ฟรอยด์ อธิบายว่าการฝันเป็นการแสดงออกถึงความประรรณนาที่เกิดจากแรงผลักดันที่อยู่ในจิตใต้สำนึก เพราะความประรรณานั้นไม่ได้รับการตอบสนองในยามตื่น ความฝันจึงเป็นวิถีทางหนึ่งจะทำให้เข้าใจความต้องการที่ซ่อนเร้นของคนเราได้

ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับทฤษฎีของฟรอยด์ก็มี เช่น ฮอลล์ (Hall, 1953) กล่าวว่าการฝันคือการคิดในขณะหลับ คนเรามีความคิดเกี่ยวกับตนเอง ความคิดเกี่ยวกับผู้อื่นที่เกี่ยวพันกับตนเอง ความคิดเกี่ยวกับโลกที่ตนอาศัยอยู่ ความคิดเกี่ยวกับความประรรณและข้อห้าม ตลอดจนความคิดเกี่ยวกับปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ การคิดถึงสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นในขณะที่ตื่นและขณะหลับ ก็จะเป็นการฝัน หากผู้ฝันคิดว่าตนเองเป็นผู้มีความสามารถมาก ก็อาจจะฝันว่าตนเองประสบความสำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ คิดว่าบิดาตนเป็นคนดุร้ายก็อาจฝันว่า บิดาแสดงพฤติกรรมดุร้ายกับตน ในทรรศนะของฮอลล์ การฝันคือการคิด อยากรู้ว่าความคิดของคนเป็นอย่างไร ก็ต้องวิเคราะห์ความฝันของคนผู้นั้น

2. การคิดอย่างมีจุดมุ่งหมาย (the goal – directed thinking) เป็นการคิดที่เกิดขึ้นเมื่อเราต้องการคำตอบหรือวิถีทางที่สมเหตุสมผลในการแก้ปัญหา การคิดชนิดนี้มีเป้าหมายที่ชัดเจน จอห์น ดิวาย (John Dewey) นักจิตวิทยาและนักการศึกษาชาวอเมริกาเรียกความคิดชนิดนี้ว่า reflective thinking การคิดชนิดนี้ ได้แก่ การคิดวิเคราะห์วิจารณ์ (critical thinking) และการคิดสร้างสรรค์ (creative thinking) การคิดวิเคราะห์วิจารณ์เป็นการคิดหาเหตุผลในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งการคิดชนิดนี้ก็คือการคิดแก้ปัญหา (problem solving) ส่วนการคิดสร้างสรรค์เป็นการคิดเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ นำไปสู่การประดิษฐ์สิ่งแผลกใหม่ รวมถึงการค้นพบวิธีแก้ปัญหาได้สำเร็จ หรือแม้แต่ทฤษฎีหรือวิธีการใหม่ ๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลต่อมนุษยชาติ

1. การเตรียมตัวแก้ปัญหา (preparation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาทำความเข้าใจกับลักษณะของปัญหา รวบรวมข้อมูล ประสบการณ์ในอดีตเพื่อเชื่อมโยงกับปัญหาเป็นการระบุปัญหาให้แจ่มชัด

2. การฟักตัวของความคิด (incubation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาหยุดพัฒนาความคิดไว้ โดยที่กระบวนการการคิดอาจจะดำเนินต่อไป ซึ่งผู้คิดอาจไม่รู้ตัว ระยะฟักตัวของความคิดจะกินเวลาเท่าใดก็แล้วแต่ลักษณะของปัญหาและผู้แก้ปัญหา

3. การพบรทางออกของปัญหา (illumination) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาค้นพบวิธีแก้ปัญหา อาจเป็นความคิดที่ผุดขึ้นมาทันทีทันใดที่เรียกว่าเป็น การรู้แจ้ง (insight) ดังเช่น อาร์คิมิดิส (Archimedes) นักประชัญญากรีก ค้นพบวิธีซึ่งโลหะทองคำในมงกุฎของพระราชนางแข่น้ำในอ่างที่มีน้ำเต็ม และน้ำล้นออกมาน้ำตะโภกว่า “”喻教喻教” หมายความว่า ฉันพบแล้ว

4. การตรวจสอบวิธีแก้ปัญหา (verification) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาทำการตรวจสอบวิธีแก้ปัญหา ซึ่งอาจมีรายละเอียดอย่างอื่นเพิ่มเติม แล้วเลือกวิธีแก้ปัญหาที่ดีที่สุดได้

กระบวนการแก้ปัญหา การแก้ปัญหาต้องอาศัยการคิดที่มีเป้าหมาย นักจิตวิทยาหลายคนได้พยายามศึกษาวิจัยเพื่อค้นหาว่ามนุษย์มีกระบวนการแก้ปัญหาอย่างไร

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey, 1910) นักประชัญญาชาวอเมริกันได้ลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการคิดแก้ปัญหาของมนุษย์ดังนี้

ขั้นที่ 1 เหตุการณ์ที่เริ่มแรกคือการเสนอปัญหา (presentation of the problem) อาจทำได้ด้วยการสื่อทางภาษาหรืออาจใช้วิธีการอื่น

ขั้นที่ 2 กำหนดขอบเขตของปัญหาและแยกลักษณะที่สำคัญของปัญหาเพื่อทำให้ปัญหาชัดเจนขึ้น (definition of the problem)

ขั้นที่ 3 เสนอวิธีการแก้ปัญหา ด้วยการตั้งข้อสมมติฐาน (formulation of hypotheses) ที่คาดว่าอาจจะใช้ในการแก้ปัญหานั้นได้ วิธีการแก้ปัญหานั้น อาจจะเสนอໄว้หลายวิธี

ขั้นที่ 4 ดำเนินการตรวจสอบ (verification) ข้อสมมติฐานที่ตั้งไว้ ซึ่งมีรายข้อ จนกระทั่งสามารถพบร่วมกับวิธีการแก้ปัญหาที่ถูกต้อง หรือพบวิธีการที่ดีที่สุด

ลำดับเหตุการณ์แก้ปัญหาที่ ดิวอี้เสนอໄว้ เราจะเห็นได้ว่าขั้นที่ 2 ถึงขั้นที่ 4 เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายใต้ควบคุณลักษณะที่แก้ปัญหาทั้งสิ้น ฉะนั้นในการศึกษาวิจัยของจิตวิทยาหลายคน

เพื่อค้นหากระบวนการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยจึงกำหนดให้ผู้รับการทดลองแก้ปัญหาที่กำหนดไว้แล้วพูดออกมานัดต่อๆ กันที่叫做 “ผู้วิจัยบันทึกคำพูดไว้แล้วนำมารวบรวมหัวใจกระบวนการที่เกิดขึ้น”

นักวิเคราะห์กระบวนการการคิดซึ่ง วอลลัส (Wallas, 1962) ได้เสนอกระบวนการแก้ปัญหาอย่างสรุปไว้ว่า แบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 ขั้นเตรียมการ (preparation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาทำความเข้าใจกับลักษณะต่าง ๆ ของปัญหา และเริ่มต้นก่อความขึ้นมา แบบแผนของสิ่งเร้าที่เป็นปัญหาจะไปกระตุ้นความคิดเชื่อมโยงกับสิ่งต่าง ๆ ความเชื่อมโยงระหว่างเร้าเป็นความคิดที่ค่อนข้างอิสระ แล้วความคิดนี้จะถูกกำหนดให้แคบลงด้วยตัวปัญหาที่จะต้องแก้ไข ความคิดบางอย่างถูกตัดทิ้งไป เหลือไว้เพียงส่วนหนึ่งที่คิดว่าต้องเป้า ผู้แก้ปัญหาเริ่มตรวจสอบความคิดที่เหลือไว้ให้ถ้วนถี่ โดยปกติขั้นเตรียมการจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และความคิดของผู้แก้ปัญหาจะไปสู่ความคิดขั้นต่อไป จนกระทั่งแก้ปัญหานั้นได้

ขั้นที่ 2 ขั้นพัก (incubation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาพักความคิดเกี่ยวกับวิธีการแก้ปัญหา ในขั้นนี้มีการผันแปรมากที่เดียว เกี่ยวกับลักษณะและระยะเวลาของการพักความคิด ขั้นนี้อาจสิ้นสุดเพียงชั่วเวลาสองสามนาที หลายวัน หลายอาทิตย์ หลายเดือน หรือแม้แต่หลายปี เป็นขั้นที่ปล่อยปัญหาทิ้งไว้ ผู้แก้ปัญหาไม่ได้สนใจที่จะแก้ปัญหานั้น จนกระทั่งหลังจากนั้นมีอีกปัญหานั้นขึ้นมาอีก ก็จะพบวิธีแก้ปัญหาที่อาจพบทันที หรืออย่างน้อยก็ไปได้ใกล้กว่าตอนที่หยุดพักความคิด

ขั้นที่ 3 ขั้นพบวิธีแก้ปัญหา (illumination) การพบทางแก้ปัญหานี้ อาจจะเป็นความคิดที่ผุดขึ้นมาทันทีทันใด ในขณะที่บุคคลทำกิจกรรมอย่างอื่นไม่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้นเลยก็ได้ เป็นการรู้แจ้ง (insight) เป็นประสบการณ์ที่เรียกว่า “ข้า! รู้แล้ว” เช่น อาร์คิเมดีส (Archimedes) นักคณิตศาสตร์ชาวกรีก ค้นพบวิธีช่วยให้ทองในมงกุฎของพระราชา Hiero ขณะที่เขากำลังอาบน้ำลับอกมา เขาระบุกด้วยความยินดีว่า “ยูเรกา ยูเรกา” หมายความว่า พบรแล้ว เราเรียกประสบการณ์เช่นนี้ว่า การรู้แจ้ง (insight)

ขั้นที่ 4 ขั้นตรวจสอบ (verification) เป็นการตรวจสอบวิธีการแก้ปัญหาในขั้นที่ 3 อาจเป็นการทดสอบในรายละเอียดที่เฉพาะเจาะจง หรืออาจเป็นการประยุกต์วิธีการให้เหมาะสมกับปัญหา เมื่อทดสอบแล้วผู้แก้ปัญหาก็เลือกวิธีการแก้ปัญหาที่ดีที่สุดไว้

ดันเคอร์ วิเคราะห์กระบวนการแก้ปัญหาแล้วสรุปว่า การแก้ปัญหาประกอบด้วยกระบวนการที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันสามขั้นตอน ซึ่งส่งผลต่อกัน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การสร้างนิสัยทั่วไป (general range) เมื่อนุคคลเริ่มแก้ปัญหา จะจัดรวมแนวทางหรือข้อมูลทั่ว ๆ ไป ที่น่าจะเป็นสิ่งที่ช่วยในการแก้ปัญหาสิ่งที่คิดในขั้นนี้เป็นเรื่องกว้าง ๆ ไม่เฉพาะเจาะจง

ขั้นที่ 2 การเลือกวิธีทางบางอย่างที่คิดว่าจะนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ (functional solution) เป็นการจัดระบบสิ่งที่ทำไว้ในขั้นแรก ตัดสิ่งที่คิดว่าไม่ตรงเป้าหมายออกไป

ขั้นที่ 3 การเลือกวิธีที่เฉพาะเจาะจง (specific solution) เป็นการคัดเลือกวิธีการที่คัดไกรไว้ในขั้นตอนที่สองอีกครั้ง แล้วตรวจสอบวิธีที่คิดว่าเหมาะสม ถ้าวิธีการนั้นถูกต้องก็เป็นอันว่าแก้ปัญหาได้

การเลือกวิธีการที่เหมาะสมในขั้นสุดท้ายเราจะเห็นว่าขั้นที่ 1 และขั้นที่ 2 ส่งผลต่อมาถึงขั้นสุดท้าย ถ้าวิธีการที่เหมาะสมไม่ปรากฏในขั้นแรกเมื่อมานึ่งขั้นสุดท้ายก็จะไม่ได้วิธีการนั้นลักษณะของการคัดเลือกจะค่อย ๆ ลดจำนวนวิธีแก้ปัญหาให้แคบลงตามลำดับ

อุปสรรคของการแก้ปัญหา ประสบการณ์เดิมของบุคคล อาจเป็นทั้งสิ่งที่ส่งผลทางลบต่อการแก้ปัญหา ถ้าสังผลทางบวกก็ช่วยให้แก้ปัญหาได้เร็วขึ้น ถ้าสังผลทางลบก็ขัดขวางการแก้ปัญหา อุปสรรคของการแก้ปัญหาของบุคคลที่มีผลมาจากความล้มเหลวในความสามารถของ การแก้ปัญหาครั้งก่อน ๆ ซึ่งเกิดจากอุปสรรคดังนี้ คือ

1. การยึดติดอยู่กับการใช้งานสิ่งของบางอย่าง โดยทั่วไปคนมักจะยึดติดกับสิ่งที่เรากำหนดของสิ่งหนึ่งใช้เพื่อประโยชน์อย่างหนึ่ง และยึดมั่นว่ามันจะต้องใช้อย่างนั้น ยกที่จะเปลี่ยนไปใช้เพื่อประโยชน์อย่างอื่น เช่น ชามมีไว้สำหรับตัก羹 ถ้าใช้สำหรับดื่มน้ำแทน แก้วก็จะเป็นเรื่องที่เปลกและใช้สิ่งของไม่ถูกหน้าที่ แต่ถ้าในกรณีจำเป็นจริง ๆ ก็เชื่อว่าสามารถใช้ประโยชน์ได้

2. การใช้วิธีการเดิมแก้ปัญหานานเกิดเป็นนิสัย แม้ว่าจะมีวิธีการที่ง่ายกว่าก็ไม่ลองทำอุปสรรคในการแก้ปัญหา ทั้งการใช้สิ่งของและการใช้วิธีเดิม ล้วนเป็นความคิดเก่าที่เคยยึดอยู่ ทำให้เป็นอุปสรรคในการพัฒนาความคิดแปลกใหม่เพื่อแก้ปัญหาด้วย

ประเภทของการคิดวิจารณญาณ (พรชุลี อาชวำදุรง 2543)

การคิดวิจารณญาณ (Critical Thinking) มีลักษณะดังต่อไปนี้

- คิดเกี่ยวกับการคิดเพื่อที่จะชัดเจน ตรง peng ถูกต้อง เกี่ยวนেื่องและคงเส้นคงวา และยุติธรรม
- สงสัยอย่างสร้างสรรค์
- บ่งชี้และกำหนดความอคติ ทิฐิมานะ และความคิดด้านเดียว
- การเรียนรู้โดยการนำตนเองอย่างลุ่มลึกและเป็นเหตุเป็นผล

- มีความตระหนักร่วมกันว่าท่านรู้อะไรและไม่รู้อะไร

การคิดอย่างไม่มีวิจารณญาณ (Uncritical Thinking) มีลักษณะดังนี้

- ความคิดซึ้งอยู่ในขอบเขตและอัตราแห่งตน ความประณานิยมสัมคม ที่มุ่งเน้นความประทับใจซึ่งไร้เหตุผล
- ข้อตกลงเบื้องต้นซึ่งไม่ได้เจาะลึกแต่ยึดมั่นถือมั่นในตน หลักฐานนัยน์หรือความคงเส้นคงวาที่ต่อเนื่อง
- การละเลยหลักการเชิงปรัชญาตามลักษณะนิสัย โดยการยึดมั่นถือมั่นอัตราของตน

การคิดวิจารณญาณอย่างอ่อน (Weak Sense Critical Thinking)

- ยึดถือหลักปรัชญาถ้าเข้ากันได้กับผลประโยชน์ของตน
- ไม่คำนึงถึงข้อตกลงเบื้องต้น ความเกี่ยวเนื่องเหตุผล หลักฐาน นัยน์ และความคิดเห็นคงวานิรนามซึ่งไม่เข้ากันกับผลประโยชน์ของตน
- การคิดอย่างมีทักษะ ซึ่งได้รับแรงจูงใจจากผลประโยชน์ การยึดอัตราแห่งตัวตน การยึดเฝ่าพันธุ์พร้อมกับความต้องการที่จะคิดตามสัจธรรม หรือความเป็นเหตุเป็นผล เชิงปนัย

การคิดวิจารณญาณอย่างแข็ง (Strong Sense Critical Thinking)

- ยึดถือหลักปรัชญาได้ว่าจะมีผลประโยชน์หรือมีอุดมการณ์อย่างไร
- มีความเข้าใจอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับความเห็น ซึ่งเป็นปฏิบัติและอุทิศความคิดให้ขึ้นอยู่กับสัจธรรมมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตน
- คนดีนั้นคงจะต้องนำไปใช้ให้เข้ากับมาตรฐานเชิงวิชาการ ใช้มาตรฐานชั้นสูงของหลักฐาน สำหรับตนเองเมื่อกับที่ใช้กับฝ่ายตรงข้าม
- พิจารณาความเห็นทุก ๆ ความเห็นอย่างเข้าใจเขามาใส่ใจเรา และประเมินความเห็นเหล่านั้น โดยมาตรฐานทางวิชาการ ทั้งนี้มิได้คำนึงถึงความรู้สึกส่วนตัวส่วนตัวหรือผลประโยชน์ส่วนตนหรือความรู้สึกส่วนตนแต่ผลประโยชน์ส่วนตนของเพื่อนฝูงหรือภาคของตน

แนวโน้มการคิดวิจารณญาณ

1. แสดงหาข้อความของเรื่องหรือคำตามที่ขัดเจน
2. แสดงหาเหตุผล
3. พยายามที่จะประมวลข้อมูลให้ได้ดีที่สุด

4. ใช้และกล่าวถึงแหล่งที่มาเชื่อถือ
5. นำเอกสารานการณ์ทั้งหมดทั้งปวงเข้ามาสู่การพิจารณา
6. พยายามคงไว้ซึ่งความเกี่ยวเนื่องกับประเด็นหลัก
7. ระลึกอยู่เสมอถึงปัญหาหลัก หรือปัญหาที่เกิดขึ้นตั้งแต่แรกเริ่ม
8. มองหาทางเลือก
9. เปิดใจให้กว้าง
 - 9.1 พิจารณาความเห็นของผู้อื่นอย่าง公正จริงอาจจังมากกว่าความเห็นของตน (dialogical thinking)
 - 9.2 ใช้เหตุผลจากสิ่งที่มาก่อน ซึ่งไม่เห็นด้วย โดยไม่ปล่อยให้การไม่เห็นด้วยนั้นมาเกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผลของตน (suppositional thinking)
 - 9.3 เลื่อนการพิจารณาตัดสินเมื่อหลักฐานและเหตุผลยังไม่พอเพียง กำหนดจุดยืนหรือเปลี่ยนจุดยืนเมื่อหลักฐานและเหตุผลเพียงพอที่จะปฏิบัติ เช่นนั้น
 10. มีจุดยืน (และเปลี่ยนจุดยืน) เมื่อหลักฐานและเหตุผลไม่เพียงพอ
 11. แสวงหาความต้องการให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้
 12. จัดการในลักษณะที่เป็นระเบียบ เกี่ยวกับส่วนทั้งหมดของเรื่องราวที่ซับซ้อน
 13. ใช้ความสามารถในการคิดวิจารณญาณของตน
 14. มีความสามารถอ่อนต่อความรู้สึก ระดับความรู้ และระดับความสามารถของผู้อื่น

ความชัดเจน CLARITY	อัตถាជิบ้ายต่อได้หรือไม่ แสดงให้เห็นได้ใหม่ว่าหมายความว่าอย่างไร ยกตัวอย่างได้ไหม
ความแม่นยำ ACCURACY	เราจะตรวจสอบได้อย่างไร เราจะพิสูจน์ได้อย่างไรว่าเป็นจริง เราจะตรวจสอบได้อย่างไรว่าเป็นความจริงโดยการวิจัย
ความตวง丈 PRECISION	ทำให้เฉพาะเจาะจงมากกว่านี้ได้หรือไม่ คุณให้รายละเอียดมากกว่านี้ได้หรือไม่ คุณทำให้ตรงเพลงกว่านี้ได้ไหม
ความเกี่ยวเนื่อง RELEVANCE	สัมพันธ์กับปัญหาอย่างไร ใช้เป็นพื้นฐานของคำตามได้อย่างไร ช่วยในการพิจารณาปัญหาได้อย่างไร
ความนุ่มนลึก DEPTH	ปัจจยอะไรทำให้เรื่องนี้เป็นปัญหาที่ยาก อะไรเป็นความซับซ้อนของคำตามนี้ อะไรเป็นปัญหาอุปสรรคที่ต้องการจัด
ความกว้าง BREDATH	เราจำเป็นต้องพิจารณาปัญหาจากแง่มุมอื่นหรือไม่ เราจำเป็นต้องพิจารณาประเดิมความเห็นอื่น ๆ หรือไม่ เราจำเป็นต้องพิจารณาเรื่องนี้ด้วยวิธีการหรือแนวทางอื่นหรือไม่
ตรรก LOGIC	เมื่อพิจารณาร่วม ๆ กันแล้วใช่ได้หรือไม่ ย่อหน้าแรกเข้ากับย่อหน้าสุดท้ายได้หรือไม่ ข้อที่กล่าวไว้เป็นผลจากหลักฐานหรือไม่
นัยสำคัญ SIGNIFICANCE	แนวโน้มที่เรื่องนี้เป็นปัญหาสำคัญที่สุดที่ต้องพิจารณา เรื่องนี้คือความคิดหลักที่ควรเน้นหรือ ในบรรดาข้อเท็จจริงทั้งหมด ประการใดสำคัญที่สุด

กระบวนการคิดเป็นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมที่ยั่งยืน

คิดเป็น (Khit – pen) เป็นกระบวนการคิดสู่การปฏิบัติที่เกิดขึ้นจากหลักการและแนวคิดของนักการศึกษาไทย ผู้ก่อตั้งทฤษฎีการคิดเป็น คือ ศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ ซึ่งได้เริ่มนำทฤษฎีนี้มาใช้ในการศึกษากองโรงเรียน เมื่อ พ.ศ. 2515 ภายหลังได้นำมากำหนดเป็น จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการศึกษาไทยทุกระดับชั้นในปัจจุบัน

การคิดเป็น เป็นกระบวนการที่สอดคล้องเหมาะสมกับวิถีการดำรงชีวิตในสังคมไทยที่เป็นสังคมชาวพุทธ นักการศึกษาไทยพยายามนำมาพัฒนาการจัดการศึกษาไทยและสร้างเอกลักษณ์ความเป็นไทย จนเป็นที่ยอมรับและเกิดเป็นเป้าหมายของการจัดการศึกษาไทย และเป้าหมายในการพัฒนาประเทศแบบมนุษยนิยมที่เน้นคุณภาพ ทั้งนี้ เพราะการคิดเป็นเน้นเรื่องการตัดสินใจ กำหนดวิถีชีวิตแห่งตนเอง และการมีส่วนร่วมพัฒนาสร้างสรรค์สังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงอนุภาพ โดยเฉพาะเมื่อผสมผสานด้วยจุดมุ่งหมายอันแน่วแน่ด้วยความมุ่งมั่น และความประรรณາอันแรงกล้าแล้ว จะคิดผลักดันให้เกิดการกระทำ และเหตุผลสุดท้ายก็คือความสำเร็จตามเป้าหมายที่มุ่งหวังไว้ บรรลุถึงปรัชญาในการดำรงชีวิตได้ในที่สุด และการคิดกับการแสวงหาเป้าหมายอันเป็นปรัชญาในการดำรงชีวิตเพื่อให้ชีวิตมีคุณค่า จึงเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินควบคู่กันไปกับชีวิต มนุษย์ที่จะนำพาชีวิตของตนไปพบกับความสุข อันเป็นปรัชญาขั้นสูงสุดในการครองชีวิตของมนุษย์ในสังคม

ศาสตราจารย์อุ่นตา นพคุณ ได้สรุปความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับการคิดเป็นว่า ประกอบด้วยความเชื่อพื้นฐาน 4 ประการ คือ (อ้างอิงในโกวิท วรพิพัฒน์ 2544)

1. มนุษย์ทุกคนต้องการความสุข
2. การใช้ข้อมูล 3 ด้าน พร้อมกันประกอบการแก้ไข
3. การคิดเพื่อตัดสินใจแก้ปัญหา
4. มนุษย์มีเสรีภาพในการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตน

จากการเชื่อประการแรกที่ระบุว่า **มนุษย์ทุกคนต้องการความสุข** การคิดเป็น เป็นการคิดเพื่อแก้ปัญหาเนื่องจากเป็นการคิดมีจุดเริ่มที่ตัวปัญหา ซึ่งอาจสับซ้อนและเกี่ยวโยงถึงปัจจัยต่าง ๆ สำหรับสังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา ความทุกข์หรือปัญหาของมนุษย์นั้น เกิดขึ้น เพราะความยึดมั่นถือมั่น คำสอนในพุทธศาสนาในเรื่องการดับทุกข์ที่ได้ผลมากก็คืออริยสัจ 4 ซึ่งเมื่อตนแก้ปัญหาได้ก็จะมีความสุขขึ้น

ความเชื่อว่าการใช้ข้อมูลทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านตนเอง ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งด้านวิชาการพร้อมกันประกอบการแก้ปัญหา เพราะการคิดโดยอาศัยข้อมูลเพียงด้านเดียวหรือด้าน

ได ๆ ที่ไม่ครบ 3 ด้าน ยังไม่ถือว่าบุคคลผู้นั้น เป็นคนที่คิดได้สมบูรณ์แบบ ทั้งนี้ เพราะ **ข้อมูลด้านตนเอง** (Information of Self) ต้องการให้บุคคลพิจารณาฝ่ายของตนเอง และแก้ไขทุกข์ด้วยตนเอง ข้อมูลด้านนี้ต้องการให้บุคคลพิจารณาจุดอ่อน จุดแข็ง ข้อดีข้อเสียของตนเองอย่างจริงจังว่าจะตัดสินใจทำสิ่งใด

ความเชื่อด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม (Information on Society and Environment) เชื่อว่ามนุษย์มิได้อยู่โดดเดี่ยว เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Social Animal) ข้อมูลด้านนี้จึงถูกกำหนดขึ้น เพื่อให้บุคคลได้ใช้ความนึกคิดคำนึงถึงที่อยู่ภายนอกกาย ถ้าหากถึงผู้อื่น ชุมชน ตลอดจนสภาพแวดล้อมสังคมส่วนรวม ทั้งนี้ เพราะถ้าบุคคลได้ใช้ข้อมูลด้านตนเองเพียงด้านเดียว ก็จะเป็นคนเห็นแก่ตัว ใจแคบ การตัดสินใจจากก่อปัญหา ได้แก่ ตนเองและผู้อื่น เत่คนเราจำเป็นต้องอยู่ร่วมกับคนอื่น ดังนั้นอิทธิพลของสังคมและสิ่งแวดล้อมจึงกระทบตัวมนุษย์เสมอ สิ่งแวดล้อมของมนุษย์ประกอบด้วยปัจจัยที่แตกต่างกันไป แต่ก็ส่งผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์ทุกคน และในทางกลับกัน ผลที่กระทบต่อมนุษย์ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมของมนุษย์ด้วย ข้อมูลด้านสังคม และสิ่งแวดล้อมนี้ อาจแยกออกได้เป็นข้อมูลด้านสังคมและจิตใจ (Society – Physiological) และข้อมูลด้านกายภาพ (Physical) มนุษย์โดยทั่วไปเจริญเติบโตขึ้นมาด้วยกระบวนการสร้างสังคมประวัติ (Socialization) ดังนั้นมนุษย์ถูกกำหนดว่าพัฒนามาอย่างนั้น ควรเป็นอย่างไร ถูกต้องเหมาะสม สมหรือไม่ จากอิทธิพลของสังคมในลักษณะนี้การตัดสินใจของคนเรา จึงอาศัยการพิจารณาข้อมูลทางสังคมและข้อมูลทางกายภาพ อันได้แก่ ภูมิอากาศ ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

ข้อมูลด้านวิชาการ (Technical or Book Knowledge) ข้อมูลด้านวิชาการในความหมายของการคิดเป็น หมายถึง ข้อมูลและความรู้อันมหัศจรรย์ที่มนุษย์ได้สะสมรวมไว้เป็นเนื้อหาวิชาต่าง ๆ เป็นหลักสูตร เป็นศาสตร์ แนวคิดเรื่องการคิดเป็น เป็นความสำคัญว่าแม้มนุษย์จะเข้าใจตนเอง เข้าใจสังคม และสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี แต่ถ้าขาดข้อมูลทางวิชาการแล้ว อาจตัดสินผิดพลาด เกิดผลเสียหายในการดำรงชีวิต และการแก้ไขปัญหา เพราะปัจจุบันโลกเปลี่ยนแปลงไปเร็วมาก มนุษย์และสังคมเปลี่ยนไป เพราะความก้าวหน้าทางวิชาการถูกนำมาใช้ประกอบการตัดสินใจ เพื่อให้ได้คำตอบที่ดีที่สุดในการดำรงชีวิต

ความเชื่อพื้นฐานเรื่องการใช้ข้อมูลทั้ง 3 ด้าน พร้อมกันประกอบการแก้ปัญหา เป็นลักษณะเด่นของการ “คิดเป็น” การกำหนดให้ใช้ข้อมูลด้านต่าง ๆ วิเคราะห์และหาแนวทางแก้ปัญหา และเพื่อป้องกันมิให้บุคคลใช้ข้อมูลพิจารณาปัญหาจากมิติใดมิติหนึ่งเพียงมิติเดียว เช่น การคิดด้านตนเอง คิดแต่ว่าสังคมและคนอื่นเขาจะมีความคิดเห็นอย่างไร หรือคิดแต่ว่าวิชาการ

กำหนดไว้ เช่นนี้ โดยไม่มีการประยุกต์ดัดแปลงให้สอดคล้องกับสังคมและกำลังความสามารถของตนเอง

การคิดเพื่อตัดสินใจแก้ปัญหา การคิดของมนุษย์มีหลายแบบ เช่น การคิดแบบสร้างสรรค์ คิดแบบวิพากษ์วิจารณ์ การคิดแบบผลคูณ การคิดแบบต่อเนื่อง การคิดเป็น มีลักษณะที่เด่นและสำคัญ คือ การคิดเพื่อแก้ปัญหาเป็นการใช้ความจำแห่งความนึกคิด และสติปัญญาบุคคลมาวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ แล้วทางทางเลือกเพื่อตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำ ดังนั้นลักษณะการวิเคราะห์แก้ปัญหา และการแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ปัญหาแทนการจำแนกต่อไปจะตาม จึงเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของปรัชญาการ “คิดเป็น”

เสรีและอำนาจการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ขันเป็นความเชื่อพื้นฐานประการสุดท้ายของการคิดเป็นนั้นมาจากการคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง และปรัชญาการศึกษาสำนึกรู้มนุษยนิยม คือ ศาสนาพุทธสอนว่าปัญหาหรือความทุกข์ของมนุษย์เกิดขึ้นมา ตามกระบวนการแห่งเหตุผลและทุกข์ปัญหาเหล่านี้แก้ไขได้โดยใช้หลักอริยสัจ 4 ส่วนในสังคมตะวันตกปรัชญาสำนักมนุษยนิยม เชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์โลกที่มีอิสระอย่างแท้จริง พฤติกรรมของมนุษย์นั้นไม่ได้ถูกควบคุมหรือถูกกำหนดขึ้น เพราะอำนาจจากภายนอกหรือการบัญญากฎหมายในแต่พุทธกรรมของมนุษย์เป็นผลที่เกิดจากการตัดสินใจของมนุษย์เอง มนุษย์เรา มีความสามารถในการตัดสินใจเลือกวิถีทางและแนวทางดำเนินชีวิตของตนเอง

กล่าวโดยสรุปได้ว่าความเชื่อพื้นฐานของการคิดเป็นมาจากการรวมชาติของมนุษย์ที่มีความสุขเป็นยอดของความปราถนา และคนเราจะมีความสุขที่สุดเมื่อตัวเองสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมได้อย่างสมกลมกลืนทั้งทางด้านวัตถุ กาย และใจ แต่การที่คนเราจะผสานกลมกลืนกับสังคมและสิ่งแวดล้อมได้ต้องเกิดจากการกระทำการทำดังต่อไปนี้ คือ

1. ปรับปรุงตัวเองให้เข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อม
2. ปรับปรุงสังคมและสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับเรา
3. ปรับปรุงทั้งตัวเราและสิ่งแวดล้อมทั้งสองด้านให้สมกลมกลืนกัน
4. หลีกสังคมและสิ่งแวดล้อมหนึ่งไปสู่สังคมและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับตน

ทั้งนี้ บุคคลสามารถดำเนินการข้อใดข้อหนึ่งหรือเพื่อให้ตัวเอง และสิ่งแวดล้อมผสานกลมกลืนกัน อันจะยังประโยชน์สุขแก่ตนเองได้เป็นสุข ซึ่งจะเป็นเช่นนี้ได้บุคคลนั้นต้องคิดเป็นเพราะการคิดเป็น ทำให้บุคคลแก้ปัญหาได้ คนที่มีแต่ความจำ ย่อมไม่สามารถดำเนินการตามข้อใดข้อหนึ่งในสี่ประการนี้ได้ เพราะไม่ว่าจะด้วยสาเหตุใด ไม่ว่าจะก้าสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างต่อรองแท้

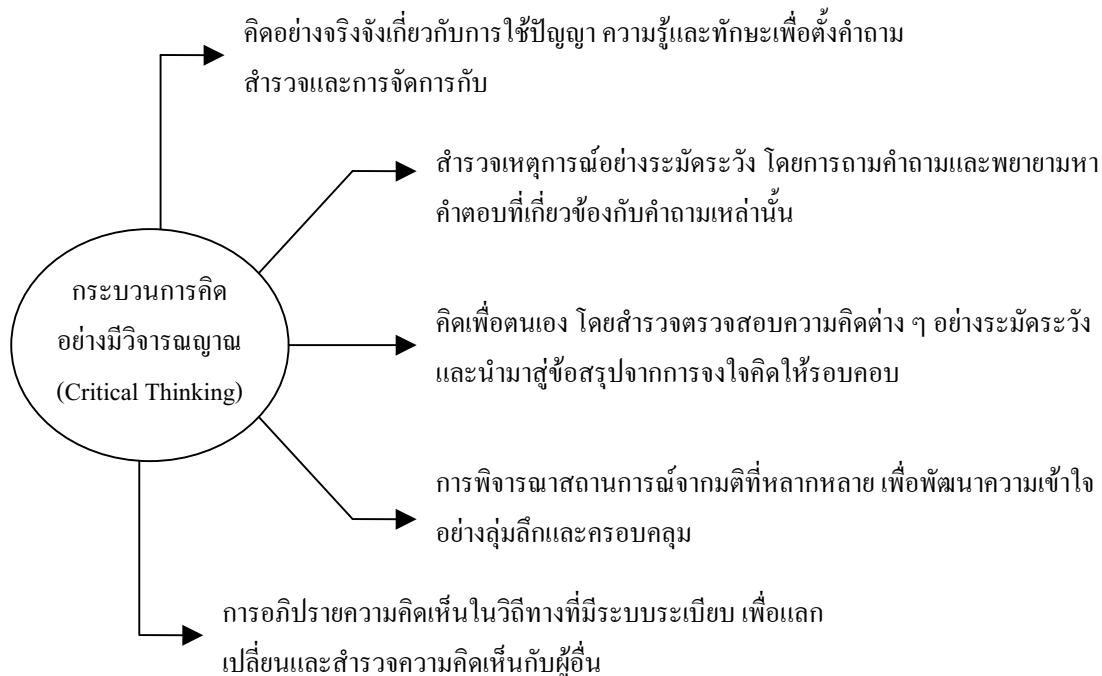
นับตั้งแต่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจและสังคมปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา สถานภาพการพัฒนาประเทศยังคงดำเนินไปอย่างช้า ๆ แม้ว่ารัฐจะมีนโยบายสนับสนุนโครงการต่าง ๆ เพื่อกระจายบประมาณไปสู่ชุมชน ท้องถิ่นอย่างมหาศาลแล้วก็ตามก็ไม่สามารถฟื้นเศรษฐกิจและความบอบช้ำทางสังคมขึ้นมาได้ สถานการณ์เข่นเมืองให้รู้ว่าความทรงจำของภาพทั่งดงแม่แห่งการพัฒนาฯ ในอดีตตั้งแต่แผน 1 ถึงแผน 8 เป็นเพียงมายาคติที่คนในชาติรวมหัวกันสร้างขึ้นมาเพื่อหลอกตัวเอง บทเรียนในอดีต 40 กว่าปี เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504-2512 แผน 1-2 เป็นจุดเปลี่ยนของวิถีชุมชน พ.ศ. 2512-2521 แผน 3-4 ปฏิบัติเชี่ยวชาญ บริโภคنيยม เข้าไปเข้าเมือง พ.ศ. 2521-2531 แผน 5-6 วิกฤติน้ำมัน แผนแก้ชั้นบทบาทกจน ช่วง พ.ศ. 2531-2540 แผน 6-7 เศรษฐกิจฟองสบู่ ปั่นราคากลอกตัวเอง พ.ศ. 2540-2550 แผน 8-9 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติคืนกลับสู่ฐานราก พัฒนาคน พัฒนาชุมชน

จากการศึกษางานวิจัยและแผนพัฒนาฯ อย่างละเอียดทุกแง่มุม ทำให้เห็นสัด稠รวมว่า “เงินแก้ปัญหาความยากจนไม่ได้” ที่ผ่านมาเราพัฒนาแผน “เงินนำหน้า ปัญญาตามหลัง” การพัฒนาที่ถูกทางและยังยืน จำเป็นต้องใช้ “ปัญญานำหน้า” ดังนั้น การพัฒนา “ระบบคิด” เพื่อช่วยให้คน “คิดเป็น” คิดเป็นระบบ คิดแบบเชื่อมโยงได้ก็ทำให้เกิดปัญญา สามารถใช้พลังแห่งปัญญา นำพาประเทศไทยให้พัฒนาศักยภาพและยืนหยัดอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี

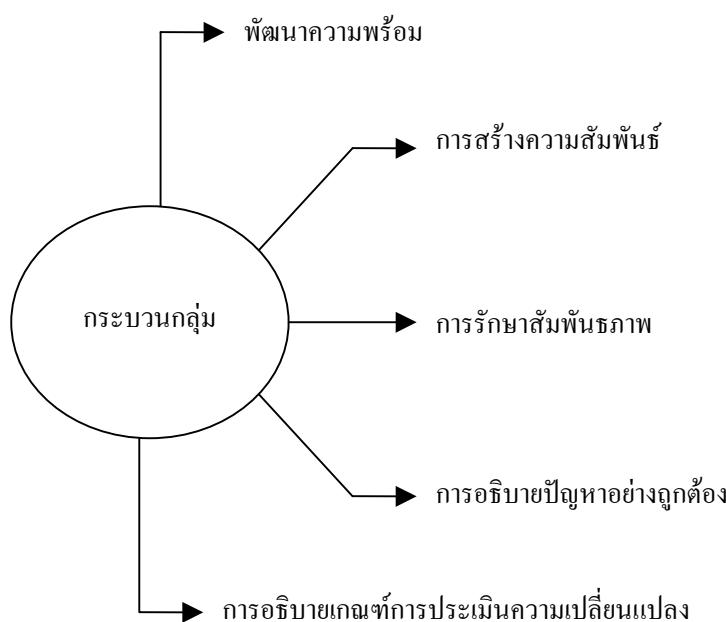
จากการศึกษาวรรณกรรมวิจัยที่หลากหลายเป็นจำนวนมากในด้านแนวคิดทฤษฎีด้านการพัฒนา การพัฒนาชุมชน แนวคิดในนิมิตของชุมชน ด้านบทบาทของการศึกษาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน กระบวนการเรียนรู้เพื่อชุมชน แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนาการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วม ผลงานนิวัติด้านสื่อบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล ตลอดจนเรื่องกระบวนการคิดของมนุษย์ แนวคิดทฤษฎีในการฝึกทักษะการคิด และลักษณะการคิดต่าง ๆ เป็นต้น สามารถนำมาหลอมรวมเป็นกรอบแนวคิด (Frame Work) เพื่อใช้ในโครงการวิจัยเรื่องการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกรอกลุ่มได้ดังต่อไปนี้

กรอบแนวคิดทฤษฎี (Conceptual Frame Work)

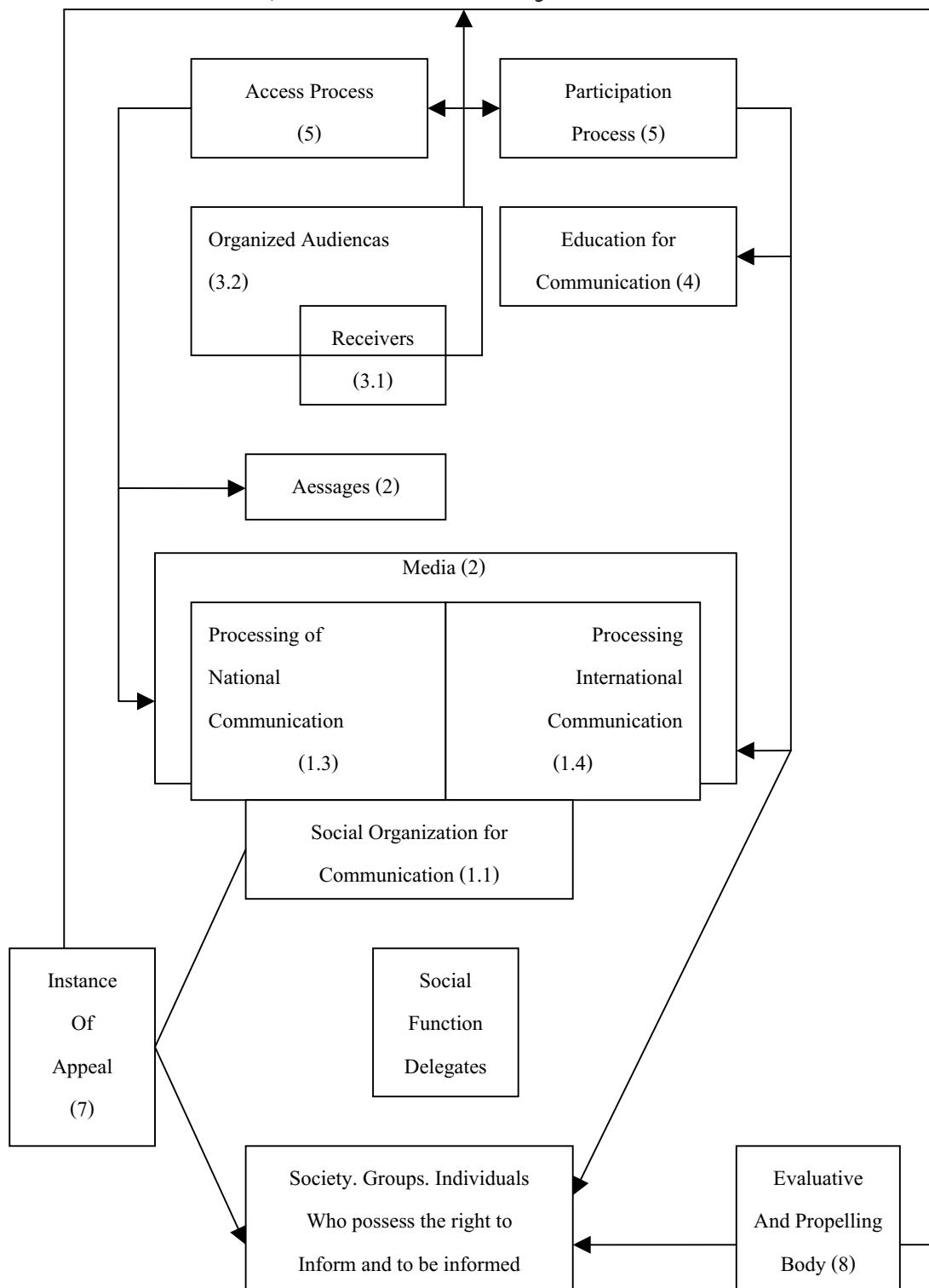
แผนภูมิกรอบแนวการคิดอย่างมีวิจารณญาณ Chaffee (1994 อ้างถึงใน พราชลี อาชวบำรุง 2543)

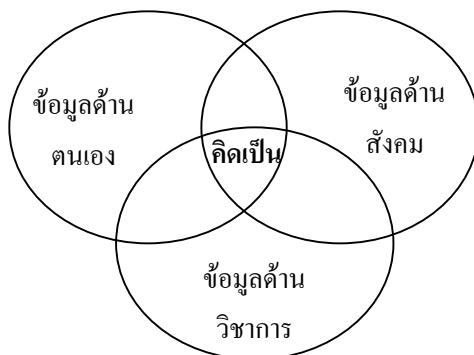
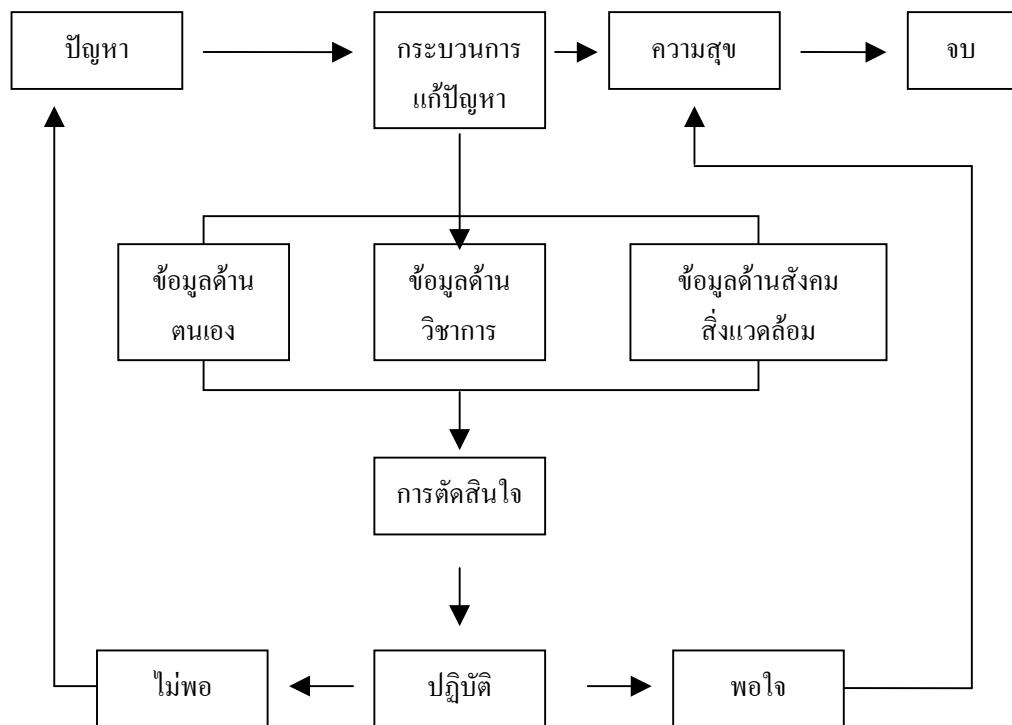
แผนภูมิกรอบคิดการพัฒนาโดยใช้กรอบแนวการกลุ่ม Merle M. Ohisen (อ้างถึงในพรรณพิศ วนิชย์กานต์ 2528)

จากมิติหลาย ๆ ด้านของคำนิยามใหม่ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น Reyes Metta (1977, 1981) ได้แปรแนวคิดดังกล่าวให้มีลักษณะรูปชرح เพื่อนำไปสู่แนวทางการปฏิบัติได้มากยิ่งขึ้นด้วยการออกแบบในรูปของแบบจำลองที่เรียกว่า “Communication Model with Active Social Participation” ดังนี้ (อ้างถึงในกาญจนฯ แก้วเทพ 2543)

แผนภูมิแสดง “การคิดเป็น” (KHIT – PEN) (โภวิท วรพิพัฒน์ 2544)

เรียนรู้ คิด ลงมือทำ นำไปใช้ในชีวิต
เพื่อความสมดุลความคิด ความรู้ ชีวิต และสังคม สิ่งแวดล้อม
ดำเนินชีวิตด้วยความพอใจ เห็นคุณค่าในตนเองและผู้อื่น พบรความสุข
หากไม่พอใจ ทบทวนใหม่ คิดใหม่ ตัดสินใจใหม่ โดยอาศัยฐานข้อมูลที่ได้
และเพิ่มข้อมูลที่ได้ให้พอเพียงสำหรับการตัดสินใจใหม่อีกครั้ง
คิดเป็น เป็นกระบวนการคิดวิจัยพัฒนาชีวิตและสังคม สิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

บทที่ 3

สภาพพื้นฐานของชุมชน

สุจิตรา บุณยรัตพันธ์ (2541 : 7) และ พrho เพ็ญ วรสิทธา (2541 : 10) มีความเห็นสอดคล้องตรงกันว่า “สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในประเทศหรือในเมืองต่าง ๆ นั้น ส่วนหนึ่งจะขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศที่สถานที่นั้นตั้งอยู่ ลักษณะของประชากรที่อาศัยอยู่ รวมทั้งลักษณะและสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในประเทศ หรือเมืองนั้น ๆ”

ด้วยเหตุนี้ในการศึกษาเรื่องการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ของประชาชนชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก จึงจำเป็นต้องศึกษาถึงลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ในบทนี้จะนำเสนอข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดพิษณุโลกโดยสังเขป เสนอข้อมูลพื้นฐานของชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก และข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 เพื่อประกอบในการศึกษาและวิเคราะห์ด้านพฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสาร ทัศนคติในการรับข้อมูลข่าวสารและระบบคิดของคนในชุมชน

ลักษณะพื้นฐานของจังหวัดพิษณุโลก

จังหวัดพิษณุโลกเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งประกอบด้วย 8 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดกำแพงเพชร สุโขทัย อุตรดิตถ์ พิษณุโลก พิจิตร เพชรบูรณ์ นครสวรรค์ และอุทัยธานี

ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่น สำนักวิจัย สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม ได้รายงานการวิจัยโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้ จังหวัดพิษณุโลก (2541) ซึ่งเป็นโครงการที่ได้วับทุนสนับสนุนการวิจัยจากกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกอ.) ในรายงานนี้ได้เสนอข้อมูลด้านต่าง ๆ ของจังหวัดพิษณุโลกอย่างละเอียดยิ่ง ทั้งในด้านสภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์การเมือง การปกครอง การตั้งถิ่นฐาน พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ และการประเมินสภาพปัจจุบัน ปัญหา โอกาส ข้อจำกัด และวิสัยทัศน์ในการพัฒนาจังหวัดพิษณุโลก สรุปเฉพาะสาระที่เป็นลักษณะทั่วไปของจังหวัดพิษณุโลก ได้ดังนี้

จังหวัดพิษณุโลก มีพื้นที่ 10,815.85 ตารางกิโลเมตร หรือ 6,759,909 ไร่ คิดเป็นเนื้อที่ร้อยละ 2.0 ของประเทศ ร้อยละ 6.3 ของภาคเหนือ และร้อยละ 15.9 ของภาคเหนือตอนล่าง ตั้ง

อยู่ระหว่างตำแหน่งละติดจุดที่ 16 องศา 21 ลิปดา 23 พิลปดาเหนือ ถึง 17 องศา 44 ลิปดา 31 พิลปดาเหนือ และระหว่างลองจิจูดที่ 99 องศา 52 ลิปดา 27 พิลปดาตะวันออกถึง 101 องศา 4 ลิปดา 34 พิลปดาตะวันออก ห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางเหนือตามทางหลวงหมายเลข 11 ประมาณ 377 กิโลเมตร อาณาเขตทิศเหนือติดต่อกับอำเภอคำเขอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์ และประเทศไทย สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว บริเวณตำบลบ่อภาด อำเภอชาติธรรม มีอาณาเขตติดต่อกับแขวงไชยบุรีเป็นแนวเขตแดนยาวประมาณ 24 กิโลเมตร ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอเมือง จังหวัดพิจิตร ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอคำเขอน้ำปาด เจ้าพระยา จังหวัดเลย และอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย และอำเภอคำเขอน้ำปาด จังหวัดเลย และอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย และอำเภอพวน กระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร

จังหวัดพิษณุโลกแบ่งการบริหารการปกครองออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ การบริหารราชการส่วนภูมิภาค และการบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ส่วนภูมิภาคระดับจังหวัดมีราชการ ส่วนภูมิภาคประจำจังหวัดพิษณุโลก 35 หน่วยงาน ระดับอำเภอ แบ่งการปกครองออกเป็น 9 อำเภอ 93 ตำบล 912 หมู่บ้าน อำเภอ 9 อำเภอในจังหวัดพิษณุโลก ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอวังทอง อำเภอพรหมพิราม อำเภอบางกระทุ่ม อำเภอบางระกำ อำเภอวัดโบสถ์ อำเภอนครไทย อำเภอชาติธรรม และการ และอำเภอเนินมะปราง

1. **ลักษณะภูมิอากาศ** จังหวัดพิษณุโลกมีฝนตกชุกตลอดทั้งแหล่ง แม่น้ำมูลพัดผ่าน มี 3 ฤดู คือ ฤดูฝนได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งพัดมาจากมหาสมุทรอินเดีย เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยปีละ 1,375 มิลลิเมตร ฤดูหนาวได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งพัดความหนาวเย็นมาจากประเทศไทยเจ้า เริ่มต้นฤดูหนาวปลายเดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 19 องศาเซลเซียส และฤดูร้อนได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้พัดอากาศร้อนจากบริเวณความกดอากาศสูงในทะเลเจ้าได้เป็นลมร้อนขึ้น เริ่มตั้งแต่ปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 32 องศาเซลเซียส

2. **ลักษณะภูมิประเทศ** ซึ่งจังหวัดพิษณุโลกมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแบบคุ้งกะทะ พื้นที่เขตอำเภอเมือง อำเภอวัดโบสถ์ อำเภอบางกระทุ่ม และบางส่วนของอำเภอวังทอง กับอำเภอเนินมะปรางที่มีลักษณะลาดเทลงมาจากทางทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก มีเขตที่ราบหุบเขาขนาดใหญ่และที่ราบหุบเขาราชการ ซึ่งเป็นที่ราบดินดอนที่อุดมสมบูรณ์ บริเวณสูงสุดอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเล 1,980 เมตร ตอนกลางของจังหวัดมีแม่น้ำน่าน แม่น้ำยมไหล

ผ่าน พื้นดินอุดมสมบูรณ์จากตะกอนแม่น้ำที่พัดพามาสะสม พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในการเกษตร การประมง และการเลี้ยงสัตว์ ได้รับน้ำจากโครงการชลประทานเขื่อนแม่น้ำป่าสักที่กันแม่น้ำนานที่อำเภอพรหมพิราม มีโครงการชลประทานที่กำลังดำเนินการอยู่อีก 4 โครงการ คือ โครงการแก่งหลวง โครงการอุตรดิตถ์ โครงการแคนน้อย และโครงการน้ำเข็ก ส่วนบริเวณที่ลาดเป็นเนินเขา และภูเขา ในเขตอำเภอครัวไทย อำเภอชาติตระการ และบางส่วนของอำเภอเมือง อำเภอวัดโบสถ์ อำเภอวังทอง อำเภอเนินมะปราง ค่าความสมบูรณ์ของดินมีระดับต่ำ มีลักษณะเป็นป่าไม้ ราชภารำไรร่องรอย เพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ ภูมิประเทศของจังหวัดเป็นภูเขาประมาณร้อยละ 40 เป็นที่ลาดnen เข้าและเป็นที่ราบลุ่มร้อยละ 60 บริเวณที่ต่ำสุดอยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 40 เมตร

3. ทรัพยากรธรรมชาติ จำแนกเป็นทรัพยากรน้ำ ดิน ป่าไม้ แร่ธาตุ น้ำมัน และกําช ธรรมชาติ

3.1 ทรัพยากรน้ำ จังหวัดพิษณุโลกได้รับแหล่งน้ำ 4 แหล่ง คือ ปริมาณน้ำฝน แหล่งน้ำผิวดิน แหล่งน้ำใต้ผิวดิน และแหล่งน้ำชลประทาน แหล่งน้ำผิวดินเกิดจากแม่น้ำสายหลัก 4 สาย คือ แม่น้ำயมที่เกิดจากเทือกเขาฝีปันน้ำแล้วไหลลงมาทางใต้ของจังหวัดเพร่และสุไห์ยัง ผ่านอำเภอบางระกำซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดแล้วไหลออกนอกเขตของจังหวัดทางตอนใต้ ของอำเภอบางกระทุม แม่น้ำน่านเกิดจากทิวเขาฝีปันน้ำ ทิวเขาหลวงพระบาง และทิวเขาเพชรบูรณ์ให้ผ่านจังหวัดน่าน อุตรดิตถ์ ผ่านอำเภอพรหมพิราม อำเภอเมืองบรรจบกับแม่น้ำຍมที่ อำเภอบางกระทุมแล้วไหลลงสู่จังหวัดพิจิตร แม่น้ำแควน้อยเกิดจาก ทิวเขาหลวงพระบางและทิวเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดพิษณุโลกแล้วไหลลงมาทางตะวันตกเฉียงใต้ผ่านที่หุบเขาแควน้อยทางตอนเหนือของอำเภอครัวไทย ให้ผ่านอำเภอวัดโบสถ์บรรจบกับแม่น้ำน่านที่อำเภอเมือง ส่วนแม่น้ำวังทองหรือแม่น้ำเข็กเกิดจากทิวเขาเพชรบูรณ์ทางตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดพิษณุโลกผ่านอำเภอวังทองแล้วไหลออกไปทางทิศใต้ของอำเภอบางกระทุม

แหล่งน้ำใต้ดินมีสองบริเวณใหญ่ ๆ คือ บริเวณที่เป็นเนื้อหินพูนที่เกิดจากตะกอนล้ำน้ำและตะกอนซิงเชาของที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน แม่น้ำຍม บริเวณลานตะพักล้ำน้ำและเนินตะกอนรูปพัด ส่วนแหล่งน้ำใต้ดินอีกบริเวณหนึ่งคือบริเวณที่เป็นเนื้อหินละเอียดบริเวณภูเขาทางทิศตะวันออกของจังหวัด

แหล่งน้ำชลประทาน จังหวัดพิษณุโลกในปัจจุบันมีโครงการชลประทานขนาดใหญ่ 2 โครงการ คือ เขื่อนแม่น้ำป่าสักที่ตั้งอยู่อำเภอพรหมพิรามและโครงการส่งน้ำลำธงรักษาพลา

ชุมพล ตำบลพลายชุมพล อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก นอกจานนี้ยังมีโครงการชลประทานขนาดกลางอีกสองโครงการ คือ โครงการประตูน้ำวัดตายม และทางระบายน้ำวังน้ำใส

ปริมาณน้ำฝน จากสถิติของกรมอุตุนิยมวิทยาได้สรุปสภาพภูมิอากาศในช่วง 30 ปี (พ.ศ. 2504-2533) มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 1,351.9 มิลลิเมตร ในระหว่างเดือนสิงหาคม และเดือนกันยายน เฉลี่ย 257.1 และ 241.4 มิลลิเมตร ตามลำดับ ปริมาณฝนตกน้อยที่สุดในเดือนธันวาคม เฉลี่ย 5.5 มิลลิเมตร

ปริมาณน้ำฝน ณ สถานีพิษณุโลก พ.ศ. 2535 เฉลี่ยตลอดปี 1,129.7 มิลลิเมตร พ.ศ. 2536 เฉลี่ยตลอดปี 948.6 มิลลิเมตร พ.ศ. 2537 เฉลี่ยตลอดปี 1,555.3 มิลลิเมตร พ.ศ. 2538 ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 1,653.3 มิลลิเมตร

ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมได้ทุกปี ในช่วงฤดูฝนน้ำหลักล้นผึ่งท่วมบ้านเรือนราษฎร เรือกสวนไร่นาเสียหายเป็นประจำทุกปี ปัจจุบันความชุนแรงจากน้ำท่วมลดน้อยลง เพราะป้าไม้ถูกทำลายไปมาก แต่จะเกิดอุทกภัยใหญ่ทุกครั้งที่พายุพัดผ่าน

3.2 ทรัพยากรดิน ดินในจังหวัดพิษณุโลกเป็นดินที่เหมาะสมกับการปลูกพืชไว้ทำนา ปลูกพืชผักผลไม้ จากการสำรวจและศึกษาเรื่องการทำแผนปฏิบัติการและการจัดลำดับ การลงทุน เพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของจังหวัด พบร่วมด้วยในจังหวัดพิษณุโลกมี 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มดินไว้รักษาตัวเอง กลุ่มดินคละ และพื้นที่ภูเขาและที่สูง ร้อยละ 45.8 เป็นกลุ่มดินคละพบมากในอำเภอชาติธรรมการ นครไทย วังทอง และเนินมะปราง รองลงมาดินกลุ่มดินนามีร้อยละ 28.2 ของพื้นที่ทั้งหมด เป็นดินที่เกิดจากการทับถมของตะกอนถ้ำน้ำในยุคปัจจุบัน พบรดับบริเวณสองฝั่งแม่น้ำ ยอมและแม่น้ำน่านในเขตอำเภอเมืองพิษณุโลก กลุ่มพื้นที่ภูเขาและที่ราบสูงพบตามที่ราบชั้นมาก เนินเขาและเทือกเขามีร้อยละ 19.0 มีในอำเภอนครไทยและชาติธรรมการ กลุ่มสุดท้ายคือ กลุ่มดินไว้รักษาตัวเอง ร้อยละ 7.0 พบรดับบริเวณสองฝั่งแม่น้ำน่าน ในอำเภอพรหมพิราม อำเภอเมือง อำเภอ บางกระทุ่ม และอำเภอบางระกำ กลุ่มดินดินไว้รักษาตัวเองเป็นกลุ่มดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง กลุ่มดินคละมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง และกลุ่มดินพื้นที่ภูเขาและที่ราบสูงเทือกเข้าและที่ชั้นมีความสมบูรณ์ต่ำ

3.3 ป่าไม้ ข้อมูลจากการป่าไม้ (2538) ทำให้พบว่า จังหวัดพิษณุโลกมีทรัพยากรป่าไม้ร้อยละ 22.25 จำแนกเป็นพื้นที่ป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติ 13 ป่า คิดเป็นร้อยละ 66.23 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด มีอุทยานแห่งชาติ 3 แห่ง คือ อุทยานแห่งชาติทุ่งแสงหลวง อุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า และอุทยานแห่งชาติน้ำตกกาชาติธรรมการ รวมพื้นที่ร้อยละ 27.52 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด มีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอีก 1 แห่ง คือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเมืองภูทอง ร้อยละ 4.50 ของพื้นที่ป่าทั้ง

หมวด นอกจากนี้ยังมีวนอุทยานเขตห้ามล่าสัตว์ป่าและสวนรุกข์ชาติ จำนวน 7 แห่ง ได้แก่ วนอุทยานแห่งชาติดงร่อง วนอุทยานแห่งชาติภูสอยดาว วนอุทยานแห่งชาติเจ็ดแคร วนอุทยานแห่งชาติเข้าพนมทอง เขตห้ามล่าสัตว์ถ้ำผา-ท่าพล เขตห้ามล่าสัตว์ป่าหนองน้ำขาว และสวนรุกข์ชาติสกโนทยาน มีพื้นที่รวมทั้ง 7 แห่ง ร้อยละ 1.75 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด

ปัญหาสำคัญ ก็คือ การบุกรุกทำลายป่าทำให้พื้นที่ป่าลดน้อยลงทุกปี เกิดปัญหาธรรมชาติที่ขาดความสมดุล เกิดความแห้งแล้งอัตราเฉลี่ยของการบุกรุกทำลายป่าระหว่างปี พ.ศ. 2536-2538 เฉลี่ยป่าไม้ถูกทำลายปีละ 6,562.5 ไร่

3.4 แร่ธาตุ แร่ธาตุที่พบ ได้แก่ แร่หินปูน และหองคำ พบริ่ำเกอเนินมะปราง และคำเกอวังหอง พบร่วมกับหินทรายและแร่ถ่านหินที่คำเกอเมือง บจจุบันมีการทำเหมืองแร่เชิงพาณิชย์ 4 ประเภท คือ หินปูน แร่ควอทซ์ ถ่านหิน และหินอ่อน

3.5 น้ำมันและก๊าซธรรมชาติ มีการสำรวจพบแหล่งน้ำมันดิบ ที่บ้านปีอ-กระเทียม ตำบลบึงกอก และที่วัดแต่น ตำบลชุดแสงสุวรรณ ในคำเกอบางระกำ อัตราไฟลุกของน้ำมันและก๊าซธรรมชาติสูงพอที่จะทำการผลิตเชิงพาณิชย์ได้

4. ประชากรและชาติพันธุ์ ข้อได้เปรียบททางสภาพภูมิศาสตร์และศักยภาพด้านต่างๆ ของจังหวัดพิษณุโลก ทำให้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาด้านการศึกษา สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง พิษณุโลกจึงกลายเป็นเมืองใหญ่ที่มีประชากรเพิ่มมากขึ้นทุกปี ลุจิตรา เปลี่ยนดวง (2539 : 10) กล่าวถึงประชากรในจังหวัดพิษณุโลกว่า “ประชากรมีทั้งเป็นคนพื้นเมืองเดิม อพยพมาจากภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คนต่างด้าว ได้แก่ จีน ญี่ปุ่น และมีชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ตามภูเขาในเขตติดต่อกับจังหวัดเพชรบูรณ์และอุตรดิตถ์ และประเทศไทยราชอาณาจักร ประชาธิปไตยประชาชนลาว คือ ชาวเขาผู้มัง ยะ และลีซอ” แต่ในรายงานการวิจัยโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 198) ระบุว่า “ชาติพันธุ์ของประชาชนในจังหวัดพิษณุโลกส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทย จีน อินเดีย ลาว และชนชาวเขา” สำนักงานสถิติจังหวัด (2540) รายงานว่าจังหวัดพิษณุโลกมีจำนวนประชากรเมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2540 จำนวน 865,408 คน เป็นชาย 430,951 คน หญิง 434,457 คน จำนวน 222,407 บ้าน ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่โดยเฉลี่ย 79.42 คนต่อตารางกิโลเมตร นอกเขตเทศบาล ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่โดยเฉลี่ย 71.32 คนต่อตารางกิโลเมตร ส่วนในเขตเทศบาล ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่โดยเฉลี่ย 4,841.94 คนต่อตารางกิโลเมตร

ในด้านการกระจายตัวของประชากรในเขตเมือง ในเขตเทศบาลเมืองในบจจุบันมีพื้นที่ 18.5 ตารางกิโลเมตร มีประชากรทั้งสิ้น 89,576 คน มีตำบลที่อยู่ในเขตเมืองและชานเมือง 16

ตำบล ได้แก่ ตำบลในเมือง หัวรอ อรัญญิก สมอแข ท่าทอง บึงพระ บ้านคลอง ท่าโพธิ์ จอมทอง ดอนทอง ปากโก วัดจันทร์ พลายชุมพล วังทอง และวังพิกุล และการกระจายตัวของ เมืองได้กระจายขยายไปทางด้านตำบลอรัญญิก บึงพระ ท่าทอง บ้านคลอง และวัดจันทร์ (รายงาน การวิจัยโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก 2541 : 93)

5. การสื่อสารและคมนาคม จังหวัดพิษณุโลกมีบริการการติดต่อสื่อสารที่เป็นปัจจัย พื้นฐานในการประกอบธุรกิจ และการติดต่อสื่อสารทั่วไปที่มีอยู่หลายทาง เช่น บริการไปรษณีย์ และโทรศัมนาคม บริการไปรษณีย์โทรเลข บริการด้านโทรศัพท์ ในปี 2539 มีจำนวนชุมสายทั้งหมด 16 แห่ง มีเลขหมายทั้งสิ้น 16,140 เลขหมาย มีโทรศัพท์ช่อง 11 และสถานีถ่ายทอด สัญญาณของสถานีโทรทัศน์ทุกช่อง ได้แก่ ช่อง 3 ช่อง 5 ช่อง 7 ช่อง 9 และไอทีวี มีสถานีวิทยุทั้งสิ้น 11 สถานี มีหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่จัดจำหน่ายเป็นรายปักษ์ จำนวน 9 ฉบับ และมีผู้สื่อข่าวของ หนังสือพิมพ์จากส่วนกลางประจำอยู่ภายในจังหวัดทุกฉบับ

6. เศรษฐกิจ การเกษตร การอุตสาหกรรม การบริการ การเงินธนาคาร สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2538 : 1-35) ได้รายงานสภาพทั่วไปของ จังหวัดพิษณุโลกในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกเป็นจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปีสูงเป็นอันดับที่ 8 ของภาคเหนือ และเป็นอันดับที่ 46 ของประเทศไทย ในปี 2538 มี มูลค่าผลิตภัณฑ์รวม (GPP) เท่ากับ 27,485 ล้านบาท รายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อปีเท่ากับ 34,530 บาท มีโครงสร้างเศรษฐกิจสาขาที่สำคัญ 3 สาขา คือ สาขาเกษตรกรรม ร้อยละ 20.27 อุตสาหกรรม ร้อยละ 21.32 และบริการร้อยละ 58.40

สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก (2540 ; 1-18) รายงานการใช้พื้นที่ในการผลิตพืช เศรษฐกิจ ผลผลิตทางด้านการเกษตร การปลูกสัตว์ การประมง ไวน์ย่างและเครื่อง สูปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกใช้พื้นที่ในการทำสิ่งปลูกสร้างที่น้ำร้อยละ 64.35 ที่ไร้ร้อยละ 29.01 ไม่ผลร้อยละ 4.58 พืชผักร้อยละ 2.06 ไม้ดอกไม้ประดับใช้เพียงร้อยละ 0.02 ส่วนพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวนาปี ทำนาปรัง ข้าวโพด ถั่วเหลือง ข้าว มันสำปะหลัง และถั่วเขียว รวมผลผลิตด้านการเกษตรในปี 2539-2540 รวมมูลค่า 7,254 ล้านบาท สาขาปลูกสัตว์มีมูลค่าเป็นอันดับที่สองที่มี โอกาสขยายตัวสูงมาก โดยเฉพาะในเขตอำเภอครัวไทยและชาติธรรม สำนักงานเศรษฐกิจของ จังหวัด ได้แก่ ครัวร้อยละ 75.75 ศูนย์ร้อยละ 16.86 ห่านร้อยละ 3.61 ไกรร้อยละ 3.02 เป็ดร้อยละ 0.75 และกระเบื้องเลี้ยงเพียงร้อยละ 0.01 สาขาประมงมีผลผลิตการจับสัตว์น้ำ จำนวน 6,129.81 ตัน มูลค่า 128.73 ล้านบาท มีมูลค่าในการผลิตเพิ่มขึ้นทุกวปี และส่วนผลิตสัตว์น้ำผลิตได้มากที่ข้าว

บางระกำร้อยละ 32.93 อำเภอเมืองร้อยละ 28.04 อำเภอพรหมพิรามร้อยละ 14.42 และอำเภอ
บากะทุ่มร้อยละ 12.27

สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพิษณุโลก (2539) รายงานผลการผลิตทางอุตสาหกรรม
สรุปได้ว่า มีมูลค่าการผลิต 5,861,286 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2538 คิดเป็นร้อยละ 21.32 ของมวล
ผลิตภัณฑ์รวมของจังหวัด ประเภทอุตสาหกรรม ได้แก่ อาหาร ยา และเครื่องดื่มร้อยละ 39.67
วัสดุก่อสร้างร้อยละ 35.21 การบริการร้อยละ 9.44 ไม้และผลิตภัณฑ์จากไม้ร้อยละ 0.61 เคมีและ
พลาสติกร้อยละ 0.42 โลหะและอลูมิเนียม ฯ อิกร้อยละ 7.19

ด้านการเงิน การคลังและการธนาคาร โครงการประเมินสภาพองค์ความรู้จังหวัด
พิษณุโลก (2541 : 205) เสนอรายงาน สรุปได้ว่า ธนาคารในปี 2539 มีจำนวนทั้งสิ้น 33 แห่ง ยอด
เงินบาท 916,182.29 ล้านบาท และมีสินเชื่อทั้งสิ้น 18,461.56 ล้านบาท ปี 2540 เงินภาษีที่เก็บได้
ทั้งสิ้น 924.83 ล้านบาท จำแนกเงินภาษีบุคคลธรรมดาร้อยละ 48.03 ภาษีนิติบุคคลร้อยละ 14.06
การค้าร้อยละ 0.02 น้ำมันเพิ่มร้อยละ 28.03 ธุรกิจเฉพาะร้อยละ 9.16 และอื่น ๆ ร้อยละ 6.15
ภาษีอากรแยกตามอำเภอร้อยละ 86.89 เก็บได้จากการค้าร้อยละ 13.11 เก็บได้
จากอำเภอต่าง ๆ ดังนี้ พรหมพิรามร้อยละ 3.94 วังทองร้อยละ 3.15 บางระกำร้อยละ 2.51 บาง
กระทุ่มร้อยละ 1.44 นครไทยร้อยละ 1.20 ชาติธรรมร้อยละ 0.47 และเนินมะปรางร้อยละ 0.40

7. การศึกษา โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 207-
211) ได้รายงานสภาพปัจจุบันปัญหาด้านการศึกษาของจังหวัดพิษณุโลก ในด้านระบบการศึกษา
ระดับการศึกษา และการจัดการศึกษาในลักษณะอื่น ๆ สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกจัดการศึกษา
ทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนในระดับต่าง ๆ ตลอดจนมีการจัดการศึกษาพิเศษที่
สอนผู้มีปัญหาด้านหูหนวก เป็นไป รวมทั้งโรงเรียนภาควิชาและเปิดสอนอาชีพสถานที่ศึกษาธรรม
กับบาลี ศูนย์ดูแลเด็กเล็กเฉพาะการศึกษาในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียนมี
จำนวนสถานศึกษาร่วมทั้งสิ้น 1,123 แห่ง ร้อยละ 48.35 เป็นสถานศึกษาในระบบโรงเรียน จำนวน
ครูอาจารย์มีจำนวนทั้งสิ้น 11,220 คน ร้อยละ 84.72 เป็นครูอาจารย์ในระบบโรงเรียนสามารถจัด
การศึกษาให้กับนักศึกษาทั้งสิ้น 222,245 คน นักเรียนนักศึกษาคิดเป็นร้อยละ 25.68 ของประชา
กรทั้งจังหวัดเป็นผู้ที่อยู่ในระบบโรงเรียนร้อยละ 82.17 อยู่นอกระบบโรงเรียนร้อยละ 17.83

8. ด้านสาธารณสุข จากรายงานประจำปีของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด
พิษณุโลก (2539 : 1-92) ได้รายงานจำนวนสถานพยาบาล สถานพยาบาล สถานที่ดูแลผู้ป่วย
ด้านสาธารณสุข สรุปได้ว่า ในจังหวัดพิษณุโลกมีสถานพยาบาลทั้งสิ้น 142 แห่ง มีเตียงรักษา
พยาบาลคนไข้ได้ทั้งหมด 2,436 เตียง อัตราส่วนเตียงต่อประชากร 1 ต่อ 355.26 คน จำแนกเป็น

โรงพยาบาลของรัฐ 4 แห่ง โรงพยาบาลเอกชน 7 แห่ง โรงพยาบาลประจำอำเภอ 8 แห่ง สถานีอนามัยและบริการสาธารณสุข 132 แห่ง ในอำเภอเมืองพยาบาลเฉพาะทาง 2 แห่ง ได้แก่ โรงพยาบาลตา และโรงพยาบาลลังสิริกษา สัดส่วนของบุคลากรทางแพทย์ต่อประชากรในปี 2539 ปรากฏว่าแพทย์หนึ่งคนต่อประชากร 6,992 คน ทันตแพทย์ 1 คนต่อประชากร 37,820 คน เภสัชกร 1 คนต่อประชากร 25,213 คน พยาบาลวิชาชีพ 1 คนต่อประชากร 1,499 คน พยาบาล 1 คนต่อประชากร 1,991 คน พนักงานอนามัย 1 คนต่อประชากร 4,982 คน และผดุงครรภ์ 1 คนต่อประชากร 3,410 คน

สถานะทางด้านสาธารณสุขอยู่ในระดับดี อัตราการตายของมาตราต่อการเกิดไม่มีอัตราการตายของทารกตอนเกิดและอายุต่ำกว่า 5 ปี ต่ำกว่าเกณฑ์ อนามัยแม่และเด็ก ด้านการดูแลหญิงมีครรภ์ก่อนคลอดและหลังคลอดเป็นไปได้อย่างดีสูงกว่าเกณฑ์ แต่น้ำหนักของทารกแรกเกิดมากกว่า 3,000 กรัม มีเพียงร้อยละ 53.66 ต่ำกว่าเป้าหมายที่วางไว้ว่าต้องมีปริมาณเกินร้อยละ 70 สภาพทางด้านสาธารณสุขทั่วไปประชาชนมีสัมม มีน้ำดื่มที่สะอาด เพียงพอ โรคสำคัญ 10 อันดับแรก ได้แก่ โรคหัวใจ อุบัติเหตุ โรคระบบทางเดินลมหายใจ มะเร็งทุกชนิด ความดันโลหิตสูง และหลอดเลือดในสมอง เลือดเป็นพิษ โรคทางระบบประสาท โรคเบาหวาน ภาวะแทรกในกรณีตั้งครรภ์การคลอดการอยู่ไฟ และโรคเกี่ยวกับตับ

9. วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 214-215) ได้จำแนกประเภทของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจังหวัดพิษณุโลก สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกมีเทคโนโลยีพื้นบ้านที่สามารถพัฒนาเป็นเทคโนโลยีระดับสูงได้ เทคโนโลยีพื้นบ้าน ได้แก่ การแปรรูปอาหารที่ผลิตได้ในท้องถิ่น เช่น กากบาทแห่ง การหมักดอง การแปรรูปอาหารด้วยการทำแห้ง หมูยอ น้ำปลา เต้าเจี้ยว การหล่อพระ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี เทคโนโลยีทางการเกษตร เช่น การทำไร่นาสวนผสม การขยายพันธุ์พืช การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ การทำฟาร์มโคนม เป็นต้น เกษตรอุตสาหกรรมโดยใช้เทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์อาหาร เช่น โรงน้ำตาล การทำผลไม้บรรจุกระป๋อง การใช้ก้าชีวภาพและพลังงานในการพัฒนาเตาอบแสงอาทิตย์ การทำเตาถ่านประยุคพลังงาน การทำปุ๋ยชีวภาพจากเปลือกกล้วย เป็นต้น นอกจากนี้ยัง มีการผลิตเครื่องจักรกลการเกษตรและการผลิตชิ้นส่วนโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน มีโรงงานผลิต ชิ้นส่วนอุตสาหกรรมไฟฟ้า และการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค

10. วัฒนธรรมและศาสนา จากการศึกษาแบบรายงานการศึกษาส่วนภูมิภาคสถิติ (รศ.ว) ปีการศึกษา 2540 เนื่องจากการศึกษา 7 (2540 : 6) ที่รายงานต่อกระทรวงศึกษาธิการ ในด้านวัฒนธรรมและศาสนา สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกเป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน

นานกว่า 200 ปี มีสถานภาพที่เป็นปีกผ่านมั่นคงทั้งทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ การทหาร การศึกษา ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม เพราะพิษณุโลกเคยมีฐานเป็นเมืองราชธานี (เมืองหลวง) เมืองมหาอุปราช เมืองเอกอุ และเมืองประเทศราษ ทำให้จังหวัดพิษณุโลกได้รับและหลอมรวมวัฒนธรรมทวาราวดี ลพบุรี สุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ อาณาจักรล้านนา อาณาจักรศรีโคตรรบุร (อีสาน) ตลอดจนอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากประเทศอินเดียและประเทศจีน ก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย ปัจจุบันจังหวัดพิษณุโลกมีแหล่งข้อมูลวัฒนธรรมดังนี้ คือ พิพิธภัณฑ์แห่งชาติ 1 แห่ง พิพิธภัณฑ์เมือง 1 แห่ง ศูนย์วัฒนธรรม 5 แห่ง โบราณสถาน 21 แห่ง พิพิธภัณฑ์สถานของเอกชน 1 หลัง พิพิธภัณฑ์ของวัด 2 แห่ง รวมทั้งสิ้น 31 แห่ง มีบุคลากรทางวัฒนธรรมทุกระดับ มีการใช้วัฒนธรรมเป็นสื่อและพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิต มีการศึกษา ค้นคว้า วิจัย อนุรักษ และเผยแพร่วัฒนธรรมของจังหวัดอย่างต่อเนื่อง

ด้านศาสนา จังหวัดพิษณุโลกนับถือศาสนาพุทธร้อยละ 99.37 นอกจากราษฎร์ยังมีนับถือศาสนาอื่น ๆ เช่น ศาสนาคริสต์ ร้อยละ 0.22 ศาสนาอิสลามร้อยละ 0.10 และศาสนาอื่น ๆ ร้อยละ 0.29 (สภากาณ์ สงวนไว้ 2525 : 6)

11. ทรัพยากรบุคคล ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรบุคคล ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดพิษณุโลกนั้น โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 223-226) ได้ประมาณทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตครอบครัว ชุมชน ไว้อย่างละเอียด จำแนกออกเป็น 5 ด้าน คือ ทรัพยากรบุคคลด้านการเมือง การปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม การศึกษาและสาธารณสุข ด้านศิลปวัฒนธรรมและศาสนา ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ มีทั้งในระดับชุมชน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค ระดับชาติ และระดับภูมิภาคเช่น

12. การท่องเที่ยว โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 226-230) ได้ศึกษาวิถีทัศน์และยุทธศาสตร์ในการพัฒนาสื่อเยกอินโดจีนในด้านการท่องเที่ยว มีข้อค้นพบประเด็นที่น่าสนใจมาก many สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญประมาณ 20 แห่ง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี 12 แห่ง และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ 8-10 แห่ง มีข้อมูลพื้นฐานทางสถิติเชิงมูลค่าการท่องเที่ยว ช่วงปี 2535-2537 และช่วงปี 2538-2540 ที่แสดงให้เห็นว่ามีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเข้าเมืองพิษณุโลกเพิ่มขึ้นทุกปี ทำรายได้ให้จังหวัดเป็นจำนวนมหาศาล เช่น ในปี 2535 มีนักท่องเที่ยวเข้าเมืองพิษณุโลก 1,034,203 คน เป็นนักท่องเที่ยวชาวไทย 935,436 คน

เป็นชาวต่างประเทศ 99,026 คน มีรายได้เข้าจังหวัด 2,075 ล้านบาท ในปี 2537 จำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นร้อยละ 3.98 จำนวนนักท่องเที่ยวในปีนี้ 1,356,183 คน ในปี พ.ศ. 2538 จำนวนนักท่องเที่ยว 1,452,132 คน มีรายได้จากการท่องเที่ยวประมาณ 2,992.47 ล้านบาทต่อปี ในปี พ.ศ. 2539 จำนวนนักท่องเที่ยว 1,724,524 คน เป็นชาวไทยร้อยละ 82.89 เป็นชาวต่างประเทศร้อยละ 17.11 จังหวัดมีรายได้จากการท่องเที่ยวในปีนี้เป็นเงิน 3,871.76 ล้านบาท

วิสัยทัศน์การพัฒนาจังหวัดใน 5-10 ปีข้างหน้า ชาวจังหวัดพิษณุโลกได้ระดมสมองจากนักวิชาการ ข้าราชการ นักธุรกิจ ที่มีความสามารถในจังหวัดประมาณ 50 คน ระดมกำลังวางแผนประชุมสัมมนาและจัดทำเอกสาร จำนวนทั้งสิ้น 5 ฉบับ เป็นเอกสารวิเคราะห์วิสัยทัศน์ในการพัฒนาจังหวัดพิษณุโลกใน 5-10 ปีข้างหน้า มีการประชุมผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเกี่ยวกับเอกสารจำนวนนี้ถึง 3 ครั้ง มีประเด็นต่าง ๆ เพิ่มเติมจนเหมาะสมกับกลุ่มคน แล้วนำเอกสารทั้ง 5 ฉบับเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อนำเสนอต่อคณะกรรมการรัฐมนตรีต่อไป

สภาพพื้นฐานของเทศบาลนครพิษณุโลก

งานประชาสัมพันธ์ กองแผนงานและวิชาการเทศบาลเมืองพิษณุโลก (2540) ได้จัดทำหนังสือ “สาระน่ารู้เทศบาลเมืองพิษณุโลก” เพย์แพร์แก่ประชาชนมีจุดประสงค์เพื่อให้ใช้เป็นคู่มือในการติดต่อกับหน่วยงานต่าง ๆ ในสังกัดเทศบาล ในหนังสือเล่มนี้มีประวัติของเทศบาล ครอบนิยามในการพัฒนาตามโครงกรภาพัฒนาเมืองหลักของคณะกรรมการพัฒนาฯ พ.ศ. 2540-2544 รวมทั้งเรื่องการจัดตั้งชุมชนย่อยในเขตเทศบาล มีสาระที่เป็นสภาพพื้นฐานของเทศบาลเมืองพิษณุโลก ที่มีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชนย่อยทั้งสองชุมชนที่จะศึกษาต่อไป สรุปได้ดังนี้

1. **ประวัติเทศบาลนครพิษณุโลก** เทศบาลนครพิษณุโลกเดิมประกาศเป็นสุขาภิบาล เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2458 และหลังจากประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากราชบุคคลเป็นระบอบประชาธิรัฐมาเป็นระบบของราชชัตติมิตร เมื่อ พ.ศ. 2475 ตามพระราชบัญญัติจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2476 จึงได้ประกาศพระราชบัญญัติจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2478 ตั้งเทศบาลเมืองพิษณุโลก เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2478 ตั้งกับวันอังคาร ขึ้น 15 ค่ำ ปีกุน มีเขตในพื้นที่ขนาดน้ำพี่อยู่ 5.85 ตารางกิโลเมตร

การบริหารงานเทศบาลนครพิษณุโลก เป็นราชการบริหารส่วนท้องถิ่น โดยรัฐบาลได้มอบอำนาจให้ประชาชนในท้องถิ่นได้ปกครองตนเอง เทศบาลนครพิษณุโลกได้จริงก้าวหน้า

อย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเพิ่มของประชากร และการขยายตัวของอาคารที่อยู่อาศัย จึงได้ข้อมูลติดตามจากเดิม 5.85 ตารางกิโลเมตร เป็น 18.26 ตารางกิโลเมตร เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2512 และประกาศราชกิจจานุเบกษา เล่ม 86 ตอนที่ 17 ลงวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2512

เทศบาลนครพิษณุโลก มีแม่น้ำ宦หล่อผ่านกลางเมือง แบ่งเขตเทศบาลออกเป็นสองฝั่ง คือ ฝั่งทิศตะวันออกของแม่น้ำน่าน มีพื้นที่ 13.05 ตารางกิโลเมตร มีประชากรหนาแน่น เพราะเป็นย่านธุรกิจ การค้า การบริการ การสื่อสาร และการขนส่ง ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันตกมีพื้นที่ประมาณ 5.21 ตารางกิโลเมตร ส่วนใหญ่เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการและสถานศึกษา เช่น ศาลากลาง จังหวัด ศาลจังหวัด ที่ว่าการอำเภอเมืองพิษณุโลก โรงเรียนจ่าภรรภ. โรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ซึ่งตั้งอยู่ในพระราชวังจันทน์ ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราชนิเวศวัลย์ วิทยาลัยอาชีวศึกษา และสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม เป็นต้น

สถานที่ตั้งอาคารสำนักงานเทศบาลนครพิษณุโลก ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ตรงกันข้ามสถานีตำรวจนครบาลเมืองพิษณุโลก ถนนบรมไตรโลกนารถ ลักษณะอาคารสำนักงานเป็นตึกแบบเก่ารูปตัวยู ด้านข้างข้ายาวเป็นอาคารชั้นเดียว อาคารกลางเป็นสองชั้น เดิมเคยใช้เป็นสุขาลา สถานที่คับแคบจึงได้แยกงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย สำนักปลัดเทศบาล ไปอยู่ที่สำนักงานใหม่ ซึ่งตั้งอยู่ถนนบรมไตรโลกนารถข้างโรงเรียนเทศบาลวัดท่ามะปราง

2. กรอบนโยบายและแนวทางพัฒนา (พ.ศ. 2540-2544) คณะเทศมนตรีชุดปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วย นายกเทศมนตรี 1 คน เทศมนตรี 4 คน ประธานสภาเทศบาล 1 คน รองประธานสภาเทศบาล 1 คน และสมาชิกสภาเทศบาลอีก 12 คน รวมทั้งสิ้น 24 คน ได้กำหนดกรอบนโยบายในการพัฒนาทั่วไป เช่น เร่งรัดการพัฒนาและปรับปรุงสาธารณูปโภคในเขตเมือง ซึ่งมีทั้งการก่อสร้างถนนคอนกรีตเสริมเหล็กและถนนแอสฟัลต์ แก้ไขปัญหาการจราจร ติดตั้งระบบไฟฟ้าสาธารณะ ปรับปรุงระบบการผลิตและระบบจำหน่ายน้ำประปา เร่งรัดการก่อสร้างระบบระบายน้ำ ปรับปรุงการวางผังเมือง สนับสนุนการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหาน้ำเสีย ระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบกำจัดขยะ ปรับปรุงสวนสาธารณะและเพิ่มพื้นที่สีเขียวในเขตเทศบาลเมืองให้มากขึ้น ด้านการบริหารจัดการ มีการสนับสนุนการฝึกอบรมบุคลากรเทศบาล เร่งรัดพัฒนารายได้และเทศพาณิชย์ ปรับปรุงพัฒนาการบริการประชาชน สงเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กิจกรรมงานเทศบาล

ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คณะเทศมนตรีชุดนี้ได้วางกรอบนโยบายไว้ดังนี้ คือ ขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับโรงเรียนในสังกัดเทศบาลที่มีความพร้อมจากชั้นประถมศึกษา